Liberalna frakcija rimskog nobiliteta
- Gaj Lelije i Scipion Emilijan -

SALMEDIN MESIHOVIĆ

Sarajevo, 2016

Prof. dr. Salmedin Mesihović

Liberalna frakcija rimskog nobiliteta

- Gaj Lelije i Scipion Emilijan -

Izdanje :

Prvo

Izdavač :

Autorsko izdanje

Sarajevo, 2016

Elektronsko izdanje

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(37)

MESIHOVIĆ, Salmedin
Liberalna frakcija rimskog nobiliteta [Elektronski izvor] : Gaj Lelije i Scipion Emilijan / Salmedin Mesihović. - Elektronski tekstualni podaci. - Sarajevo : autor, 2016

Način dostupa (URL): http://www.unsa-ba.academia.edu/SalmedinMesihović. - Nasl. s nasl. ekrana

ISBN 978-9958-0311-3-7

COBISS.BH-ID 23352838

SALMEDIN MESIHOVIĆ

Liberalna frakcija rimskog nobiliteta
-Gaj Lelije i Scipion Emilijan -

Sarajevo, 2016

Sažetak

Knjiga “Liberalna frakcija rimskog nobiliteta. – Gaj Lelije i Scipion Emilijan” se bavi odnosom jednoga dijela liberalne struje u visokoj rimskoj politici prema demokratskim procesima u rimsko - italskom svijetu u periodu 140. – 119. god. p. n. e. Posebno se prati njena evolucija od početnog zalaganja za reforme, do odustajanja od reformi pa do sukoba sa onima koji su bili za radikalniji reformsko – demokratski pristup u vrijeme donošenja *Lex Sempronia Agraria* i nastanka popularske frakcije. Odustajanje te skupine visokih političara Republike, koje primarno reprezentiraju Scipion Emilijan i Gaj Lelije, od reforme, dovelo je i do rascjepa unutar liberalne frakcije. Oni koji su bili za nastavljanje borbe za provođenje reformi su se polako u vrijeme plebejskog tribunata Tiberija Sempronija Grakha, su se izdvojili iz jednog ranijeg liberalnog kružoka. Tako nastaje posebna popularska frakcija. Žestina sukoba populara i optimata koji je započeo 133. god. p. n. e. doveli su do približavanja Scipiona Emilijana, Gaja Lelija i drugih njima bliskih “liberalnih” političara sa svima onima koji su se negativno odnosili prema popularskom agrarnom i drugom zakonodavstvu. Nakon povratka iz Numancije, Scipion Emilijan je postao čak i glavni zastupnik antipopularskih struja.

U decenijama nakon završetka II. punskog rata postupno je jačao utjecaj nobiliteta, prevashodno izražen preko institucije Senata, u političkoj areni i Republike i rimsko – italskog Saveza. Uz „zasijavanje sjemena“ buduće agrarne i ekonomsko – socijalne krize koja će u krajnoj instanci imati pogubni efekt po Republiku, [1] zbivanja u II. punskom ratu su imale još jednu nesagledivu posljedicu, a to je zaustavljanje procesa demokratizacije rimskog i italskog političkog sustava i njegovih institucija i općenito društveno – ekonomskih struktura i hijerarhija. U prvom redu, to je rezultat teških poraza (sa golemim rimsko – italskim gubitcima, posebno kod Trasimenskog jezera i Kane) koje su Hanibal i njegova vojska zadavali armijama Republike i Saveza na čijem čelu su se nalazili tadašnji demokratski i plebejski lideri (kao npr. Gaj Flaminije[2] i Gaj Terencije Varon[3]). Senat i pojedini predstavnici iz reda nobiliteta su uspjeli da prvo stabiliziraju situaciju, a onda da vode rimsko – italske armije u pobjede nad armijama Kartagine i njihovih saveznika i na kraju nad armijom koju je predvodio sam Hanibal[4]. Proporcionalno razvijanju i pogoršavanju agrarne i sukladno sa njom ekonomsko – socijalne krize, koja je teško pogodila Republiku i Italiju u zadnjim decenijama Srednje Republike, slabio je seoski plebs (i to u svakom pogledu od ekonomske i društvene pozicije pa do demografije), odnosno slobodni sitni i srednji posjednici. A taj sitni - i srednjoposjednički seoski plebs, koji je u ranijim razdobljima činio uvjerljivu većinu stanovništva i Republike i Italije je bio temeljni oslonac ne samo demokratskih pokreta, nego i pojedinih državnih institucija kao što su vojska, komicije, plebejska skupština i plebejski tribuni i plebejski edili. Socijalno raslojavanje nekada relativno socijalno ujednačenog rimskog i italskog društva, je kao posljedicu imalo i vrlo izraženo i vidljivo financijsko, materijalno i svako drugog ekonomsko snaženje (proces latifundizacije) nobiliteta. Uslijed toga dolazi i do smanjivanja broja „novih ljudi“ (*homines novi*), koji su proisticali iz redova drugih rimskih slojeva, na čelnim državnim funkcijama. Nobilitet se postupno sve više staleški organičava, iako istine radi, ulazak u njega nikada u toku rimske historije nije bio ni oficijelno ni praktično zatvoren. Ali i pored toga, rimski i italski nobilitet, iako uvezan preko institucije Senata i čitave mreže isprepletenih rodbinskih i familijarnih veza, nikada u toku cjelokupne historije Rimske Države nije bio jedinstven ni u idejnom ni u staleškom ni u „stranačko - frakcijskom“ smislu. Uvijek su postojale različite frakcije unutar njega, kružoci i ambiciozni pojedinci koji su poradi nekih općih državnih, političko – pragmatičnih ili osobnih interesa znali često iskakati i izvan

[1] O svim aspektima agrarne, ekonomske, socijalne, društvene i demografske krize, agrarnom zakonu (*Lex Sempronia Agraria*) koji je predviđao zaustavljanje zloupotreba i reguliranje javnog zemljišta (*ager publicus*) i njegovu djelomičnu redistribuciju bezemljašima, daljim pokušajima demokratskih i socijalnih mjera u Rimskoj Republici u godini (133. god. p. n. e.) plebejskog tribunata Tiberija Grakha v. Mesihović, 2011:171 – 371; Isto, 2015:464 – 510.

[2] *Caius Flaminius Nepos* (konzul za 223. i 217. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849:II, 166 - 167; PWRE, 1909, VI. 2, *col*. 2496 – 2502.

[3] *Caius Terentius Varro* (konzul za 216. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849:III, 1222; PWRE, 1934, V A. 1, *col*. 680 - 690..

[4] O njemu v. Smith W., 1849:II, 333 - 341; PWRE, 1912, VII. 2, *col*. 2323 – 2351.

okvira nobilske staleške solidarnosti. Osjećaj „staleškog ili klasnog zajedništva“ u slučaju rimskog nobiliteta je bio na znatno nižem nivou nego u odnosu na druge istovrsne pojave u euromediteranskoj historiji. Ne samo da su se međusobno često sukobljavali poradi najrazličitijih stvari, nego su u pojedinim situacijama znali iznositi i stavove pa i političke programe i stvarati alijanse u korist demokratskih i narodnjačkih elemenata. Zato se može sa sigurnošću tvrditi da je rimski nobilitet (posebno u vrijeme Republike) bio vrlo proaktivan i turbulentan, definitivno daleko od toga da bude statična, „zakovana“ društvena formacija kao što je to npr. bio slučaj sa feudalnom aristokratijom latinskog Zapada u srednjem vijeku i ranom novom vijeku.

Za tematsko razdoblje koje se konkretno istražuje, priču o političkim diferencijacijama treba započeti sa uzdizanjem političke i vojne moći Publija Kornelija Scipiona, kasnije prozvanog Afrikanac Stariji[5], djeda braće Grakh[6] po kognatskoj liniji. Oko njegove ličnosti se izgradio jedan kružok koji je imao i provodio jednu prepoznatljivu politiku koja bi se mogla definirati u sljedećim osnovnim tezama : 1. liberalnost i fleksibilnost, 2. vrlo izraženo filohelenstvo, 3. određeni elementi narodnjaštva (odnosno izlaženja u susret interesima rimske i italske većine, kao što je osnivanje kolonija), 4. uvažavanje saveznika (posebno onih italskih) i njihovih interesa, 5. pragmatična vanjska politika (održanje hegemonije Republike na Mediteranu, izbjegavanje teritorijalnih ekspanzija i aneksija prema civiliziranim državama, ali ne i prema područijima ocijenjenim neciviliziranim). Zbog svoje ubrzane vojne i politike karijere i navedene politike i sve veće popularnosti u običnom narodu, vrlo brzo je izazvao podozrenje i sukobe sa konzervativnijim krilom nobiliteta. Konzervativnu struju koja se suprostavljala Scipionu Afrikancu su predvodili prvo Fabije Maksim Kunkator[7], a zatim mnogo energičnije, pa i uspješnije Marko Porcije Katon Stariji Cenzor[8]. I nakon dobrovoljnog egzila i smrti Publija Kornelja Scipiona Afrikanca Starijeg, a kasnije i procesuiranja njegovog brata Lucija Kornelija Scipiona Azijatika[9], rivalitet „uvjetno nazvanih“ liberalnih filohelena i rimsko – italskih konzervativaca se nastavio. Naravno to rivalstvo sada poprima neke nove forme, a dolazi i do određenih ideoloških modifikacija u formuliranju političkih ciljeva. Nakon biološkog nestanka „stare garde“, nova generacija rimskih političara iz redova nobiliteta napušta „Scipionovsku doktrinu“ o neteritorijalnoj ekpanziji i aneksiji na uštrb civiliziranih mediteranskih zemalja.

---

[5] *Publius Cornelius Scipio Africanus Maior* (živio 236. – 183. god. p. n. e.; konzul za 205. i 194. god. p. n. e.), O njemu v. Smith W., 1849:III, 743 - 747; PWRE, 1900, IV. 1, *col*. 1462 – 1470. Njegova mlađa kćerka je bila Kornelija, majka braće Grakh. O mlađoj kćerci Scipiona Afrikanca Starijeg po imenu Kornelija Mlađa (*Cornelia Minor*) v. Smith W., 1849:III, 748; PWRE, 1900, IV. 1, *col*. 1592 – 1595.

[6] O Tiberiju Sempronıju Grakhu (*Tiberius Sempronius Gracchus*) v. Smith W., 1849:II, 290 – 294; PWRE, 1923, II A, 2, *col*. 1409 - 1426. O Gaju Grakhu (*Caius Sempronius Gracchus*) v. Smith W., 1849:II, 294 – 298; PWRE, 1923, II A, 2, *col*. 1375 – 1400..

[7] *Quintus Fabius Maximus Verrucosus Cunctator* (živio cc. 280. – 203. god. p. n. e.; konzul za 233., 228., 215., 214., i 209. god. p. n. e.; diktator u 221. i 217. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849:II, 993 – 994; PWRE, 1909, VI. 2, *col*. 1814 – 1930..

[8] *Marcus Porcius Cato Maior Censorius Sapiens Priscus* (živio 234. – 149. god. p. n. e.; konzul za 195. god. p. n. e., cenzor 184. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1867:I, 636 – 644; PWRE, 1953, XXII. 1, *col*. 108 - 165.

[9] *Lucius Cornelius Scipio Asiaticus* (konzul za 190. god. p. n. e.), o njemu v. Smith W., 1849:III, 747 - 748; PWRE, 1900, IV. 1, *col*. 1471– 1483..

Sazrijeva ideja (uobičajeno u historiografiji nazvana *Nova sapientia*) o potrebi stvaranja ne više samo političke hegemonije na Mediteranu, nego o formiranju teritorijalnog imperija i ne više zasnovanom na posrednom, nego na direktnom pristupu i korištenju bogatih resursa helenističkih i semitskih zemalja. I prelazak sa „Scipionovske doktrine“ na vanjskopolitičku ideologiju *Nova sapientia* je jedna od posljedica agrarne krize koja je svoje manifestacije imala i u krizi vrijednosnih i moralnih normi, te izrastanju bezkrupuloznih generacija.

Od šeste decenije pa u narednom periodu liberalna, filohelenska struja se okupljala oko ličnosti Scipiona Emilijana[10], dok su konzervativci još uvijek perjanicu imali u Katonu Starijem koji je umro početkom III. punskog rata. Kružok okupljen oko Scipiona Emilijana je postupno sticao sve veći utjecaj u politici i općenito općekulturnom životu Republike, Italije i Mediterana, ali još uvijek nedovoljan da bude dominantan u potpunosti.[11] Taj filohelenski kružok nije okupljao

---

[10] Publije Kornelije Scipion Emilijan Afrikanac Mlađi Numantinski (*Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor Numantinus*; 185. – 129. god. p. n. e.) je jedna od najbitnijih osoba rimskog svijeta. Zadnjih decenija Srednje Republike bio je u samom vrhu političkog, vojnog, društvenog i kulturnog života. On je rođen kao mlađi sin Lucija Emilija Paula (*Lucius Aemilius Paullus Macedonicus*, živio cc. 229. – 160. god. p. n. e.; koji je predvodio rimsko – italsku armiju u pobjedi kod Pidne 22. VI. 168. god. p. n. e. nad vojskom koju je predvodio makedonsko – antigonidski kralj Persej; konzul za 182. i 168. god. p. n. e.) iz njegovog prvog braka sa Papirijom. (O Luciju Emilu Paulu v. njegov životopis od Plutarha; Smith W., 1849:III, 154 - 155; PWRE, 1894, I. 1- 2, *col*. 576 – 580), Nakon razvoda sa prvom suprugom, Lucije Emilije Paul je dao sinove adoptirati u druge patricijske rodove. Njegovog mlađeg sina je adopcijom/usvajanjem kao svoga sina prihvatio i priznao najstariji (biološki) i istoimeni sin Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg (pobjednika nad Hanibalom). Sukladno tome mu je promijenjeno i ime, pa se u historiografiji uobičajeno naziva Scipion Emilijan, kako bi se distancirao od mnogobrojnih drugih Publija Kornelija Scipiona, ali i kako bi se naglasilo njegovo biološko agnatsko porijeklo. Uz sve to, Scipionu Emilijanu je njegov adoptirani otac (o njemu v. Smith W., 1849:III, 748; PWRE, 1900, IV. 1, *col*. 1437 - 1438) bio i prvi biološki rođak, jer je Emilija Tercija (supruga Afrikanca Starijeg i majka njegove oficijelne djece) bila biološka tetka Scipiona Emilijana (sestra njegovog biološkog oca). Njegov brat je adoptiran u rod Fabija Maksima, pa se zvao Kvint Fabije Maksim Emilijan. Kada je imao 17 godina i sam Scipion Emilijan je učestvovao u bitci kod Pidne. Kada se Republika suočavala sa ozbiljnim iskušenjima u ratu u Hispaniji, Scipion Emilijan se prijavio dobrovoljno da bude poslan na bojište koje je karakterizirao gerilsko – partizanski način ratovanja. Tom prilikom je pokazao ne samo zapovjedna, nego i diplomatska umijeća. Za suprugu je imao Semproniju (*Sempronia*, o njoj v. Smith W., 1849:III, 777; PWRE, 1923, II A. 2, *col*. 1445), kćerku Tiberija Sempronija Grakha Starijeg i Kornelije (kćerka Scipiona Afrikanca Starijeg) i sestru braće Grakh, tj. Tiberija i Gaja. Scipion Emilijan je dva puta bio izabran za konzula. Prvi put je bio konzul za 147. god. p. n. e., što je bio presedan, jer još uvijek nije imao dovoljno godina starosti (Scipion Emilijan je tada imao 38 godina) koliko je minimalno zahtijevao zakon (da bi rimski građanin postao konzul po *lex Vilia* morao je da ima najmanje 43 godine starosti. *Vell.* II, IV, 7.) kako bi neko mogao biti izabran za konzula. U povijesti i kolektivnom pučkom sjećanju je Scipion Emilijan najviše ostao zapamćen kao zapovjednik armije koja je 146. god. p. n. e. zauzela i razorila Kartaginu i tako okončala doba punskih ratova. Radi toga je dobio počasni nadimak „Afrikanac“. Za vrijeme dok je bio cenzor 142. god. p. n. e. nastojao je ispitivati sve veći luksuz i nemoral koji se širio u ovom periodu. Tadašnje širenje luksuza i nemorala su bile indirektni derivati agrarne krize. Za tadašnju vrlo turbulentnu političku pozornicu Republike, nije bilo iznenađujuće da je Scipion Emilijan 139. god. p. n. e. bio i tužen izgleda za veleizdaju od strane Tiberija Klaudija Asela (*Tiberius Claudius Asellus*; što je moguće bilo motivirano i osobnim razlozima, jer je Asel bio degradiran od strane Scipiona Emilijana dok je ovaj bio cenzor). Scipion Emilijan se uspio odbraniti govorima (koji su nestali) a koji su se smatrali briljantnim. Scipion Emilijan je poslan od strane Republike u izaslanstvo u Egipat i druge istočne zemlje radi utvrđivanja interesa Republike i reguliranja političkih i diplomatskih odnosa na tome bogatom području.. Drugi put je izabran za konzula za 134. god. p. n. e. kada mu je osnovni zadatak bilo konačno rješavanje problema sa hispanskom Numancijom (koja se nalazila na rijeci *Durius*/Duero). On je prvo uspio da povrati snagu i moral prilično uzdrmanoj i demoliziranoj armiji kojom je trebao da komanduje, a zatim je sa njom napao, opkolio, i 133. god. p. n. e. zauzeo Numanciju. Nakon toga je dobio dodatni nadimak „Numantinski“.

[11] Scipion Emilijan je bio odlično obrazovana, kultuvirana i rafinirana osoba, iznimno filohelenski raspoložen, prijatelj i učenik historičara Polibija (koji ga je pratio i u periodu zauzimanja Kartagine) i filozofa Panetija, od koga je prihvatio i njegov oblik tumačenja stoičkog učenja. Bio je blizak i sa dramaturgom Terencijem i satiričarem i poetom Lucilijem, a posebno je veliko prijateljstvo i uzajamno povjerenje razvio sa Gajem Lelijem. O velikoj sklonosti Scipiona Emilijana i njegovog biološkog brata prema znanju i literaturi (koja je bila općepoznata i kada su oni bili mladići), svjedoći Plutarhov podatak (*Aemil.* 28) o tome kako je nakon pobjede nad makedonskim kraljem Persejem, Emilije Paul dozvolio svojim sinovima (koji su voljeli književnost) da za sebe izaberu samo kraljeve knjige. Scipion Emilijan je ostao zapamćen i po onom čuvenom događaju, koji je ostao sačuvan

samo pripadnike rimskog nobiliteta (kao što su bili Gaj Lelije, Gaj Fanije, Kvint Mucije Skevola Augur[12]) ili samo rimske građane ili Italike (one bez rimskog građanstva), nego i pojedince iz drugih (posebno helenskih i helenističkih) sredina, kao što su bili historičar Polibije[13] i filozof

---

zahvaljujući tome što ga je Polibije zapisao u svojim Historijama (XXXVIII, 21), kada je zaplakao pred prizorom konačnog razaranja feničanske/punske Kartagine, što je on Polibiju objasnio u filozofskom smislu prolaznosti postojanja. O njegovom karakteru govori i podatak sačuvan u Apijanovoj historiji (*Pun.* 133), koji se odnosi na postupanje sa dijelom ratnog plijena nakon zauzimanja Kartagine : ἐς δὲ Σικελίαν περιέπεμπεν, ὅσα Καρχηδόνιοι σφῶν ἀναθήματα κοινὰ πολεμοῦντες ἔλαβον, ἐλθόντας ἐπιγιγνώσκειν καὶ κομίζεσθαι:. („On /Scipion Emilijan op. S.M./ je poslao poruku na Siciliju da koje god hramovske poklone oni /misli se na sicilske zajednice i gradove op. S.M./ mogu identificirati da su im oteti /misli se opljačkani op. S.M./ od strane Kartaginjana u proteklim ratovima /posebno onim koji su sicilski Heleni imali sa Kartaginom op. S.M./ oni mogu doći i uzeti ih /povratiti ih sebi op. S.M./)". Time je Scipion Emilijan na neki način nastojao amortizirati gubitke i štetu sicilskih Helena koje su oni imali u teškim višestoljetnim ratovima sa Kartaginom. Tako su mnoga vrijedna umjetnička djela vraćena zajednicama iz kojih su izvorno poticala, umjesto da ih je Scipion Emilijan prisvojio sebi ili predao u posjed Republike. Ali, ne treba filohelenstvo Scipiona Emilijana predimenzionirati, on je npr. za vrijeme svoje cenzure u značajnoj mjeri se pozivao i na drevne i stroge rimsko – italske običaje, način života, vrijednosne i moralne norme. Zbog svoga ugleda u okvirima rimskog i mediteranskog nobiliteta, Scipion Emilijan se često prilično idealizirano pojavljuje u Ciceronovim djelima. U nekim raspravama je on i glavni učesnik ili tema radnje kao npr. u *De Re Publica*, *Cato Maior de Senectute* i *Laelius de Amicitia.* Iako je bio značajno oratorski obrazovan, a neki njegovi govori ili izreke ili odgovori su bili odlični (nekada postajaći zbog svoje oštrine, pronicljivosti, zajedljivosti i duhovitosti anegdote koje bi se dalje prenosile generacijama), ipak se na momente i u ključnim situacijama nije znao dobro snaći na tada vrlo uzavreloj političkoj pozornici gdje su se vodili pravi govornički ratovi. Iako dobar intelektualac sa značajnim filozofskim sklonostima i znanjima, erudita, poznavalac političkih zbivanja i poštovan vojskovođa, ipak je bilo situacija u kojima se dao isprovocirati od strane vještih govornika – oponenata. To nasjedanje na provokacije je rezultat ponajviše njegove arogancije (zbog porijekla, obtazovanja, postignuća) i uvjerenja u potpunu ispravnost svojih pozicija i stavova. To i već spomenuta oštrina, pronicljivost i zajedljivosti su mu stvarali i značajne protivnike na čistoj osobnoj osnovi. Scipion Emilijan je poradi svojih idejnih stavova,filohelenstva i političke djelatnosti već u vrijeme svoga života izazivao kontroverze, pa I dosta oprečna stajališta što se vrlo očituje u sačuvanim i poznatim vrelima. Zato raspolažemo i sa eklatantnim, nekritičkim panegicima o njemu od strane Polibija i Cicerona, ali i sa negativnim predodbama o njemu, u rano doba njegove karijere od strane ekstremnim konzervativaca a odmah nakon podjele liberalno – filohelenske frakcije i od ekstremnih populara (posebno nakon kapitolinskog masakra). Ono što je nesumnjivo, jeste da on u vrijeme Kasne Republike predstavlja uzor umjerenih optimatskih struja.

O Scipionu Emilijanu v. *Polyb.* fr. XII, 5, 2 – 3; fr. XVIII, 35, 9 – 12; fr. XXXI, 23, 1 – 25, 10; 26, 1 – 27, 16; 28, 1 – 3; 7 – 13; 29, 1 – 12; fr. XXIV, 10, 7; fr. XXXV, 4 , 1 – 14; 5, 1 – 2; fr. XXXVI, 8, 4 – 6; 16, 10; fr. XXXVIII, 1, 4 – 7; 19, 1; *Cic. de Repub.*; *Som. Scipio.; de Senect.; de Amic.*; *Verr.* II, 2, 3; 28 – 29; 85 – 87; 4, 73 – 84; 97 – 98; 5, 124; 185 – 187; *Clu* 134; *Div. Caeci.* 69; *Mur.* 58; 66; 75; *Deiot.* 19; *ad Fam.* IX, 21, 3; *de Orat.* I, 60, 255; II, 6, 22; 64, 258; 66, 267 - 268; 67, 272; *Brut.* 77; 82 – 85; 97; 117; 258; *Tusc.* II, 62; IV, 50; *Acad.* II, 5; *de Off.* I, 121; *Phil.* XI, 18; *Schol. Bob.* 118; *Sall. Iug.* V, 5; VIII, 1 – IX, 2; XXII, 2; *Diod.* XIII, 90, 5; fr. XXXI, 26, 4 – 27, 8; fr. XXXII, 8, 1; 9, 2; 16, 1; 17, 1; 25, 1; fr. XXXIII, 28, 1 - 3; fr. XXXIV, 7, 3; *Hor. Sat.* II, 1, 65 – 75; *Liv.* XL, 51, 4; XLIV, 44; *Perioche* 48 - 52; 54; 56 - 57; 59; *EpOX,* 49, 95 – 97; 50, 117 - 124; 51, 131 – 134; 44, 210 – 211; *Strab.* III, 162; IV, 2, 1; XIV, 5, 2; XVII, 3, 15; *Fast. Cap.* p. 70; *Vell.* I, 12, 3 - 4; 13, 3; II, 4; 9; *Val. Max.* II, 4, 5; 7, 1; 13; III, 2, 6; 7, 2; IV, 1, 10; 3, 13; 7, 7; V, 1, 6; 2, 4; VI, 4, 2; VII, 5, 1; VIII, 1, 11; 8, 1; 15, 4; *Seneca Maior, Contr.* I, 8, 12; *Seneca Minor, Ep.* 66, 13; *Dial.* III, 11, 7; IX, 17, 4; *Plin. NH* V, 25; VII, 156; XXII, 13; XXXIII, 141; XXXVII, 9; *Quint. Inst.* XII, 10; *Tac. Ann.* III, 66; *Frontin. Str.* II, 8, 7; III, 11, 7; IV, 1, 1; 3, 9; 7, 4; *Plut. Aemil.*; *Cat. Mai.* 9; 27; *C. Gracch.* 10; *Mar.* 3; 13; *Regum et Imp. Apophthegm.* LXXXI, 28; LXXXII; *Praecepta Ger. Rei.* 10 - 11; 14; 18; 20; *de Fortuna* 1; 5; *Maxime* 1; *An Seni.* 27; *Paus.* VII, 10, 11; *Flor.* I, 31, 1 – 2; 12 - 15; 33, 11; 34, 1 - 2; 8 – 17; *App. de bell. civ.* I, 19 - 20; *Hisp.* 49; 53-54; 84 - 89; 92 – 95; 98; *Pun*. 71 – 135; *Pseudo-Lucian. Macr.* 12; *Gell.* II, 13; 20; 29; III, 4; IV, 20; V, 19; VI, 12; VII, 11; XVI, 8, 10; *Polyaen* VIII, 16, 2 – 4; *Dio Cass.* fr. LXX, 2 - 9; fr. LXXI, 2; fr. LXXVI, 1; *Aelian. VH,* XI, 9; *Athen.* VI, 105 – 106; 273; XII, 549; *Iust.* XXXVIII, 8, 8 – 11; *Ampel.* 22, 3; *Eutrop.* IV, 10, 3; 11, 1; 12, 1; 14, 2; 17, 2; *Vict. Vir. Ill.* 58, 2 - 5; 7; 9; *Iulian. Or.* VIII, 244; *Amm. Marc.* XXIII, 5, 20; XXIV, 2, 16 – 17; *Hieron. Chron.* 1875; *Oros.* IV, 21, 1 - 2; 22, 7 - 8; V, 3, 3; 7, 1 – 12, 1;16 – 17; 10, 9; *Zonar.* IX, 27; 29 - 30; *Cassiod. Chr.* 619; *Suda* Αἰμιλία; Κάτων; Παναίτιος; Πολύβιος; Ῥουτίλιος Ῥοῦφος; Smith W., 1849:III, 748 - 751; PWRE, 1900, IV, 1, *col.* 1439 – 1462; Person, 1877; Lindsay, 1928; Astin, 1967; Scullard, 1970; Mattingly, 1986; Mesihović, 2011:234 – 241.

[12] *Quintus Mucius Scaevola Augur* (živio cc. 159. – 88. god. p. n. e.; konzul *ordinarius* za 117. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849:III, 733; PWRE, 1933, XVI 1, *col.* 430 - 436.

[13] O njemu v. Smith W., 1849:III, 443 – 449; PWRE, 1952, XXI. 2, *col.* 1440 – 1578.

Panetije[14], pa i dramaturga Terencija[15] (sjevernoafričkog porijekla i oslobođenika). Među ovim slojem je u značajnoj mjeri zaživjela i sklonost prema helenskim filozofskim školama, u prvom redu prema stoicizmu. Ovaj kružok, zahvaljujući ponajviše izdašnom patronstvu samoga Scipiona Emilijana, je mnogo učinio na uvođenju helenske i helenističke kulture u rimski svijet u skoro svim segmentima života. Praktično su dobrim dijelom helenizirali rimsko – italsko društvo, i to u dosta suštinskim stvarima.

U okviru liberalne frakcije rimskog nobiliteta je i sazrijevala i ideja, i to vrlo moguće i pod helenskim i helenističkim utjecajima ili bar podražajima, o potrebi određenih reformi kako bi se prevazišli i uzroci agrarne i ekonomsko – socijalne, pa samim tim i moralno – vrijednosne, društvene, demografske, kulturne krize čije su posljedice već nakon razaranja Kartagine i završetka III. punskog rata bile vrlo i očite i opasne. Najraniji za sada poznati pokušaj da se zakonskim putem nastoji pronaći rješenje izlaska iz krize bio je prijedlog Gaja Lelija[16], bliskog prijatelja Scipiona Emilijana, koji je i sam bio sklon liberalnim i filohelenskim strujanjima u tadašnjoj rimsko – italskoj i politici i društvu. Podatak o tome je ostavio Plutarh u osmom poglavlju životopisa kojega je posvetio Tiberiju Grakhu : ἐπεχείρησε μὲν οὖν τῇ διορθώσει Γάιος Λαίλιος ὁ Σκηπίωνος ἑταῖρος ἀντικρουσάντων δὲ τῶν δυνατῶν φοβηθεὶς τὸν θόρυβον καὶ παυσάμενος ἐπεκλήθη

---

[14] O njemu v. Smith W., 1849:III, 108 – 109; PWRE, 1949, XVIII. 3, *col.* 418 - 440.

[15] O njemu v. Smith W., 1849:III, 996 – 1002; PWRE, 1934, V A. 1, *col.* 598 – 650..

[16] Gaj Lelije (*Caius Laelius* kasnije nazvan i *Sapiens*; rođen cc 188. god. p. n. e.) je bio sin istoimenog rimskog zapovjednika iz II. punskog rata (konzul *ordinarius* za 190. god. p. n. e.; Lelije Stariji, prijatelj Afrikanca Starijeg, o njemu v. Smith, 1849:II, 705 – 706.) i dugogodišnjeg prijatelja Scipiona Afrikanca Starijeg. Ostvario je zavidnu karijeru u okviru *cursus honorum*. Uspješno se borio i pregovarao i sa luzitanskim vođom Virijatom, Iako je imao i državničke, i upravne i vojne dužnosti, Gaj Lelije je ipak bio više političar nego zapovjednik, a više filozof nego političar. Njegovo iznimno i veliko prijateljstvo sa Scipionom Emilijanom je još u antičkom periodu bilo poslovično. U mladosti, Gaj Lelije je bio učenik Diogena iz babilonske Seleukije, šolijarha stoičke škole u Ateni, a kasnije i učenik i prijatelj Panetija. Gaj Lelije se družio i prijateljovao i sa historičarom Polibijem, dramaturgom Terencijem, satiričarem Lucilijem. Njemu je i Lucije Celije Antipater (*Caelius Antipater*) posvetio svoje historijsko djelo o II. punskom ratu. Gaj Lelije je uz Scipiona Emilijana nesumnjivo bio jedan od glavnih eksponenata promoviranja kosmopolitskih, helenskih i helenističkih vrijednosti u tadašnji rimski svijet. Gaj Lelije je i pored stoičkog učenja, i obrazovanja i načina života koji je odgovarao obrazovanom i prosvjećenom filohelenskom Rimljaninu, ipak dobro poznavao i starorimske tradicije, pa se isticao i u augurskim poslovima u tolikoj mjeri da su po Ciceronu ime *Laelius* i termin „*bonus augur*“ bili poslovično kompatabilni. On je bio erudita i kulturno rafinirana osoba u pravom smislu riječi. Radi takve predođbe o Gaju Leliju u višim slojevima rimskog i italskog svijeta, on se često pojavljuje u čitavom nizu Ciceronovih radova. Ciceron mu najviše prostora posvećuje u djelima *Laelius de Amicitia* (rasprava o prijateljstvu u kojem je ovjekovječeno prijateljstvo Scipiona Emilijana i Gaja Lelija), *Cato Maior de Senectute* (rasprava o starosti i smrti) i *De Re Publica* (političko – filozofska rasprava). U raspravi o govorništvu pod nazivom *Brutus*, Ciceron spominje opisuje i Lelijevo govorništvo. Gaj Lelije je imao dvije kčerke udate za : Gaja Fanija i Kvinta Mucija Skevolu Augura. Ciceron je dosta toga saznao o Gaju Leliju, zahvaljujući činjenici da je Kvint Mucije Skevola Augur (istaknuti retorik i jurista) bio neka vrsta učitelja – mentora mladome Ciceronu i iako u već dubokoj starosti, bio još sa bistrim sjećanjem na Gaja Lelija. Sam Ciceron navodi da mu je Augur prenosio informacije o svome puncu i drugim istaknutim pojedincima liberalne, filohelenske frakcije iz epohe prelomnih godina, i njihovim vezama i međusobnim odnosima, željama, idejama, stavovima, akcijama i djelima.

O Gaju Leliju v. *Terent. Prolog. Adelph.* 15; *Cic. de Repub.*; *Som. Scipio.; de Senect.; de Amic.*; *de Orat.* I, 9, 35; 13, 58; 48, 211; 49, 215; 60, 255; II, 6, 22; 37, 154; 71, 286; 84, 341; III, 7, 28; 12, 45; *Brut.* 82 - 89; 94; 100 – 101; 161; 211; 213; 252; 258; 295; *Orat.* LXIX, 230; *de Fin.* II, 24 - 25; *Tusc.* IV, 3; V, 19; 54 - 55; *Rhet. Her.* IV, 19; *De Nat. Deor.* III, 5; 43; *Topic.* 78; *de Off.* I, 90; 108; II, 31; 40; III, 16; *ad Att.* VII, 3, 10; *Phil.* II, 33; *Hor. Sat.* II, 1, 62 - 74; *Fast. Cap.* p70*; Schol. Vet in Hor. loc; Vell.* II, 127; *Val. Max.* IV, 7, 1; *Seneca Minor, Ep.* 7; 11; 25; 64; 104; *Nat. Quaest.* VI, 32; *Quint. Inst.* I, 1, 6; X. 1, 99; *Plut. Tib.* 8; *Cat. Min.* 7; *Regum et Imp. Apophthegm.* LXXXII, 8; *Suet. Vit. Terent.* 1, 3 - 5; *App. Pun.* 127; 133; *Gell.* XVII, V, 1 -2; *Fest. s. v. Satura; Nonius, s v. Samium; Iulian. Or.* VIII, 245; *Oros.* IV, 23, 1; *Zonar.* IX, 30; *Schol. Bob.* 118; Smith W., 1849:II, 706 - 707; PWRE, 1924, XII 1, *col.* 404 – 410.

σοφὸς ἢ φρόνιμος: ἑκάτερον γὰρ ἐδόκει σημαίνειν ὁ σαπίηνς („Stoga Scipionov /misli se na Scipiona Emilijana op. S.M./ drug Gaj Lelije pokuša ispraviti to loše stanje /uzrokovano agrarnom, ekonomskom, socijalnom, demografskom i općekulturnom krizom op. S.M./. Ali kada se moćnici usprotiviše, uplašivši se njihova burnog negodovanja i odustavši, dobi /Gaj Lelije op. S. M./ nadimak „Mudri" ili „Obazrivi"; činilo se, naime, da riječ *sapiens* ima oba značenja.")

Ono što se se iz prezentiranog podatka može jeste sljedeće : Gaj Lelije je nešto pokušao učiniti kako bi ispravio „loše stanje", ali kada su se moćnici suprostavili, on se uplašio i odustao od svoje namjere, zbog svoga odustajanja je dobio nadimak *Sapiens* („Mudri" ili „Obazrivi").[17] Međutim, činjenica je da Plutarhov podatak ima čisto uzgredni karakter, u okviru opisa agrarne krize i uzroka i povoda koji su potaknuli Tiberija Grakha na akciju, kandidiranje za plebejskog tribuna i podnošenje prijedloga zakona. Iz šturog Plutarhovog podatka, ne zna se datacija toga pokušaja Gaja Lelija da „ispravi loše stanje", ne zna ni u kojoj je formi to rješenje predloženo niti šta je sadržavalo, ni da li je Lelije imao podrške od drugih istaknutih rimskih dužnosnika (npr. svoga prijatelja Scipiona Emilijana), ni ko su bili ti „moćnici" koji su se usprotivili Gaju Leliju i njegovom „pokušaju ispravljanja lošega stanja". Nejasno je da li je taj njegov projekt podržavao i prijatelj Scipion Emilijan, i ako jeste u kojoj mjeri.

Jedino što je moguće izreći vezano za navedeni Plutarhov podatak jesu pretpostavke. Prva se tiće datacije, pa bi u obzir za Lelijevo iznošenje pokušaja ispravljanja „lošeg stanja" dolazile dvije vjerojatne varijante. Prva je kada je bio plebejski tribun 151. god. p. n. e., a druga 140. god. p. n. e. kada je bio konzul, zajedno sa Kvintom Servilijem Cepionom[18]. Možemo samo špekulirati da je Gaj Lelije sa pokušajem rješenja „lošeg stanja" ipak pred javnost izašao 140. god. p. n. e. u svojstvu konzula. Uz to, Gaj Lelije je u vrijeme svoga plebejskog tribunata bio pored toga što je bio mlad, bio i bez nekog političkog i vojnog iskustva i backgrounda da bi se tek tako usudio iznijeti jednu ozbiljnu političku mjeru pred Senat ili komicije.

Npr. za razliku od Gaja Lelija, Tiberije Sempronije Grakh je prije izbora za plebejskog tribuna za 133. god. p. n. e. već bio odlikovani ratni heroj (vjerojatno sa *corona muralis* nakon pada Kartagine), augur, i u običnom narodu uveliko poznat, poštovan i omiljen zbog spašavanja vojske i civila u vrijeme borbe sa Numantincima 137. god. p. n. e. i najvažnije bio je unuk Scipiona Afrikanca Starijeg i sin istoimenog oca koji je bio čuven kao principijelni državnik i odličan vojskovođa i upravitelj.

Uostalom kada je Gaj Lelije bio plebejski tribun, posljedice krize su ipak bile manje evidentne nego deceniju kasnije. Uostalom, Republiku i njen Italski Savez je čekao III. punski rat iz kojeg se kao pobjednik vratio Lelijev prijatelj Scipion Emilijan. U vrijeme njegovog konzulata, Lelijevo okruženje se sastojalo od već prilično autoritativnih i moćnih pojedinaca nego što je to bilo u vrijeme njegovog plebejskog tribunata. Naravno, ne bi smjelo odbaciti ni mogućnost da je Lelije predložio to rješenje i u periodu kada nije bio ni plebejski tribun ni konzul. Između ove

[17] Zvučni nadimak su m u sigurno dali optimati, koji su na taj način nagradili njegovu bojažljivost i slabost.

[18] *Q. Servilius Caepio.* O njemu v. Smith W., 1867:I, 534; PWRE, 1923, II A. 2, *col.* 1782 - 1783.

dvije dužnosti, Gaj Lelije je obnašao dužnost pretora 145. god. p. n. e. Ipak na kraju bi mogli na čisto špekulativnoj osnovi da predložimo 140. god. p. n. e. kao dataciju Lelijevog prijedloga rješavanja "lošeg stanja".

Druga pretpostavka jeste da je Lelijevo „ispravljanje lošeg stanja" bilo u formi nacrta zakona koji se vjerojatno ticao agrarnih odnosa, odnosno regulacije pitanja javnog zemljišta (*ager publicus*). Samu konkretnu sadržanu (teksta) nacrta zakona je vrlo teško i pretpostaviti, a kamoli prezentirati.

U konstitucionalnom poretku Republike u razmatranom period (zadnji period Srednje Republike), *rogatio*[19] (od latinskog *rogo*, 1 = pitati, postaviti pitanje ranije) je prijedlog zakona koji se iznosi pred komicije ili plebejsku skupštinu. Plebejski tribun ili magistrat sa pravnim ovlaštenjem sazivanja komicija ili plebejske skupštine može iznijeti nacrt zakona[20] (*rogation legis*; u množini : *leges rogatae*). Onaj koji iznosi (predlaže) nacrt zakona na diskusiju je njegov *lator*, a koji ga podržava je *auctor*. Iako je bilo uobičajeno, ustavno – pravni poredak Republike nije pod obavezno predviđao da se o nacrtu zakona diskutira i u Senatu. Znači diskusija o nacrtu je mogla, ali nije morala, biti obrazlagana od strane magistrata ili plebejskog tribuna na sjednici Senata na kojoj se moglo djelovati i amandmanski na nacrt zakona. O nacrtu zakona se moglo i glasati u Senatu. Iako je formalno – pravno odluka Senata (odnosno većine senatora), u slučaju da se došlo do glasanja o nacrtu, bila čisto savjetodavne prirode i nije imala pravno obavezujući karakter, ipak je u praksi takva odluke (iz činjenice da su u Senatu sjedili najmoćniji, najautorativniji, najugledniji, najutjecajniji pa i prilično ekonomski snažni pojedinci) nekada bila faktički i presudna po sudbinu nekoga i nacrta i prijedloga zakona. U slučaju da je magistrat ili plebejski tribun (bez obzira da li nacrt zakona bio izlagan i diskutiran na Senatu, da li je bio prihvaćen - bez ili sa nekim modifikacijama - ili ne od većine senatora) odlučio da krene u procedure izglasavanja novoga zakona, njegov nacrt bi se morao javno objaviti (*promulgare rogationem*; *promulgatio*) u predviđenom roku prije sazivanja zakonodavnog tijela. U ovom roku do sjednice zakonodavnog tijela, na neformalnim sjednicama (*contiones* = kontione) građani su mogli diskutirati o nacrtu zakona, predlagati promjene, amandmane ili protiviti se zakonu i tražiti njegovo povlaćenje. Magistrat ili plebejski tribun koji je oficijelni nosilac procesa usvajanja zakona može, ali ne mora, uvažiti te sugestije sa *contiones* u kreiranje konačnog prijedloga zakona. Kada počinje sjednica zakonodavnog tijela, u slučaju ono što ovlašteni magistrat i plebejski tribun iznose pred komicije ili plebejsku skupštinu je već prijedlog zakona i više se ne može modificirati, nego samo usvojiti ili odbiti. Sam predlagač na sjednici zakonodavnog tijela poziva na usvajanje prijedloga zakona pitajući *Velitis iubeatis, Quirites?*, nakon čega se glasa bez ikakve diskusije. Međutim, proces glasanja za prijedlog zakona je i prije njegovog samoga početka mogao zaustaviti bilo koji plebejski tribun sa potezanjem prava veta, bez obrazlaganja zašto to čini. Ako se ništa od toga ne bi desilo, i većina izbornih jedinica

---

[19] O rimskom *rogatio* v. Millar, 1998: 26; 157 – 158; Isto, 2002: 116; Lintott:1992: 6 – 7; Mouritsen, 2001:54 – 55; Mousourakis, 2003:182 – 183; Isto, 2007.

[20] Potrebno je razlučiti razliku između nacrta zakona i prijedloga zakona, koja ja nastala još u konstitucionalnom sustavu rimske Republike, a zadržala se u modificiranim formama sve do danas. Nacrt zakona je uvijek onaj oblik koji je predviđen za nešto što se naziva javna diskusija, a prijedlog zakona je ono što se nakon predviđenog vremena i predviđene procedure iskristalisalo ili razvilo iz nacrta zakona i dalo na konačno usvajanje zakonodavnom tijelu i ili pretvaranje u važeći zakon ili njegovo odbijanje/derogiranje. U rimsko – republikanskom ustavno – zakonskom poretku, zakonodavna tijela nisu imala pravo diskusije niti amandmanskog djelovanja na prijedlog zakona, nego su glasala samo ZA ili PROTIV. U modernim političkim sustavima, zakonodavna tijela (ali samo ona) imaju pravo i diskusije i amandmanskog djelovanja i na prijedlog zakona. Ali ta razlika nije rezultat neke veće demokratičnosti modernih sustava, nego činjenice da su zakonodavna tijela većine država u modernom svijetu temeljena na predstavničkoj demokratiji, dok su u helensko – rimskom svijetu (preciznije u demokratskim helenskim polisima i rimskoj Republici) zakonodavna tijela temeljena na neposrednoj demokratiji. A između predstavničke demokratije i neposredne demokratije postoje značajne razlike, od kojih je glavna ta da su neposredno-demokratska zakonodavna tijela vrlo, vrlo brojna sa potencijalno hiljadama, pa i desetinama hiljada učesnika pa bi diskusija ili amandmansko djelovanje na prijedlog zakona bili potpuno disfunkcionalni i nepraktični.

(centurija ili tribusa/triba) glasala za prijedlog zakona (*rogation lata est*), on je postajao obavezujući zakon nakon što bi predsjedavajući sjednice zakonodavnog tijela obznanio javno proglašenje (*renuntiatio*) odluke komicija ili plebejske skupštine. Oficijelno proglašeni zakon je bio ispisan na bakarnim ili mramornim pločama i držan u javnom trezoru (u vidu neke arhive) pod nadzorom kvestora.

Nacrt zakona Gaja Lelija je vrlo moguće zadirao u ekonomske interese i zemljišne posjede koje su koristili „moćnici“ čim su mu se oni suprotstavili. Ti moćnici su gotovo sigurno oni koji su se obogatili uslijed agrarne krize i procesa socijalnog raslojavanja, tj. oni koji su uzurpirali dobar dio javnog zemljišta, i najvjerojatnije se odnosi na pripadnike nobiliteta. Imajući u vidu protežiranje i podršku prilikom izbora za konzula koju je Gaj Lelije imao od strane Scipiona Emilijana (koji je tada bio cenzor),[21] mogla bi se pretpostaviti i podrška od strane ovog istaknutog političara i vojskovođe i Lelijevom pokušaju ispravljanja lošeg stanja. Nije nemoguće pretpostaviti da je i čitava priča o „ispravljanju lošeg stanja“ nastala i potekla iz filohelenskog kružoka oko Scipiona Emilijana. U to okruženje su lakše prodirale i ideje helenističke filozofije, a i sam Scipion Emilijan je kao vojni zapovjednik sigurno uočio probleme u vojsci koji su bili direktna negativna posljedica agrarne krize, koja je pauperizirala seoska gazdinstva i domaćinstva koja su bila temelj vojne regrutne snage.

Međutim, odlučnost i Lelija i vjerojatno Scipiona Emilijana da istraju na reformskom putu je bila „kratkog daha“ i čim su shvatili sa kolikim otporom bi se suočili Lelije je povukao svoj prijedlog. Moglo bi se pretpostaviti da je Lelije, sa svojim istomišljenicima, nacrt zakona o regulaciji *ager publicusa* iznio na diskusiju na sjednici Senata. Pošto je uvidio i stupanj i snagu opozicije u Senatu, Lelije je odlučio da ne ide na skupštinsko izjašnjavanje po pitanju ovoga zakona, odnosno on ga nije odlučio pretvoriti iz forme nacrta zakona u formu prijedloga zakona. Kao što je već rečeno, po tadašnjem republikanskom zakonodavstvu, niti je bila uopće potrebna dozvola Senata niti rasprava u Senatu da se neki zakonski prijedlog iznese na skupštinsko izjašnjavanje. Magistrat ili plebejski tribun je sasvim legalno i legitimno mogao zaobići Senat, i iznijeti pred komicije na usvajanje bilo kakav zakonski prijedlog koji bi činom dobijanja većine postao i važeći. Gaj Lelije je ipak prije predlaganja komicijama, ipak želio da ima i podršku Senata i kada je shvatio da se to ne samo neće desiti, nego da bi se ako bi bio uporan mogao naći u velikim problemima, jednostavno je odustao od svoje namjere i povukao svoj nacrt zakona. Za taj potez je „nagrađen“ (gotovo sigurno od oponenata bilo kakvog agrarnog zakonodavstva koje bi zadiralo u njihove ekonomske interese) nadimkom *Sapiens*. Veliko je pitanje kako se tada ponašao Scipion Emilijan i zašto nije snažnije upotrijebio svoj autoritet i podržao Gaja Lelija i njegovo „rješenje“ krize. Scipion Emilijan po svojoj naravi ustvari nije bio Scipion Afrikanac Stariji koji je bio i politički talentiraniji, promučurniji, ali i bezobrazniji i odlučniji. Scipion Emilijan je u odnosu Afrikanca Starijeg nekako ipak više išao linijom manjega otpora. I kada je

[21] Gaj Lelije je bio kandidat za konzula za 141. god. p. n. e., ali je povukao kandidaturu jer su Scipion Emilijan i Gaj Lelije dozvolili da budu prevareni od "novog čovjeka" Kvinta Pompeja *(Quintus Pompeius),* koji je prvo obećao da se neće kandidirati, ali čim je Lelije zvanično povukao svoju kandidaturu ovaj je nastavio sa svojom izbornom kampanjom da bi na kraju bio i izabran za konzula za 141. god. p. n. e. O Kvintu Pompeju v. Smith W., 1849:III, 474; PWRE, 1952, XXI. 2, *col*. 2056 - 2058.

bilo za očekivati žestoki sukob sa većim dijelom senatora i nobiliteta ako se bude uporan sa predlaganjem rješenja, i Lelije i Scipion Emilijan su se odlučili povući. Oni su izgleda i previše poštovali ulogu i autoritet Senata u rimskom „ustavnom“ poretku, a bili su i ili mudri i obrazrivi ili neodlučni i preveliki oportunisti kako bi progurali ovaj zakon. Vjerojatno su obje navedene mogućnosti djelovale na odluku Gaja Lelija i njegovog prijatelja Scipiona Emilijana da se povuku.

Uz to, jedan događaj iz 145. god. p. n. e. kada je Gaj Lelije bio pretor ukazuje da je on ipak u svojoj suštini imao oligarhijski sentiment, koji mu nije dozvoljavao da radikalno dođe u sukob sa institucijom koja je predstavljala oligahijski poredak u kompliciranom ustavno – pravno – institucionalnom sustavu Republike koji je sažimao i kombinirao i ideje i institucije koje reprezentiraju demokratiju (komicije, plebejska skupština, plebejski tribuni), monarhiju (magistrature) i oligarhiju (Senat). Gaj Lelije se kao pretor suprostavio nacrtu zakona Gaja Licinija Krasa[22], tadašnjeg plebejskog tribuna da se izbori za svećenike izmjeste iz njihovih kolegija na tributske komicije. Svečenički kolegiji, posebno auguri i haruspici, su bili i politički vrlo bitan faktor u Republici. Oni su se uglavnom popunjavali odlučivanjem unutar samoga kolegija. Stariji članovi kolegija su imali pravo nominacije za svako upražnjeno mjesto, i onda bi svi članovi kolegija glasali za ili protiv kooptiranja. Iako je teorijski i formalno – pravno mjesto u kolegiju augura moglo biti otvoreno za sve građane, faktički je to zbog navedenog pravila kooptiranja koje vrši zatvorena skupina bilo onemogučeno i postalo monopol nobiliteta. Prijedlog Licinija Krasa je ustvari išao za tim da se takav sustav eliminira i kooptiranje novih članova prenese na odlučivanje na tributske komicije. Tako bi i spisak kandidata bio znatno demokratičniji i šarolikiji, a njihovo kooptiranje ne bi zavisilo o lobiranju, dogovorima ili željama jedne manje skupine politički i ekonomski močnih pojedinaca nego faktički o volji većine u tributskim komicijama. Lelije je vjerojatno nadvladao Licinija Krasa u debatama u kontionama, u govoru koji se naziva *De Collegiis*.[23]

---

[22] *Caius Licinius Crassus.* O njemu v. Smith W., 1867:I, 878; PWRE, 1926, XIII. 1, *col*. 251 - 252.

[23] *Cic. Brut.* 83; *At oratio Laeli de collegiis non melior quam de multis quam voles Scipionis; non quo illa Laeli quicquam sit dulcius aut quo de religione dici possit augustius*, ("I još je Lelijev govor o /svećeničkim op. S.M./ o kolegijima nije bolji nego mnogi Scipionovi. Ništa, zaista ne može biti slađe i blaže nego ono od Lelija, niti bi mogla neka stvar biti pozvana sa većim dostojanstvom da podrži čast religije."). Ciceron u svojoj raspravi *De Natura Deorum* (III, 43) ovaj govor naziva *aureola oratiuncula* ("veličanstveni govor"). Ciceron u svojoj raspravi o prijateljstvu (25) u „Lelijeva usta“ ubacuje sljedeći pasus : *Sed adfuistis, et est in manibus oratio. Itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque, ut ad me redeam, meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, et L. Mancino consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licini Crassi videbatur! cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur; atque is primus instituit in forum versus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium nobis defendentibus facile vincebat. Atque id actum est praetore me quinquennio ante quam consul sum factus; ita re magis quam summa auctoritate causa illa defensa est.* („I da se ponovo vratim na svoje stvari. Sjećate se kako je narodnjački /popularski, demokratski op.S.M./ izgledao zakon Gaja Licinija Krasa o sveštenicima, za vrijeme konzula Kvinta Maksima, Scipionovog /Emilijana op. S.M./ brata i Lucija Mancina. Naime, po tome zakonu izbor svećeničkog kolegija obavljao bi se uz pristanak naroda. I on /Licinije Kras op. S.M./ je prvi počeo da govori narodu okrenut prema Forumu. Međutim, vjera besmrtnih bogova koju mi branimo lako je pobijedila njegov laskavi govor. To se dogodilo za vrijeme moga pretorstva, pet godina prije nego što sam postao konzul. Tako je stvar odbranjena više snagom istine nego utjecajem vlasti.“).. O ovome v. i *Nonius s. v. Samium*.

U prilog teze da je i opcija o neodlučnosti i oportunizmu imala značajnu ulogu u povlaćenju nacrta zakona ukazuje i sljedeća činjenica. Jedino mudro rješenje, kako je pokazala kasnija povijest, kako bi se sačuvala Republika je bilo (u skladu sa drevnom rimskom praksom) postizanje odgovarajućeg kompromisa između, za ovo pitanje, zainteresiranih faktora. To rješenje bi podrazumijevalo i suštinsko provođenje reformi i ponovno postizanje ravnoteže i harmonije odnosa u Republici i Italiji narušenih agrarnom i ekonomsko – socijalnom krizom. Da su Gaj Lelije i Scipion Emilijan bili odlučniji i uporniji mogli su možda izgurati neku vrstu kompromisa, posebno imajući u vidu da bi tada mogli računati i na podršku svih onih koji su bili skloni reformama, uključujući i one koji će sedam godina kasnije učestvovati aktivno u pokretu plebejskog tribuna Tiberija Sempronija Grakha.

Da se zahvaljujući većem zalaganju autoritativnijih, uglednijih i značajno utjecajnih osoba, kao što je bio Scipion Emilijan, moglo doći do kompromisa i da bi apsolutni otpor reformama bio ili slabiji ili manje efikasan ili na neki način amortiziran dokazuje i slučaj sa *Lex Cassia Tabellaria*, koji je usvojen na prijedlog Lucija Kasija Longina Ravila[24], plebejskog tribuna za 137. god. p. n. e. Ovaj zakon je propisivao tajno glasanje,[25] i njega je podržavao Scipion Emilijan. U 16. poglavlju III. knjige Ciceronovog djela *de Legibus*, se navodi da Scipion Emilijan snosi svu odgovornost za donošenje Kasijevog zakona, pa se čak smatralo da je on bio njegov originalni začetnik : *Nam Cassiae legis culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur*. U 97. odjeljku Ciceronove rasprave *Brutus* se govori o oratorskim sposobnostima Lucija Kasija, pa se u okviru toga spominje i sljedeće : *cuius quidem legi tabellariae M. Antius Briso tribunus plebis diu restitit M. Lepido consule adiuvante; eaque res P. Africano vituperationi fuit, quod eius auctoritate de sententia deductus Briso putabatur.* („Njegovom /Lucija Kasija Longina op. S.M./ zakonu o glasanju tablicama /želi se reći sa nekom vrstom glasačkih listića, faktički tajnim glasanjem[26] op. S.M./ je bio žestoko suprotstavljen plebejski tribun M. Ancije Briso[27], koji je bio podržan od M. Lepida[28], jednog od konzula /za 137. god. p. n. e. op. S.M./. Te je nakon svega

---

[24] *Lucius Cassius Longinus Ravilla* (konzul za 127. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849:II, 798 – 799; PWRE, 1899, III. 2, *col*. 1742..

[25] Radi preciznosti potrebno je reći da Kasijev zakon o tajnom glasanju nije imao univerzalnu primjenu na sva ovlaštenja komicija (zakonodavna, izborna, sudska). Kasijev zakon se odnosio na *iudicium populi*, što je podrazumijevalo krivične slučajeve koji su procesuirani na komicijama, izuzev onih koji su spadali u kategoriju *perduellio* (veleizdaje). O tome v. i *Cic. de Leg.* III, 16; *Brut.* 97; 106; *pro Sext*. 84 - 85; Stevenson Seth William - Smith C. Roach – Madden Frederic W. – Fairholt F. W., 1889:514. *Lex Cassia Tabellaria* je bila komemorirana na mnogim novcima (konkretno denarima) koji su bili emitirani u vrijeme kada je neko iz *Cassia gens* bio član kolegija *Tresviri aere argento auro flando feriundo* („Triumviri za kovanje i lijevanje bronze, srebra i zlata“) su bili državni dužnosnici zaduženi za nadzor nad produkcijom kovanog novca. Nekada su nazivani i *tresviri ad pecuniam feriundum* ili *tresviri monetales* ili *triumviri monetales*. Oni su bili zaduženi i za dizajn na novcima. O ovom kolegiju dužnosnika v. Smith W., 1859:766 - 767; Mesihović, 2015:105 – 119.

U Ciceronovom djelu *de Legibus* (III, 15 - 17) nailazi se na podatak da su bila četiri zakona o tajnom glasanju na tablicama prilikom odlučivanja u skupštinama. Izvjesni Gabinije je bio prvi na čiji je prijedlog usvojen (139. god. p. n. e.) zakon o tajnom glasanju na tablici (*tabulla*), a koji se ticao izbora magistrate na komicijama. Nakon toga, drugi zakon o tajnom glasanju je bio onaj čiji je predlagač bio Kasije Ravila. Treći je bio Karbonov zakon koji se ticao donošenja i opozivanja zakona na zakonodavnom tijelu. Četvrti, donesen na prijedlog Celija (*Caius Coelius Caldus*, plebejski tribun 107. god. p. n. e.), se odnosio na suđenja pred narodom za veleizdaju.

[26] Tablice su se ubacivale u neku vrstu urne.

[27] *M. Antius Briso*. O njemu v. Smith W., 1867:I, 505; PWRE, 1894, I. 1 – 2, *col*. 2564..

[28] *Marcus Aemilius Lepidus Porcina.* O njemu v. Smith W., 1849:II, 764; PWRE, 1894, I. 1 – 2, *col*. 566 - 567..

bilo prigovoreno Publiju Afrikancu /Scipionu Emilijanu op. S.M./ da je Briso odustao od suprotstavljanja /znači nije stavio veto na Kasijev zakon op. S.M./ na njegov savjet.“).[29] Uostalom, dvije godine ranije je na prijedlog izvjesnog Gabinija prošao zakon (*Lex Gabinia tabellaria*) koji se ticao izbora magistrata tajnim glasanjem. I ta činjenica pokazuje da je postojao značajan potencijal i raspoloženje za provođenje reformi, ali i da suprotna strana koju su reprezentirali konzervativci nije svemoćna. Međutim, sa druge strane potrebno je reći da je ipak bilo sasvim realno očekivati značajno veći otpor u slučaju zakona koji bi redefinirali imovinske i financijske odnose (posebno ako bi zadirali u ekonomske interese nobiliteta) u tadašnjem rimsko – italskom svijetu, nego u slučaju npr. zakona koji su bili demokratski, narodnjački i liberalno nadahnuti ali koji se nisu bavili imovinskim i financijskim pitanjima.

Izostanak volje Gaja Lelija i njegovih suradnika, prijatelja i pristalica da budu odlučniji i hrabriji kako bi se donio i realizirao agrarni zakon koji je Lelije predložio za vrijeme svoga konzulskog mandata kao posljedicu je imao evidentnu i trajnu podjelu unutar liberalne, filohelenske frakcije. Nesumnjivo je povlaćenje prijedloga zakona porodilo nezadovoljstvo kod onih, koji su se zalagali za sustavno i odlučno provođenje reformi. Tako se formira ogranak nekadašnje „liberalne“ frakcije koji se neumoljivo i bespogovorno zalaže za predlaganje, ali i donošenje i provođenje reformnih zakona (i to ne samo agrarnog zakona). Iz te grupe će se za plebejskog tribunata Tiberija Sempronija Grakha razviti stranka *populares*. Ona druga grupacija liberalnih filohelena, koja je okupljena oko Scipiona Emilijana, protiviti će se i idejama, a posebno načinu realizacije popularskog programa. Oni nisu bili za preveliko talasanje, a posebno ne za neke radikalnije poduhvate rješavanja krize kako ne bi došle u pitanje njihove političke, društvene i ekonomske pozicije. Iako je nesumnjivo bila svjesna i uzroka i posljedica agrarne, odnosno dubine ekonomsko – socijalne i demografske krize, ova struja je ipak opasnijim smatrala realiziranje popularskog programa. Oni su se posebno i plašili da neko pod vidom ili egidom radikalnog reformnog programa ne pokuša da ugrozi uobičajeni ustavno – pravni poredak Republiku i ne skrene politički razvitak u pravcu vlasti jednoga čovjeka koji bi tako slomio dominaciju rimske oligarhije. Treba biti iskren pa reći da je za neke to bio realan strah, odnosno mogućnost da određeni političar ili vojskovođa dođe do takvog nivoa popularnosti i snage da uspostavi neku vrstu tiranije u Republici. Zato se i može reći da ustvari Scipion Emilijan, Gaj Lelije i njihovi istomišljenici nisu bili po „defaultu“ neprijatelji općih interesa naroda, što dokazuje čitav niz njihovih postupaka, kao što su oslanjanje Scipiona Emilijana prilikom izbora za konzula prvi put i kasnije za cenzora na popularne lidere iz običnog naroda[30] pa i sam taj

[29] Zakoni o tajnosti glasanja (odnosno zabrani glasanja *viva voce* = usmenim putem) na komicijama i plebejskoj skupštini su uvijek bili prodemokratskog karaktera, jer se time osiguravala sigurnost onih iz skromnijih slojeva stanovništva, a koji su na neki način zavisili od onih nobila koji su bili oponenti bilo kakve demokratizacije ili popularnih, narodnjačkih mjera i zakona i kandidata. Tako su oni mogli da daju svoj glas u korist usvajanja zakona u korist narodnjačkih interesa, a bez da iko zna zašto su oni stvarno glasali. Time se osiguravala i veća vjerodostojnost glasanja, ali i umanjivala politička moć nobila sa velikim brojem klijenata. Činjenica je da je u to vrijeme broj nobila koji su bili oponenti bilo kakvoj demokratizaciji bio veći od broja nobila koji su smatrali shodnim i potrebitim usvajanje i provođenje određenih reformskih mjera u korist demokratskih masa. Tako da je tajno glasanje bez obzira na eventualni mali gubitak u njihovoj osobnoj moći, ipak išlo u prilog prodemokratskim nobilima.

[30] U kontekstu navedenog, dokaz pružaju sljedeći podatci koje donose :

1.Plutarh u 38. poglavlju životopisa Emilija Paula n : κἀκεῖνο δ᾽ ἴδιον καὶ περιττὸν τοῦ Αἰμιλίου, τὸ σπουδαζόμενον ὑπὸ τοῦ δήμου καὶ τιμώμενον διαφερόντως ἐπὶ τῆς ἀριστοκρατικῆς μεῖναι προαιρέσεως, καὶ μηδὲν εἰπεῖν μηδὲ πρᾶξαι χάριτι τῶν πολλῶν, ἀλλὰ τοῖς πρώτοις καὶ κρατίστοις ἀεὶ συνεξετάζεσθαι περὶ τὴν πολιτείαν. ὃ καὶ χρόνοις ὕστερον Ἄππιος ὠνείδισεν Ἀφρικανῷ Σκηπίωνι μέγιστοι γὰρ ὄντες ἐν τῇ πόλει τότε τὴν τιμητικὴν ἀρχὴν μετῄεσαν, ὁ μὲν τὴν βουλὴν ἔχων καὶ τοὺς ἀρίστους περὶ αὐτόν: αὕτη γὰρ Ἀππίοις ἡ πολιτεία πάτριος: ὁ δὲ μέγας μὲν ὢν ἐφ᾽ ἑαυτοῦ, μεγάλῃ δ᾽ ἀεὶ τῇ παρὰ τοῦ δήμου χάριτι καὶ σπουδῇ κεχρημένος, ὡς οὖν ἐμβάλλοντος εἰς ἀγορὰν τοῦ Σκηπίωνος κατεῖδε παρὰ πλευρὰν ὁ Ἄππιος ἀνθρώπους ἀγεννεῖς καὶ δεδουλευκότας, ἀγοραίους δὲ καὶ δυναμένους ὄχλον συναγαγεῖν καὶ σπουδαρχίᾳ καὶ κραυγῇ πάντα πράγματα βιάσασθαι, μέγα βοήσας: ‘ὦ Παῦλε,’ εἶπεν, ‘Αἰμίλιε, στέναξον ὑπὸ γῆς αἰσθόμενος ὅτι σου τὸν υἱὸν Αἰμίλιος ὁ κῆρυξ καὶ Λικίννιος Φιλόνεικος ἐπὶ τιμητείαν κατάγουσιν.’ ἀλλὰ Σκηπίων μὲν αὔξων τὰ πλεῖστα τὸν δῆμον εὔνουν εἶχεν, Αἰμίλιος δέ, καίπερ ὢν ἀριστοκρατικὸς, οὐδὲν ἧττον ὑπὸ τῶν πολλῶν ἠγαπᾶτο τοῦ μάλιστα δημαγωγεῖν καὶ πρός χάριν ὁμιλεῖν τοῖς πολλοῖς δοκοῦντος. ἐδήλωσαν δὲ μετὰ τῶν ἄλλων καλῶν καὶ τιμητείας αὐτὸν ἀξιώσαντες, ἥτις ἐστὶν ἀρχὴ πασῶν ἱερωτάτη καὶ δυναμένη μέγα πρός τε τἆλλα καὶ πρός ἐξέτασιν βίων. (“I to je bilo posebno i osebujno kod Emilija /Paula, biološkog oca Scipiona Emilijana op. S.M./ da je, premda je bio osobito poštovan i čašćen od naroda zadržao svoje aristokratsko opredjeljenje i ništa nije ni rekao ni učinio da osvoji naklonost naroda, nego je u političkim pitanjima uvijek bio na strani prvih i najmoćnijih građana. Taj je njegov stav godinama kasnije Apije oštro prebacio Scipionu /Emilijanu op. S.M./ Afričkome. Jer budući da su bili najveći u gradu, ti su ljudi bili kandidati za cenzorsku čast, onaj /Apije op. S.M./ zahvaljujući podršci Senata i nobila. To je, naime, bila tradicionalna politika Apijevaca. Drugi /Scipion Emilijan, op. S.M./ pak, premda i po sebi veliki, ipak se uvijek služio velikom naklonošću i privrženošću naroda. Kada je stoga vidio Scipiona kako ulazi na Forum, a o boku mu ljudi niska roda i bivši robovi, ali koji su se često vrzmali po Forumu i bili kadri pokrenuti mase i agitiranjem i vikom prilikom izbora silom postići sve što hoće, Apije poviče jakim glasom : „Paule Emilije, zastenji pod zemljom kada doznaš da tvoga sina ka cenzorskoj časti vode telal Emilije i Licinije Filonik“. Ali Scipion /Emilijan op. S.M./ je uživao naklonost naroda jer ga je podupirao u većini stvari, dok Emilije, premda je pristajao uz nobile, nije bio ništa manje omiljen kod naroda od onoga za koga se najviše činilo da mu se u najvećoj mjeri dodvorava i da se druži sa mnoštvom da bi stekao njegove simpatije. Pokazali su to jasno podijelivši mu /164. god. p. n. e.; sada se misli na Emilija Paula op. S.M./, uz ostale počasti, čast cenzora koja je najsvetija i najutjecajnija i u drugom pogledu, a osobito u ocjenjivanju ponašanja i načina života građana.”).

2. Apijan u 112. poglavlju opisa Punskih ratova : τῶν δ᾽ οὐ πρὸ πολλοῦ Σκιπίωνος ἔργων, ἐν Λιβύῃ χιλιαρχοῦντος ἔτι, μεμνημένοι, καὶ παραβάλλοντες αὐτὰ τοῖς παροῦσι, τῶν τε ἐπεσταλμένων σφίσιν ὑπὸ τῶν ἐκ στρατοπέδου φίλων καὶ οἰκείων ἀναφέροντες, ὥρμηντο ὕπατον ἐς Καρχηδόνα πέμπειν Σκιπίωνα. ἐνειστήκει δ᾽ ἀρχαιρέσια, καὶ ὁ Σκιπίων ‘οὐ γάρ πω δι᾽ ἡλικίαν αὐτῷ συνεχώρουν ὑπατεύειν οἱ νόμοἱ ἀγορανομίαν μετῄει, καὶ ὁ δῆμος αὐτὸν ὕπατον ᾑρεῖτο. παρανόμου δ᾽ ὄντος καὶ τῶν ὑπάτων προφερόντων αὐτοῖς τὸν νόμον, ἐλιπάρουν καὶ ἐνέκειντο, καὶ ἐκεκράγεσαν ἐκ τῶν Τυλλίου καὶ Ῥωμύλου νόμων τὸν δῆμον εἶναι κύριον τῶν ἀρχαιρεσιῶν, καὶ τῶν περὶ αὐτῶν νόμων ἀκυροῦν ἢ κυροῦν ὃν ἐθέλοιεν. τέλος δὲ τῶν δημάρχων τις ἔφη τοὺς ὑπάτους ἀφαιρήσεσθαι τὴν χειροτονίαν, εἰ μὴ σύνθοιντο τῷ δήμῳ. καὶ ἡ βουλὴ τοῖς δημάρχοις ἐπείθετο λῦσαι τὸν νόμον τόνδε καὶ μετὰ ἔτος ἓν αὖθις ἀναγράψαι, οἷόν τι καὶ Λακεδαιμόνιοι, λύοντες ἐν χρείᾳ τὴν ἀτιμίαν τῶν ἁλόντων περὶ Πύλον, ἔφασαν: ‘κοιμάσθων οἱ νόμοι τήμερον.’ οὕτω μὲν ὁ Σκιπίων ἀγορανομίαν μετιὼν ᾕρητο ὕπατος, καὶ αὐτὸν ὁ σύναρχος Δροῦσος περὶ Λιβύης πρὸς αὐτὸν ἐκέλευε διακληροῦσθαι, μέχρι τις τ□ν δημάρχων □σηγήσατο τ□σδε τ□ς στρατηγίας τ□ν κρίσιν το□ δήμου γενέσθαι: κα□ □ δ□μος ε□λετο τ□ν Σκιπίωνα. (“Sjećajući se dostignuća Scipiona /Emilijana op. S.M./ dok je bio vojni tribun /na afričko – kartaginskom ratištu op. S.M./ nedugo ranije, i uspoređujući ih sa sadašnjim teškim greškama /na ratištu op. S.M./ i podsjećajući se pisama pisanih njima od strane prijatelja i rođaka iz armije /koja se nalazila na afričko – kartaginskom ratištu op. S.M./ o tome stanju, javila se odmah velika želja da on /Scipion Emilijan op. S.M./ bude poslan u Kartaginu kao konzul /misli se da predvodi armiju u III. punskom ratu op. S.M./. Izbori /za konzula za 147. god. p. n. e. op. S.M./ su se približavali /krajem 148. god. p. n. e. op. S.M./ i Scipion /Emilijan op. S.M./ je bio kandidat za edila, jer zakoni mu nisu dozvoljavali da ima još uvijek konzulat, zbog svoje mladosti /nije imao dovoljne godine starosti predviđene za kandidate za konzule op. S.M./. Ipak ga je narod izabrao za konzula. Ovo je bilo nelegalno i kada su konzuli /tadašnji za 148. god. p. n. e. koji su vodili izbore za nove konzule op. S.M./ pokazali njima /prisutnim glasaćima op. S.M./ zakon, ovi su postali nametljivi i zauzimali su se još više, tvrdeći da je po zakonima koji se prenose od /legendarnih kraljeva op. S.M./ Tulija i Romula da je narod /glavni op. S.M./ sudija na izborima i da se zakoni koji se odnose na njih, oni /rimski narod op. S.M./ mogu ukinuti ili potvrditi kada god im se prohtije. Konačno, jedan od plebejskih tribuna je objavio da će on preuzeti od konzula moć da održavaju izbore dok se oni ne povinuju narodu u ovoj stvari. Tada je Senat dozvolio /plebejskim op. S.M./ tribunima da opozovu ovaj zakon /*lex. Vilia* op. S.M./ i nakon jedne godine oni su ga obnovili (slično Lakedemonjanima, kada su oni bili dužni da oslobode od sramote one koji su se predali kod Pilosa, rekavši : “Neka zakoni spavaju danas”). Tako je Scipion /Emilijan op. S.M./, dok je tražio edio, bio izabran za konzula. Kada je njegov kolega /drugi konzul Gaj Livije op. S.M./ Druz predložio njemu da idu na ždrijeb da vide ko bi trebao imati Afriku kao svoju provinciju, jedan od /plebejskih op. S.M./ tribuna stavio pitanje zapovijedanja armijom /u sjevernoj Africi op. S.M./ pred narod /misli se na komicije op. S.M./ i oni su izabrali Scipiona /Emilija op. S.M./”).

Kao što se vidi iz citiranog odjeljka iz Apijanove historije, Rimljani su na vrlo praktičan način, i to još legalno, pronašli izlaz iz jedne poprilično nezgodne situacije u kojoj su se našli. Na jednoj strani postoji *lex Vilia* sa propisanim godinama starosti da bi se neko mogao kandidirati na izborima za konzula, a na drugoj vrlo snažna volja mase i njenih predstavnika da za konzula bude izabran Scipion Emilijan I koja se poziva na načelo “vrhovnog suvereniteta naroda” (shvaćenog u smislu zajednice punopravnih

prijedlog agrarnog zakona iz 140. god. p. n. e. Međutim, činjenica je da su oni bili apsolutno protiv onih koji bi koristili „neuobičajena“ sredstva, metode i imali po njihovom mišljenju preradikalne ciljeve, a koje su oni ocijenili opasnom ugrozbom tradicionalnog konstitucionalnog poretka Republike. Naravno, sasvim je druga stvar bila to što nisu „vidjeli“ ili nisu željeli „vidjeti“ da je taj konstitucionalni ustroj već bio dobrano nagrižen agrarnom krizom, socijalnim raslojavanjem i pomjeranjem ravnoteže moći u Republici na kant obogaćenog nobiliteta. Jednostavno rečeno, za osobe u užem krugu oko Scipiona Emilijana, reformni pokret za vrijeme plebejskog tribunata Tiberija Grakha i neki pojedinci koji su učestvovali u njemu su bili ili su im samo mogli izgledati preradikalni i preopasni. Tako će se ova druga grupa liberalnih filohelena će se postupno približavati konzervativcima i onima koji su bili neumoljivi protivnici reformi, kako bi nastala frakcija *optimates*. Zanimljivo je da se podjela unutar filohelenskih i liberalnih krugova rimskog nobiliteta desila čak prenebregavajući i uske familijarne veze, pa je „oštro“ presijecala i pojedine familije i rodove, i po agnatskoj i po kognatskoj i po tazbinskoj liniji.

Bez obzira na razloge zbog kojih Scipion Emilijan nije pristao uz pokret i djelatnost populara iz vremene plebejskog tribunata Tiberija Grakha, to je predstavljalo veliko razočarenje za šire narodne mase i njihove predstavnike koje su ga „bianco“ podržavale do tada (izbori za konzula za 147. god. p. n. e. i kasnije za cenzora). Ustvari plebs je upravo očekivao da zbog svoje bezrezevne podrške, Scipion Emilijan postane taj koji će voditi radikalne reforme i zastupati njihove interese. Umjesto toga, Scipion Emilijan ne samo da nije postao lider reformskog i popularskog pokreta, nego je javno iskazao žestoko protivljenje pokretu koji je predstavljao Tiberije Grakh. Što je razočarenje bilo veće, to je proporcionalno tome raslo i nezadovoljstvo prema Scipionu Emilijanu.

Podjela liberalno – filohelenske frakcije nakon 140. god. p. n. e., imala je i nesumnjivi učinak na dalji razvitak stoičke filozofije. U tadašnjem Rimu su se nalazili istaknuti filozofi kao što su bili Gaj Blosije i Panetije, i učešće njih dvojice u prelomnim godinama kada završava srednjerepublikanska, a započinje kasnorepublikanska epoha je bilo značajno. Blosije se aktivno priključio grupi okupljenoj oko Tiberija Sempronija Grakha, i to kao jedan od inspijatora i podstrekaća, dok je Panetije ostao uz Scipiona Emilijana i Gaja Lelija. Gaj Blosije će kasnije i položiti i svoj život na oltar svoga shvatanja stoičke revolucionarnosti. Panetije tada i modificira stoičko učenje u sferi politike u pravcu pragmatike, odstranjujući iz srednje Stoe (koja započinje sa Panetijem) ideje one potencijalne iskre revolucionarnosti a koje su se nalazile u starijoj Stoi. Srednja i mlađa Stoa, odnosno njihovi glavni učenjaci, predstavnici i učenici, uzore etičkog, moralnog i političkog nalaze ne više u Sferu, Gaju Blosiju, nego npr. u Gaju Leliju koji postaje

građana) kao temelja svih zakona, institucija i funkcija države, pa i postojanja same države kao takve. Pozivanje na ovo načelo jasno ukazuje na sve izražajniju demokratsku radikalizaciju masa, koja je isto direktni produkt krize i činjenice da je nobilitet krizu iskoristio za bogaćenje i jačanje svoje moći. Kako bi se smirila okupljena masa, amortizirala radikalizacija ali istovremeno očuvao i tradicionalno zakonsko – konstitucijski okvir, iznašlo se jedno vrlo “solomonsko rješenje”. Zakon je opozvan na privremenoj bazi, da bi nakon jedne godine (odnosno nakon konzulata Scipiona Emilijana) ponovo bio proglašen. Tako je 147. god. p. n. e. bila godina kada nije postojao *lex Vilia*. Ali i godina kada su se narodne mase ponadale da u ličnosti Scipiona Emilijana mogu naći svoga snažno uporište i predstavnika njihovih interesa.

primjer stoičkog mudraca i vrijednog čovjeka. Pa tako Seneka u pismu prijatelju Luciliju poručuje mu da „živi kao Lelije“.

Za razliku od Gaja Lelija i Scipiona Emilijana, odlučno – reformatorska grupacija koju će reprezentirati Tiberije Sempronije Grakh, između ostaloga poučena i iskustvom nacrta zakona Gaja Lelija, je odlučila da zaobiđe Senat. Oni nacrt agrarnog zakona kojim bi se regulirao *ager publicus* i izvršila njegova djelimična redistribucija i dodjela dostatnih zemljišnih čestica bezemljašima nisu niti dali Senatu na razmatranje, nego su ga u kompletnoj proceduri jednostavno zaobišli. Pa se tako prijedlog zakona našao pred zakonodavnim tijelom, a da se o njemu nije ranije raspravljalo u Senatu. Njihov postupak jeste bio neuobičajen, ali nije bio nelegalan niti nelegitiman.

U vrijeme zbivanja vezanih za plebejski tribunat 133. god. p. n. e. Scipion Emilijan se nalazio službeno odsutan, na vojnom pohodu protiv Numancije, dok izvorna građa ne daje nikakve podatke o ponašanju Gaja Lelija. Sam Scipion Emilijan je vijest o obračunu na Kapitolu i smrti svoga zeta Tiberija Sempronija Grakha prokomentirao sljedećim stihovima iz Homerove Odiseje[31] : ὡς ἀπόλοιτο καὶ ἄλλος, ὅτις τοιαῦτά γε ῥέζοι ("I drugi pogini tako tko učini takvo štogod").[32] Iz ovoga komentara se jasno ogleda da Scipion Emilijan ne samo da nije podržavao akcije i djelovanje svoga šure Tiberija Grakha i njegovih najbližih suradnika i pristalica, nego je i jednim homerskim stihom na neki način "blagosiljao" masakr i umorstvo. Sudeći po tome samo jednom citiranom Homerovom stihu, Scipion Emilijan je prenebregao ne samo rodbinske veze sa Tiberijem Grakhom, nego je i zvanično prekinuo bilo kakve veze sa popularskim pokretom koji se razvijao u Rimu i Italiji.

Međutim, bez želje za nekom posebnim rehabilitiranjem Scipiona Emilijana, činjenica je da za vrijeme cjelokupnog trajanja plebejskog tribunata Tiberija Grakha, Scipion Emilijan nije uopće bio ni u Rimu ni u Italiji, nego prilično udaljen na frontu kod Numancije, gdje mu je glavna briga bila ratna situacija i bojišnica i stanje armije kojom je zapovijedao. Može se logičnim postaviti pitanje kako bi se razvijala politička situacija u Rimu 133. god. p. n. e., da je Scipion Emilijan tu godinu proveo u Rimu umjesto kod Numancije. Možda bi se moglo pretpostaviti da bi on koristio svoj autoritet i utjecaj, sprečavajući radikalizaciju sa svih strana. Tako i Plutarh u 7. poglavlju životopisa Tiberija Grakha konstatira sljedeće : δοκεῖ δ᾽ ἄν μοι μηδαμῶς περιπεσεῖν ὁ Τιβέριος οἷς ἔπαθεν, εἰ παρῆν αὐτοῦ τοῖς πολιτεύμασι Σκηπίων ὁ Ἀφρικανός: νῦν δὲ ἐκείνου περὶ Νομαντίαν ὄντος ἤδη καὶ πολεμοῦντος ἥψατο τῆς περὶ

---

[31] Homer, Odiseja, I,47

[32] *Plut. Tib. Gra.* 21; *Diod.* XXXIV/XXXV, 7, 3 (*exc. Const. de Sentent*.). Opis prelomnih godina kada završava Srednja Republika i započinje Kasna Republika kod Diodora se nalazi u okviru njegovih XXXIV i XXXV knjige, čiji je sadržaj djelimično poznat samo preko sažetaka/ekscerpta koje je Konstantin VII. Porfirogenit dao izraditi (konkretno je riječ o *de Virtutibus et Vitiis* i *de Sententiis*). Konstantin VII. Porfirogenit (Κωνσταντ□νος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, živio 17 ili 18. V. 905. – 9. XI. 959. god.) je bio romejski vasilevs iz makedonske dinastije (vl. 913. – 959. god.). Konstantin VII. je najpoznatiji po svojim pisanim djelima : 1. "O vladanju Carstvom" (Πρ□ς τ□ν □διον υ□όν □ωμανόν; *De Administrando Imperi*). 2. "O Ceremonijama" (Περ□ τ□ς Βασιλείου Τάξεως; *De Ceremoniis*). 3. "O temama" (Περ□ θεμάτων Άνατολ□ς κα□ Δύσεως; *De Thematibus*) 4. "Život Vasilija" (Βίος Βασιλείου; *Vita Basilii* . 5. Historija Carstva od 817. god. Konstantin VII. Porfirogenit je u okviru svoje bogate učenjačke aktivnosti naredio i da se urade 53 zbirke ekscerpta iz svih bitnijih historijskih djela koja su tada postojala u Konstantinpolisu. Od 53 zbirke ekscerpta, samo je šest sačuvano i to: *de Virtutibus et Vitiis; de Sententiis; de Insidiis; de Strategematis; de Legationibus Gentium ad Romanos; de Legationibus Romanorum ad Gentes.* O Konstantinu VII. Porfirogenitu v. Toynbee, 1973.

τοὺς νόμους πολιτείας ἐκ τοιαύτης αἰτίας. ("Čini mi se, štaviše, da Tiberije /Grakh op. S.M./ nikako ne bi zapao u velike nevolje koje je doživio da je u vrijeme njegove političke djelatnosti u Rimu bio nazočan Scipion /Emilijan op. S.M./ Afrički. Ali, ovako, on je već bio kod Numancije i vodio ondje rat kada je Tiberije započeo agitaciju za svoje agrarne zakone iz sljedećeg razloga."). Ali je u historiografiji uvijek nezahvalno i nepreporučljivo razmatrati opcije "šta bi bilo da je bilo".

Isti ili sličan (možda sa nekim modifikacijama) stav po ovom pitanju, sa Scipionom Emilijanom su sigurno dijelili i njegovi najbliži prijatelji i intimusi, u prvom redu Gaj Lelije i moguće Panetije. Onoliko koliko se iz šturih i fragmentarnih izvornih podataka, koji su i sami ideološki "obojeni", može naslutiti jeste da Scipion Emilijan, Gaj Lelije i njihovi najbliži "liberalni prijatelji", a koji nisu prešli u redove popularskog pokreta, najviše ustvari bili protivni praktičnim političkim potezima (kao što su opstrukcija javnih poslova, smjena drugog plebejskog tribuna, pitanje Atalovog testamenta, kandidiranje za naredni tribunat) koje je povlačio Tiberije Grakh.

Homerska rečenica koju izriće Scipion Emilijan jasno pokazuje i da je podjela unutar nekadašnje liberalno, filohelenske struje i definitivna i vrlo oštra. Iz nje se konačno diferencirala popularska opcija sa svojom platformom i programom, dok se kružok Scipiona Emilijana pridružio optimatima. Po podatcima koje u svojim djelima prezentiraju Ciceron i Valerije Maksim, Gaj Lelije je učestvovao u ispitivanju Gaja Blosija, što znači da je na neki način bio umiješan i u procese protiv sljedbenika Tiberija Grakha neposredno nakon kapitolinskog masakra.

Nakon zauzimanja i razaranja Numancije[33], Scipion Emilijan je po povratku 132. god. p. n. e. u Italiju i Rim postao vrlo žestok oponent popularskog pokreta, prijedloga novih zakonodavnih rješenja koje su iznosili populari, kao i *Lex Sempronia Agraria* i načina njegovog sprovođenja. Interesantno je da su se populari, nakon kapitolinskog masakra, konzulske istražne komisije i procesuiranja, uspjeli ipak brzo ponovo konsolidirati. Uostalom, nije ni derogiran *Lex Sempronia Agraria*, niti je ukinuta triumvirska agrarna komisija (*triumviri agrorum dividendorum*) za prerasposjelu zemlje (u okviru *ager publicus* fonda) u koju su samo kooptirani novi članovi umjesto ubijenog Tiberija Grakha i preminulog Apija Klaudija Pulhera. Zanimljivo je da su ti novi kooptirani članovi isto bili populari. I Komisija je nastavila sa svojim radom i realizacijom zakona koji je donio Tiberije Grakh. I upravo je sa tom obnovljenom popularskom snagom, koja je koristila institucije plebejskog tribunata i komicija kao glavno oružje u cilju realiziranja sopstvene platforme, Scipion Emilijan došao u direktni sraz. Novi popularski lideri su "bojišnicu" političke borbe, poučeni iskustvom iz ranijeg perioda, u potpunosti prebacili na kontione, komicije i skupštine gdje su mogli računati na stratešku, početnu prednost koju im je davala većinska podrška u narodu. Tako su nastojali suštinsku političku borbu, a samim tim i moć izmjestiti iz Senata gdje su bili u manjini. U tom kontekstu je i razumljivo žestoko

[33] Po Veleju Paterkulu (II, 4, 2) kampanja armije kojom je zapovijedao Scipion Emilijan protiv branitelja Numancije trajala je godinu i tri mjeseca. O trijumfu Scipiona Emilijana (iz 132. god. p. n. e.) u znak pobjede nad Numancijom v. *Cic. Rep.* VI, 11; *Phil.* XI, 18; *Liv. Perioche* 59; *Val. Max.* II, 7, 1; *Plin. NH.* XXXIII, 141; *Plut. Regum et Imp. Apophthegm.* LXXXII, 22; *Flor.* I, 34, 17; *Europ.* IV, 19, 1; *Oros.* V, 7, 18.

aktiviranje Scipiona Emilijana na optimatskoj strani. Od svih tadašnjih optimatskih istaknutijih pojedinaca, jedino je on uživao među običnim rimskim narodom i Italicima dovoljno popularnosti sa kojom bi na kontionama i komicijama mogao parirati popularskim govornicima.

Zato su se i desili i verbalni obračuni Scipiona Emilijana i tadašnjih vodećih populara na sjednicama kontiona. Ove neformalne sjednice građana su tako postale glavne političke bojišnice i pozornice verbalnih sukoba i ispoljavanja govorničkih vještina pojedinaca iz različitih tabora. Posebno se rasprava, koja se zasnivala na jednom pitanju plebejskog tribuna (za 131. god. p. n. e.) Gaja Papirija Karbona[34] i odgovoru koji je dao Scipion Emilijan urezala u kolektivno sjećanje. Ciceron u djelu *de Oratore* (II, 106), govoreći da govori mogu biti zasnovani ne samo na tome da li su činjenice tačne ili ne, nego šta je njihova suština, navodi i sljedeće : *ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente rem publicam capessenti P. Africanus de Ti. Graccho interroganti responderat iure caesum videri.* ("Kada je Publije /Kornelije Scipion Emilijan op. S.M./ Afrikanac /Mlađi op. S.M./ odgovorio tome[35] Karbonu (tada plebejskom tribunu sa promijenjenim političkim stajalištima i postavljajući takvo pitanje o Tiberiju Grakhu[36]) da je njegova /Tiberija Grakha op. S.M./ smrt izgleda bila opravdana."). Ciceron ovaj događaj spominje i u svome govoru – odbrani (iz 52. god. p. n. e.) Tita Anija Milona : *Nisi vero existimatis dementem P. Africanum fuisse qui, cum a C. Carbone tribuno plebis seditiose in contione1 interrogaretur quid de Ti. Gracchi morte sentiret, responderit2 iure caesum videri*. ("Osim ako doista mislite da je Publije Afrikanac /Scipion Emilijan op. S.M./ bio van svoje pameti kada je, bio upitan u buntovničkom duhu od strane plebejskog tribuna Gaja Karbona kakvo je bilo njegovo mišljenje o smrti Tiberija Grakha, odgovorio da je izgleda on bio ubijen sa pravom.").

Velej Paterkul (II, 4, 4 - 5) prenosi sljedeće : *Hic, eum interrogante tribuno Carbone, quid de Ti. Gracchi caede sentiret, respondit, si is occupandae rei publicae animum habuisset, iure caesum. Et cum omnis contio adclamasset, hostium. inquit, armatorum totiens clamore non territus, qui possum vestro moveri, quorum noverca est Italia?* ("On /misli se na Scipiona Emilijana op. S.M./ je, kad ga je tribun /Gaj Papirije op. S.M./ Karbon pitao sto misli ubojstvu Tiberija Grakha, odgovorio kako je ovaj, ako je imao namjeru osvojiti Republiku, s pravom ubijen. No kad je sva kontiona /tj. prisutni građani na ovom neformalnoj sjednici op. S.M./ podigla viku, reče: "Kako mogu Ja, koji sam tako mnogo puta čuo u bitkama uzvike i dovikivanja neprijatelja, bez osjećaja straha, biti uznemiren od ljudi sličnih vama, kojima je Italija maćeha"). O ovom događaju u djelu Valerija Maksima (VI, 2, 3) se navodi sljedeće : *Cn.*[37] *Carbo tribunus pl., nuper sepultae Gracchanae seditionis turbulentissimus uindex idemque orientium ciuilium malorum fax ardentissima, P. Africanum a Numantiae ruinis summo cum gloriae fulgore uenientem ab ipsa paene porta in rostra perductum quid de Ti. Gracchi morte, cuius sororem in matrimonio habebat, sentiret interrogauit, ut auctoritate clarissimi uiri inchoato iam incendio multum incrementi adiceret, quia non dubitabat quin propter tam artam adfinitatem aliquid pro memoria interfecti necessarii miserabiliter esset locuturus. at is iure eum caesum uideri respondit. cui dicto cum contio tribunicio furore instincta uiolenter succlamasset, 'taceant' inquit 'quibus Italia nouerca est'. orto deinde murmure 'non efficietis' ait 'ut solutos uerear*

---

[34] *Gaius Papirius Carbo***.** O njemu v. Smith W., 1867:I, 610 - 611; PWRE, 1949, XVIII. 3, *col*. 1015 – 1020..

[35] Ciceron je u pasusu ranije isto govorio o Karbonu, ali u kontekstu kada je on kasnije (kao konzul za 120. god. p. n. e.) promijenio političku opciju, prešao na stranu optimata i u govoru narodu opravdavao surovi obračun Lucija Opimija (konzul za 121. god. p. n. e.; kada se i desio sukob) sa Gajem Grakhom, Fulvijem Flakom i njihovim sljedbenicima.

[36] Ciceron misli na to da je Karbon, kao plebejski tribun, postavio pitanje Scipionu Emilijanu o umorstvu Tiberija Grakha.

[37] *Praenomen* plebejskog tribuna iz 131. god. p. n. e. je bilo Gaj (*Caius;* kratica *C*), a ne Gnej (*Gnaeus;* kratica *Cn.*). Valerije Maksim je vjerojatno pomiješao imena oca Gaja i sina Gneja (konzul za 113. god. p. n. e.)

quos alligatos adduxi'. uniuersus populus ab uno iterum contumeliose correptus erat++quantus est honos uirtutis!++et tacuit. recens ipsius uictoria Numantina et patris Macedonica deuictaeque Karthaginis auita spolia ac duorum regum Syphacis et Persei ante triumphales currus caten<at>ae ceruices totius tunc fori <ora> clauserunt. nec timori datum est silentium, sed quia beneficio Aemiliae Corneliaeque gentis multi metus urbis atque Italiae finiti erant, plebs Romana libertati Scipionis libera non fuit. (“Plebejski tribun Gaj Karbon, najagresivniji osvetnik nedavno ugušene grakhovske pobune /misli se na zbivanja na Kapitolu prilikom izbora plebejskih tribuna za 132. god. p. n. e. op. S.M./ i plamteći podstrekać narastajučih građanskih nesreća, doveo je Publija Afrikanca /Scipiona Emilijana op. S.M./ koji se vraćao iz ruševina Numancije u bljesku slave, skoro od gradskih vrata do rostre /javne govornice na Forumu op. S.M./ i upitao ga šta on misli o smrti Tiberija Grakha, za čiju sestru je bio vjenčan. Karbonov cilj je bio da preko prestiža ove istaknute osobe /tj. Scipiona Emilijana op. S.M./ doda dosta “goriva” vatri koja je već otpočela, pošto on /misli se na Karbona op. S.M./ nije sumnjao da će zbog tako bliske veze Afrikanac /Mlađi Emilijan op. S.M./ reći nešto suosjećajno u znak sjećanja na svoga ubijenog srodnika /Tiberija Grakha op. S.M./. On /Scipion Emilijan op. S.M./ je, međutim, odgovorio da on misli da je Grakh bio sa pravom ubijen. Kada je razjarena masa na kontioni, potaknuta tribunskom ludošću, nasilno galamila protiv njegovih riječi, on /Scipion Emilijan op. S.M./ je rekao : “Neka narod kojem je Italija maćeha zašuti”. Kada su povici postali gori/veći : “Nećete me uplašiti od onih koje sam ja doveo u lancima koji su sada odriješeni”. Cijeli narod je bio po drugi put uvredljivo prekoren od strane jednoga čovjeka i (takva je čast odata vrlini) održao je mir. Njegova /Scipiona Emilijana op. S.M./ nedavna pobjeda kod Numancije, njegovog /biološkog op. S.M./ oca u Makedoniji /kod Pidne op. S.M./, njegovog /adoptivnog op. S.M./ djeda plijen iz pobijeđene Kartagine i okovani /lancima op. S.M./ vratovi dvojice kraljeva Sifaksa i Perseja, prethodna trijumfalna kola zaustavila su usta cijeloga Foruma /misli se na razbješnjelu masu op. S.M./. Tišina nije bila uzrokovana zbog straha, nego zato što su mnoge strepnje Rima i Italije bile dovedene do kraja zahvaljujući emilijevskom i kornelijevskom rodovima, rimski narod nije otvoreno odgovorio na otvoreni govor Scipiona /Emilijana op. S.M./”). Iz ovoga podatka Valerija Maksima, koji za cilj želi pokazati kako sloboda mase ne znači uvijek anarhiju i kako je osobe sa značajnim porijeklom, autoritetom i ugledom mogu kontrolirati, proizlazi kao da Karbon pojma nije imao da je Scipion Emilijan već pred Numancijom dao jednim homerskim stihom jasan komentar na pokret koji je vodio njegov zet Tiberije Grakh. Ako je ova varijanta tačna, Karbon je u ovom slučaju procjenjivao da će Scipion Emilijan stati na stranu populara ili bar dati neki sažaljevajući komentar u korist Tiberija Grakha. To bi onda podrazumijevalo da Karbon nije planirao namjerno isprovocirati Scipiona Emilijana kako bi se ovaj sukobio sa narodom na kontioni. Plutarh u 21. poglavlju životopisa Tiberija Grakha isto spominje ovu svadju na kontioni : ἔπειτα τῶν περὶ Γαΐον καὶ Φούλβιον αὐτοῦ δι᾽ ἐκκλησίας πυνθανομένων τί φρονοίη περὶ τῆς Τιβερίου τελευτῆς, οὐκ ἀρεσκομένην τοῖς ὑπ᾽ ἐκείνου πεπολιτευμένοις ἀπόκρισιν ἔδωκεν. ἐκ τούτου γὰρ ὁ μὲν δῆμος ἀντέκρουσεν αὐτῷ λέγοντι, μηδέπω τοῦτο ποιήσας πρότερον, αὐτὸς δὲ τὸν δῆμον εἰπεῖν κακῶς προήχθη, περὶ μὲν τούτων ἐν τῷ Σκηπίωνος βίῳ τὰ καθ᾽ ἕκαστα γέγραπται. („A zatim jer je /Scipion Emilijan op. S.M./, kada su ga Gaj i Fulvije u skupštini pitali šta misli Tiberijevoj smrti, dao nepovoljan odgovor o njegovu političkom djelovanju. Nato ga narod omete u govoru, što nisu ranije nikad učinili. A sam se Scipion /Emilijan op. S.M./ zbog toga dao zavesti da se loše izrazi o narodu. Pojedinosti o tome zabilježene su u Scipiononovom životopisu /koji je izgubljen op. S.M./ “). Plutarh u „Kazivanjima od kraljeva i zapovjednika“ u dijelu posvećenom Scipionu Emilijanu (LXXXII, 22) : ἐπεὶ δὲ τὴν Νομαντίαν ἑλὼν καὶ θριαμβεύσας τὸ δεύτερον πρὸς Γάιον Γράκχον ὑπέρ τε τῆς βουλῆς καὶ τῶν συμμάχων κατέστη διαφορᾷ, 1 καὶ λυπούμενος ὁ δῆμος ἐθορύβησεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ βήματος, ‘ ἐμέ’ εἶπεν ‘οὐδέποτε στρατοπέδων ἀλαλαγμὸς ἐθορύβησεν, οὔτι γε συγκλύδων ἀνθρώπων, ὧν οὐ μητέρα τὴν Ἰταλίαν ἀλλὰ μητρυιὰν οὖσαν ἐπίσταμαι.’ τῶν δὲ περὶ τὸν Γάιον βοώντων κτεῖναι τὸν τύραννον, ‘εἰκότως,’ εἶπεν, ‘οἱ τῇ πατρίδι πολεμοῦντες ἐμὲ βούλονται προανελεῖν οὐ γὰρ οἷόν τε τὴν Ῥώμην πεσεῖν Σκιπίωνος ἑστῶτος οὐδὲ ζῆν Σκιπίωνα τῆς Ῥώμης πεσούσης.’(„Nakon što je /Scipion Emilijan op. S.M./ zauzeo Numanciju i slavio svoj drugi

trijumf, on je imao polemiku sa Gajem Grakhom koja se ticala Senata i /italskih op. S.M./ saveznika. I napadni narod je napravio buku kada je on govorio sa rostre /govornice op. S.M./ . On /Scipion Emilijan op. S.M./ je rekao : Vika vojske, kada su u napadu, nikada me nije uznemirila, a još manje buka došljačkog ološa /misli se na okupljene građane na Forumu koji su vikom ometali govor Scipiona Emilijana op. S.M./, kojima je Italija maćeha (ja sam dobro uvjeren), a ne majka". I kada su oni od Grakhove /popularske op. S.M./ stranke povikali : „Smrt tiraninu", on /Scipion Emilijan op. S.M./ je rekao : „Ne čudi me da oni koji su poveli rat na svoju domovinu bi prvo mene ubili. Jer Rim ne može pasti dok Scipion /Emilijan op. S.M./ stoji, niti Scipion može živjeti kada je Rim pao."). Ovaj događaj je spomenuo i Polijen u svome djelu Στρατηγήματα (VIII, 16, 5) : ("Scipion /Emilijan op. S.M./, prekinut /u svome govoru op. S.M./ pomutnjom naroda /okupljene mase na Forumu op. S.M./ glasno im reče : Vika naoružanog neprijatelje nikada me nije preplašila, i buka svjetina nikada neće, kojima je Italija samo maćeha. Odlučnost, sa kojom se on izrazio /u drčnom odgovoru masi koja ga je prekidala bukom op. S.M./ utišala je prosvjednike i ugušila pometnju."). Sličan podatak se nalazi i u djelu *De Viris Illustribus Romae* (životopis Scipiona Emilijana, 58, 8) Pseudo – Seksta Aurelija Viktora : [38] *Ob res gestas superbus Gracchum iure caesum videri respondit; obstrepente populo: Taceant, inquit, quibus Italia noverca, non mater est; et addidit: Quos ego sub corona*[39] *vendidi.* ("Ponosan na svoje junačke podvige, on /misli se na Scipiona Emilijana op. S.M./ odgovori da je izgleda Grakh s pravom iskasapljen; kada ga je svjetina obasula uvredama: "Neka ušute, reče on /Scipion Emilijan op. S.M./, oni za koje Italija nije majka nego maćeha! " i dodade:" oni koje sam ja prodao na dražbi").

Sudeći po citiranim podacima (izuzev onoga odjeljka u djelu Viktora Maksima) tadašnje popularske vođe, a posebno umješni govornik i političar Karbon[40], su u verbalnim okršajima sa Scipionom Emilijanom taktiku usmjeravali na to da ga u tolikoj mjeri isprovociraju kako bi on dao neki nepromišljeni i zluradi komentar kojim bi se kompromitirao među običnim narodom. Cilj Karbona je bio da se na takav način smanji popularnost Scipiona Emilijana i on otuđi što više od narodnih masa i većinskog glasačkog tijela. Arogancija i političko nesnalaženje Scipiona Emilijana u odnosu prema govorničkoj vještini i spremnosti "na sve" jednoga Gaja Papirija Karbona su počeli ubrzo pokazivati i svoje rezultate.[41] Kao što pokazuje citirani Velejev podatak, provalija između Scipiona Emilijana na jednoj strani i dobrog dijela naroda postajala je sve veća, i u narodu je sve više raslo uvjerenje da Scipion Emilijan koristi svoj autoritet i zasluge

---

[38] Oko 360. god. n. e. Sekst Aurelije Viktor, porijeklom iz Afrike, napisao je kratke životopise rimskih careva *"De Caesaribus"*. Njemu su se pripisivala i djela : *Origo Gentis Romanae, De Viris Illustribus Romae i Epitome de Caesaribus* (koje izgleda da ipak nisu njegova djela). Djelo "Porijeklo rimskog naroda" se pripisivalo dugo Sekstu Aureliju Viktoru, međutim posljednja istraživanja sve više daju na vjerodostojnosti tezi da on ipak nije stvarni autor ovoga sažetka o rimskim početcima. Djelo je nastalo vjerojatno u drugoj polovici IV. st. n. e. O tome v. Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004: ii-iii, v.

[39] *Sub corona* je fraza (u bukvalnom prevodu "pod krunom") koja se odnosi na one ratne zarobljenike koji su nakon bitke ili u toku osvajanja nekog grada, naselja zarobljeni I prodani od strane glavnog zapovjednika. Fraza je nastala jer su takvi zarobljenici prije aukcije na glavi nosili "krunu". Ako je tačno prenesena ova rečenica od strane Pseudo – Seksta Aurelija Viktora, onda je Scipion Emilijan prilično uvrijedio okupljenu masu kojoj se obratio i sa kojom se žargonski rečeno "prepucavao".

[40] Gaj Papirije Karbon je bio jedna energična i impulsivna ličnost, čije su se govorničke sposobnosti dokazale u mnogim sudskim procesima. Njegovi govori su bili puna šarma i sa izvjesnom dozom humora. Za Cicerona on je vrstan govornik ali i demagog u najgorem smislu riječi. (*Cic. Brut.* 103, 105).

[41] Kao što se može zaključiti iz podataka iz djela Veleja Paterkula i *De Viris Illustribus Romae* neprilčan i nepovoljan odgovor Scipiona Emilijana izazvao je glasno negodovanje mase i prekidanje njegovog govora, što inače nije bila praksa u rimskom političkom životu. Scipion Emilijan je ipak bio znatno bolji vojskovođa nego političar, čim mu se moglo dogoditi da bude naveden na javno kaže jednu tako lošu omašku, faktički uvredu, o narodu.

radi zastupanja interesa optimata. Plutarh (*Tib. Gracc.* 21) je to izrazio sljedećim riječima : οὐ δεῖ δὲ θαυμάζειν εἰ Νασικᾶν μεμίσηκεν οὕτως ὁ δῆμος, ὅπου καὶ Σκηπίων ὁ Ἀφρικανός, οὗ δοκοῦσι Ῥωμαῖοι μηδένα δικαιότερον μηδὲ μᾶλλον ἀγαπῆσαι, παρὰ μικρὸν ἦλθεν ἐκπεσεῖν καὶ στέρεσθαι τῆς πρὸς τὸν δῆμον εὐνοίας, ("Ne treba se čuditi da je narod tako zamrzio Naziku /najvećeg oponenta Tiberija Grakha i osobu koja je direktno odgovorna za kapitolinski masakr op. S.M./ kada je i Scipion Afrički /misli se na Emilijana op. S.M./, od koga čini se da Rimljani nisu nikoga opravdanije niti zavoljeli, zamalo proigrao i izgubio naklonost naroda.").

Ipak i pored nesumnjivog smanjivanja popularnosti Scipiona Emilijana, on je još uvijek uspijevao da bude vrlo žestok oponent popularskim zahtjevima koristeći sustav još postojeće podrške i prestiža i niza uvezenosti sa čitavim nizom pojedinaca, skupina pa i zajednica. Scipion Emilijan i Gaj Lelije su se javno suprotstavili donošenju nacrta zakona koji je predložio Gaj Papirije Karbon, plebejski tribun za 131. god. n. e. Po tom Papirijevom nacrtu zakona ista osoba se može ponovo (po drugi uzastopce) izabrati na funkciju plebejskog tribuna ako bi to narod želio. Ovaj nacrt zakona je odbijen zahvaljujući ponajviše govoru, suprotstavljanju i lobiranju Gaja Lelija i Scipiona Emilijana. U 25. poglavlju Ciceronove rasprave „O prijateljstvu", se odbacivanje zakona o sukcesivnom izboru pripisuje Gaju Leliju, pa tako liku pod njegovim imenom Ciceron umeće sljedeće riječi : *Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in auris contionis, cum ferret legem de tribunis plebis reficiendis! Dissuasimus nos;* („Kakvim je laskanjem Gaj Papirije napunio uši kontiona kada je podnosio zakon o plebejskim tribunima koje je trebalo ponovo birati! Međutim, ja sam odvratio narod da ne glasa za njega /misli se na Karbonov zakon op. S.M./."). U 59. periohi (*periocha*)[42] Livijevog djela se navodi sljedeće : *Cum Carbo trib. plebi rogationem tulisset, ut eumdem tribunum pleb., quotiens vellet, creare liceret, rogationem eius P. Africanus gravissima oratione dissuasit; in qua dixit Ti. Gracchum iure caesum videri. C. Gracchus contra suasit rogationem, sed Scipio tenuit* („Kada je /plebejski op. S.M./ tribun /Gaj Papirije op. S.M./ predložio da bi svako mogao biti /plebejski op. S.M./ tribun koliko želi /misli se na obnašanje te funkcije uzastopce, što je pokušao učiniti Tiberije Grakh 133. god. p. n. e. op. S.M./, Publije /Kornelije Scipion op. S.M./ Afrikanac /Emilijan op. S.M./ je obrazlagao protivljenje ovome zakonu u dostojanstvenom govoru, u kojem je on rekao da je izgleda Tiberije Grakh bio zakonski ubijen. Iako je Gaj Grakh govorio za ovaj prijedlog /zakona Papirija Karbona op. S.M./ Scipion /Emilijan op. S.M./ je pobijedio /odnosno zakonski prijedlog je odbačen/" Iako se u Ciceronovom podatku nailazi na navodni govor (možda pod nazivom *Dissuasio Legis Papiriae*)[43] Gaja Lelija kojim je odvratio građane u kontionama da odbace Karbonov zakon o sukcesivnom izboru plebejskih tribuna, u periohi se nailazi na podatak da je za odbacivanje zaslužan Scipion Emilijan. Međutim, imajući u vidu veliko prijateljstvo i uzajamnu političku suglasnost Scipiona Emilijana i Gaja Lelija, nepodudarnost u dva citirana izvora ne bi trebala biti neki problem. Vjerojatno su njih dvojica djelovala sinkronizirano, moguće je pretpostaviti da su i

[42] Svoje djelo od 142 knjige, sam Livije je grupirao u cjeline barem kada su u pitanju događaji obuhvaćeni u prvih 40 knjiga. U grupi XVI. – XXX. knjiga su prikazani I. i II. punski rat, a u grupi XXXI – XL je obrađena historija do zaključno sa slomom antigonidske Makedonije. Od Livijevog djela je sačuvano u skoro kompletnoj formi 35 knjiga i to od prve knjige sa predgovorom do i sa 10. knjigom i knjige 21 – 45, te dio 91. knjige na jednom palimpsetu. Ostatak monumentalnog Livijevog djela je poznat djelimično na osnovi fragmenata, sažetaka i citata drugih pisaca. Sadržaj svih knjiga izuzev CXXXVI. i CXXXVII. knjiga je poznat na osnovi sažetaka/epitoma, a koje su i same kasnije (u IV st.n. e.) sažete (ali dosta neprecizno) u periohe/*periochae*. Epitome i periohe su nastale još u antičko doba. Izvodi, fragmenti iz nekih knjiga, sačuvani su i na nizu otkrivenih egipatskih papirusa, posebno onih iz *Oxyrhynchusa* (kratica *EpOX*).

[43] Na fragment jednog Lelijevog govora (ali nepoznate datacije i svrhe) protiv populara, i to možda baš kao odgovor Karbonu ili Gaju Grakhu, se nailazi kod Festa *s.v. Satura* : *Dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis in deditionem accipitur*.

obojica imala svoje oponentske govore sa argumentacijom (istom ili sličnom) protiv Karbonovog zakona. Uostalom da je bilo više govornika koji su diskutirali u kontionama po ovom pitanju dokaz je i to što se spominje da je i Gaj Grakh govorio, i to u korist afirmativne strane. Međutim, oba citirana podatka su nejasna po pitanju da li je svoj zakon o pravo na sukcesivno obnašanje mandata plebejskog tribunata, Gaj Papirije Karbon ipak pretočio iz nacrta zakona u prijedlog zakona i kao takvog ga ponudio zakonodavnom tijelu koje je o njemu odlučivalo i odbacilo, ili ga je povukao prije sjednice zakonodavnog tijela kada je nadmašen u diskusijama u kontionama. Bez obzira na to, ostaje činjenica da su Gaj Lelije i Scipion Emilijan pobjedu nad Karbonom izvojevali u toku diskusija na kontionama, i da su tamo ubijedili na neki način građane o štetnosti ili necjelishodnosti usvajanje zakona o sukcesivnim mandatima. Za razliku od ovoga prijedloga zakona o sukcesivnosti obnašanja mandata plebejskog tribuna koji nije prošao, drugi koji se ticao glasanja tajnim putem na zakonodavnim tijelima za donošenje ili opozivanje zakona je prošao.[44]

Zakonski prijedlozi Papirija Karbona ukazuju da su populari promijenili taktiku koju su primjenjivali u vrijeme Tiberija Grakha. Sada su prvo nastojali stvoriti zakonske preduvjete, kako bi svoju dalju aktivnost mogli zaštititi od optužbi za nelegalnost, kršenje "starih običaja", težnji za tiranijom i monarhijom, populizmom i demagogijom. Glavna optužba na osnovi koje su njegovi optimatski oponenti izvršili obračun sa Tiberijem Grakhom na Kapitolu bila je njegova nova, druga po redu kandidatura za plebejskog tribuna što nije bilo "na papiru" zabranjeno, ali se nije ni primjenjivalo do tada pa bi takav potez bio vrlo neuobičajen i mogao je izazvati i podozrenje i protivljenje, i sukobe uostalom. Da je Papirijev prijedlog "prošao" i bio usvojen, ta "pravna rupa" u ustavno – pravnom zakonodavstu republike bi bila "zakrpljena" i sljedeći popularski tribun sa snažnim političkim, ekonomskim, socijalnim programom bi mogao računati da obnaša sukcesivne mandate bez optužbi da se radi nešto ustavno – pravno neuobičajeno, jer pisani zakon o tome postoji. Ipak autoritet i politička snaga Scipiona Emilijana su bili toliki da su uspjeli da zaustave ili bar oslabe oštricu ove nove popularske zakonodavne ofanzive, što se upravo najbolje vidi na primjeru odbacivanja zakona o sukcesivnim mandatima plebejskog tribunata od strane jedne osobe. I tako je umjesto da bude očekivani "mesija" narodnog pokreta, Scipion Emilijan postao ne samo glavni oslonac optimatske stranke, nego i njen lider.

Scipion Emilijan se nešto kasnije vrlo otvoreno suprotstavio i agrarnoj Komisiji i agrarnom zakonu, navodno zastupajući interese onih saveznika koji su bili ugroženi agrarnom reformom. Apijan u svojim "Građanskim ratovima" (I, 18 - 19) kaže sljedeće : [18] καὶ τάδε μὲν ἦν, ὅτε Ἀριστόνικος Ῥωμαίοις περὶ τῆς ἀρχῆς ἐπολέμει τῆς ἐν Ἀσίᾳ: ἀναιρεθέντος δὲ Γράκχου καὶ τελευτήσαντος Ἀππίου Κλαυδίου, ἀντικαθίστανται μὲν ἐς τὸ τὴν γῆν ἅμα τῷ νεωτέρῳ Γράκχῳ διανέμειν Φούλβιος Φλάκκος καὶ Παπίριος Κάρβων, ἀμελούντων δὲ τῶν κεκτημένων αὐτὴν ἀπογράφεσθαι κατηγόρους ἐκήρυττον ἐνδεικνύναι. καὶ ταχὺ πλῆθος ἦν δικῶν χαλεπῶν: ὅση γὰρ ἄλλη πλησιάζουσα τῇδε ἐπέπρατο ἢ τοῖς συμμάχοις ἐπιδιῄρητο, διὰ τὸ τῆσδε μέτρον ἐξητάζετο ἅπασα, ὅπως τε ἐπέπρατο καὶ ὅπως ἐπιδιῄρητο, οὔτε τὰ συμβόλαια οὔτε τὰς κληρουχίας ἔτι ἐχόντων ἁπάντων: ἃ δὲ καὶ εὑρίσκετο, ἀμφίλογα ἦν. ἀναμετρουμένης τε αὐτῆς οἱ μὲν ἐκ πεφυτευμένης καὶ

---

[44] *Cic. de Leg.* III, 16.

ἐπαύλεων ἐς ψιλὴν μετετίθεντο, οἱ δ᾽ ἐξ ἐνεργῶν ἐς ἀργὸν ἢ λίμνας ἢ τέλματα, οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ὡς ἐπὶ δορικτήτοις ἀκριβῆ πεποιημένοι. καὶ τὸ κήρυγμα, τὴν ἀνέμητον ἐξεργάζεσθαι τὸν ἐθέλοντα προλέγον, ἐπῆρε πολλοὺς τὰ πλησίον ἐκπονοῦντας τὴν ἑκατέρας ὄψιν συγχέαι: χρόνος τε ἐπελθὼν ἐνεόχμωσε πάντα. καὶ τὸ τῶν πλουσίων ἀδίκημα καίπερ ὂν μέγα δυσεπίγνωστον ἦν. καὶ οὐδὲν ἀλλ᾽ ἢ πάντων ἀνάστασις ἐγίγνετο μεταφερομένων τε καὶ μετοικιζομένων ἐς ἀλλότρια. [19] ταῦτά τε δὴ καὶ τὰς ἐπὶ τούτοις τῶν δικαζόντων ἐπείξεις οὐ φέροντες οἱ Ἰταλιῶται Κορνήλιον Σκιπίωνα, ὃς Καγχηδόνα ἐπόρθησεν, ἠξίουν προστάτην σφῶν ἀδικουμένων γενέσθαι. ὁ δ᾽ ἐς τοὺς πολέμους αὐτοῖς κεχρημένος προθυμοτάτοις ὑπεριδεῖν τε ὤκνησε καὶ παρελθὼν εἰς τὸ βουλευτήριον τὸν μὲν Γράκχου νόμον οὐκ ἔψεγε διὰ τὸν δῆμον σαφῶς, τὴν δὲ τοῦδε δυσχέρειαν ἐπεξιὼν ἠξίου τὰς δίκας οὐκ ἐπὶ τῶν διαιρούντων ὡς ὑπόπτων τοῖς δικαζομένοις, ἀλλ᾽ ἐφ᾽ ἑτέρων λέγεσθαι. ᾧ δὴ καὶ μάλιστα ἔπεισεν, εἶναι δοκοῦντι δικαίῳ: καὶ Τουδιτανὸς αὐτοῖς ὑπατεύων ἐδόθη δικάζειν. ἀλλ᾽ ὅδε μὲν ἁψάμενος τοῦ ἔργου καὶ τὴν δυσχέρειαν ἰδὼν ἐπ᾽ Ἰλλυριοὺς ἐστράτευε, πρόφασιν τήνδε ποιούμενος τοῦ μὴ δικάζειν: οἱ δὲ τὴν γῆν διανέμοντες, οὐκ ἀπαντῶντος ἐς αὐτοὺς οὐδενὸς ἐς δίκην, ἐπὶ ἀργίας ἦσαν. καὶ μῖσος ἐντεῦθεν ἤρξατο εἰς τὸν Σκιπίωνα τοῦ δήμου καὶ ἀγανάκτησις, ὅτι αὐτὸν ἀγαπήσαντες ἐπιφθόνως καὶ πολλὰ τοῖς δυνατοῖς ἐναντιωθέντες ὑπὲρ αὐτοῦ ὕπατόν τε δὶς ἑλόμενοι παρανόμως, ὑπὲρ τῶν Ἰταλιωτῶν ἀντιπεπραχότα σφίσιν ἑώρων. ταῦτα δ᾽, ὅσοι τοῦ Σκιπίωνος ἦσαν ἐχθροί, κατιδόντες ἐβόων, ὡς λῦσαι τὸν Γράκχου νόμον ὅλως διεγνωκὼς μέλλοι πολὺν ἐπὶ τῷδε ἔνοπλον φόνον ἐργάσασθαι. ("Kada je ubijen Tiberije Grakh i umro Apije Klaudije, za diobu zemlje su izabrani /u triumvirsku agrarnu Komisiju koja je bila zadužena po *Lex Sempronia Agraria* da provodi redistribuciju javnog zemljišta op. S.M./ Fulvije Flak i Papirije Karbon, zajedno sa mlađim Grakhom /misli se na Gaja op. S.M./. Pošto stari posjednici nisu htjeli da prijave zemlju, ovi objaviše preko glasnika da podnesu prijavu oni koji to žele. Uskoro potom nastade mnoštvo teških parnica. I za onu zemlju koja je bila susjedna ovoj, a prodana ili podijeljena saveznicima, tražilo se sve zbog mjerenja ove, i kako je prodana i kako je podijeljena. Nitko više nije imao isprava o kupovini ni dokumenata o dijeljenju kockom, a i oni koji su nađeni bili su sumnjivi. Kako je zemlja ponovo mjerena, jedni su učinili da zemlja zasađena rodnim drvećem i sa zgradama bude gola, drugi da obrađena zemlja bude neobrađena ili bare i močvare, jer ni u početku je nisu marljivo mjerili kao zemlju stečenu u ratu. Pošto je bilo objavljeno da nepodijeljenu zemlju može obrađivati ko god hoće, mnogi su uzeli da obrađuju i dio pored svoga posjeda, brišući tako granicu između državne i privatne zemlje. Uz to, vrijeme koje je nastupilo sve je izmijenilo. Bilo je teško pouzdano saznati za nepravde bogataša, koje su bile velike. Došlo je do velikoga premještanja, jer su posjednici dizani sa zemljišta i seljeni su na tuđe.

Nezadovoljni time, a i brzinom izvršenja presuda, Italici zatražiše za patrona Kornelija Scipiona /Emilijana op. S.M./ koji je Kartaginu razorio, da učini kraj njihovom tlačenju. Pošto su mu bili revni u ratovima, Scipion nije htio da omalovaži njihov poziv. Došao je u Senat, ali, iz obzira na narod, nije javno kritizirao zakon Tiberija Grakha. Izloživši teškoće oko provođenja agrarne reforme iznio je mišljenje da suđenje treba sa triumvira za diobu, koji su pristrasni prema strankama prenijeti na druge ljude. On na ovo tim lakše nagovori senatore što je stvar izgledala pravilna. I oni im dadoše konzula Tuditana da to raspravlja. Ali ovaj, prihvativši se posla i vidjevši koliko je on težak, napusti raspravljanje pod izgovom da vodi vojsku na Ilire. A triumviri koji su zemlju dijelili, pošto niko nije tražio pravdu od njih, ostadoše bez posla. Stoga se u narodu rodi mržnja i nezadovoljstvo prema Scipionu, jer su za njega, voljeći ga mnogo, često istupali protiv nobila i dvaput ga, mimo zakona, izabrali za konzula. A sada su /misli se na obični narod koji je do tada bio prilično blagonaklon prema ambicijama i aktivnostima Scipiona Emilijana op. S.M./ vidjeli da on radi protiv njih, a za Italike. Scipionovi neprijatelji, vidjeći to, svuda su vikali da je on odlučio da potpuno ukine Grakhov zakon i da zato namjerava da izvrši strašno krvoprolиće.").

Ustvari da bi bili precizniji, Italici koji su se obratili za pomoć Scipionu Emilijanu su najvjerojatnije predstavnici veleposjedničke, latifundijske elite u savezničkim "državicama" koja je i sama učestvovala u prekoračivanju dozvoljenog limita posjedovanja *ager publicusa* Republike. Zanimljivo je da Apijan (*de bell. civ.* I, 21) navodi sljedeći : τὴν δὲ διαίρεσιν τῆς γῆς οἱ κεκτημένοι καὶ ὣς ἐπὶ προφάσεσι ποικίλαις διέφερον ἐπὶ πλεῖστον. καί τινες εἰσηγοῦντο τοὺς συμμάχους ἅπαντας,

οἳ δὴ περὶ τῆς γῆς μάλιστα ἀντέλεγον, εἰς τὴν Ῥωμαίων πολιτείαν ἀναγράψαι, ὡς μείζονι χάριτι περὶ τῆς γῆς οὐ διοισομένους. ("Posjednici su diobu zemlje odlagali što duže, pod raznim izgovorima. Neki su opet smatrali da svim saveznicima, koji su se najviše tužili oko zemlje, treba dati rimsko građanstvo, jer da se oni, kada dobiju veću čast, neće buniti zbog zemlje.").

Najviše arbitražnih i tužbenih postupaka vezanih za preraspodjelu *ager publicusa* Republike se odnosilo na korisnike koji su pripadali redu italskih saveznika. Republika je bila prilično fleksibilna u odnosu na to ko može biti zakupac njenog javnog zemljišta (do kojega je značajnim dijelom došla zahvaljujući konfiskacijama dijela teritorija zajednica koje bi pobijedila u ratu) pa je dopuštala ne samo zakup, nego i prekoraćenje limita propisanog zakonima Licinija i Sekstija (*Lex Licinia Sextia* iz 367. god. p. n. e.), javnog zemljišta i onima koji nisu bili rimski građani. Tako se našao i značajan broj onih Italika, bez rimskog građanstva, koji su bili zakupci javnog zemljišta da bi iskoristvši krizu postali latifundisti (moguće povezujući i svoje privatne posjede sa zakupljenim zemljištem). Sa druge strane, realna je mogućnost da je bar dio ovih Italika – zakupaca javnog zemljišta koji su se tužili sa Agrarnom komisijom nastao na jedan sasvim drugi način. Ćinjenica je da je vremenu ratova za nametanje svoje hegemonije Laciju i Italiji, Republika konfiscirala ili dijelove ili čak (u pojedinim situacijama) i kompletno zemljište u ratu pobijeđenih zajednica. Na dijelu toga konfisciranog zemljišta koji je pretvoren u *ager publicus*, su možda ostavljeni njihovi raniji posjednici koji nisu imali rimsko građanstvo, nego građanstvo neke od italskih "savezničkih" državica. Pošto je njihovo zemljište konfiscirano i pretvoreno u *ager publicus*, formalno – pravno njihov status po pitanju vlasništva je degradiran sa posjedničke na onu zakupničku kategoriju. Ali to je značilo i da oni faktički nastavljaju koristiti svoje ranije posjede, uz plaćanje određene naknade Republici. U vrijeme agrarne krize ta zakupnička naknada je postajala sve više simbolična. Ne bilo iznenađujuće da je Republika prešutno ranije "radi mira u kući" dopuštala nizu ovih građana savezničkih državica (bez obzira da li bili originalni zakupci ili raniji posjednici nacionalizacijom pretvoreni u zakupce) da prelaze ili zadržavaju korišteno zemljište iznad limita koji je propisao zakon Licinija i Sekstija. Uostalom, upravo oni "stranci" koji su napravili ili imali latifundije na rimskom javnom zemljištu su, samo zbog svoga bogatstva morali imati značajnog utjecaja na politiku svojih dražavica, pretvorenih u saveznike Republike. A uobičajena je politika Rimske Države uvijek bilo oslanjanje na lokalnu elitu.

Sudeći po podatcima koje prenosi Apijan, Scipion Emilijan je uspio da u Senatu faktički razvlasti triumvirsku agrarnu Komisiju, vrlo bitan oslonac popularske platforme i pokreta, iz procesa realizacije *Lex Sempronia Agraria.* Senat je ovlaštenja triumvirske Komisije za presuđivanje u spornim situacijama, prebacio na konzula Tuditana[45], koji ustvari ništa nije uradio pod izgovorom vođenja vojske u eksterni rat.[46] Scipion Emilijan je udarom na agrarnu Komisiju, pod izgovorom zaštite interesa Italika, nanio značajnu štetu zakonu o preraspodjeli zemlje iz fonda *ager publicus*. Ukidanjem sudbenih i arbitranih ovlaštenja Komisije, koja je bila glavno oruđe realizacije zakona, faktički je i zakon značajno izgubio na snazi.[47] Scipion Emilijan je ovaj put odigrao politički dobar potez sa dvostrukim učinkom, jer je pored toga što je derogirao sudbeno – arbitrarna ovlaštenja sa Komisije, on se predstavio i patronom italskih saveznika (uključujući i one iz latinskih kolonija).

[45] *Caius Sempronius Tuditanus* (konzul za 129. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849:III, 1182; PWRE, 1923, II A. 2, *col.* 1441 – 1443..

[46] U ratu protiv vanjskog neprijatelja je konzul svemoćan, gospodar čija se riječ mora bespogovrono slušati, a u Rimu i Italiji, u areni stranačkih sukoba, konzul je obični državni činovnik koji se vrlo lahko može naći i na mjestu najžeščih udara silnica političkog života.

[47] Naravno, ovo ne znači da je ukinuta i sama Komisija, koja je moguće nastavila i dalje „životariti".

Sudeći po fragmentu "Scipiononovog sna" (*Somnium Scipionis*; sastavni dio VI. knjige rasprave *De Re Publica*) kod Makrobija, Ciceron navodi sljedeće : ("Kada je, naime, Lelije izrazio žaljenje što Scipionu Naziki /glavnom nemesisu plebejskog tribuna Tiberija Sempronija Grakha op. S.M./ od strane Republike nije podignut nikakav spomenik u znak priznanja za ubistvo tiranina /misli se na Tiberija Grakha op. S.M./"). Naravno, treba imati u vidu da Ciceronovo djelo nije historiografske prirode, nego je riječ o filozofskoj raspravi niza sudionika iz kružoka Scipiona Emilijana, a koju Ciceron smješta na ladanjsko imanje Scipiona Emilijana i datira u period latinskih ferija[48] 129. god. p. n. e. Naravno, zbog načela piščeve slobode u kreaciji rasprave, ostaje veliko pitanje da li je trećeg dana ferija Gaj Lelije zaista izrazio žaljenje jer nije podignut spomenik Publiju Korneliju Scipionu Naziki Škorpionu (*Serapio*)[49], iako to nije isključeno.

Uspješnost djelovanja Scipiona Emilijana je među popularima sa pravom izazivala bojazan da bi krajnja konsekvenca takvih aktivnosti mogla biti i oficijelna derogacija *Lex Sempronia Agraria*, osovine oko koje se naslanjala sva politička djelatnost populara. Nešto se moralo učiniti. Svađe na kontionama su se nastavljale. I nakon jednog od takvih verbalnih napada, u toku noći je umro Scipion Emilijan.

***Supplementum* : Tajna jedne rimske noći - Smrt Scipiona Emilijana -**

Istraživački dio posla historičara, arheologa, etnologa i historičara umjetnosti zna nalikovati detektivskom i poslu i umjetničkom žanru. Detektivi traže dokaze, mi tražimo izvorne podatke, koristimo logiku, sklapamo slagalicu koja se nekada sastoji od fragmentarnih i na površni i prvi pogled razbacanih dokaza/vrela, kako bi konkluzijom došli do okvirne slike zbivanja koje se istražuje. Ali i pored niza tih sličnosti u metodološkom istraživačkom procesu, riječ je ipak o različitim "zanatima", jer su njihove motivacije i ciljevi ipak suštinski različiti. Ipak u pojedinim slučajevima, se može desiti da dođe do preklapanja ili bar spajanja i motivacije i ciljeva istraživanja. I to ne samo u slučajevima iz modernije historije, kada poradi određenih okolnosti detektivi ili kriminalistički inspektori traže pomoć stručnjaka iz navedenih struka, nego i kada se naiđe na neki "neriješeni slučaj" iz davne prošlosti, a koji je na tadašnje ljude imao veliko značenje, a nesumnjivo je imao i predestinirajući efekt za dalji razvitak povijesnog procesa. U historiji rimskog svijeta, jedan od najčuvenijih "neriješenih slučajeva" jeste kontroverzna smrt (prirodna ili umorstvom) Scipiona Emilijana i to u najkritičnijem trenutku unutarnje stabilnosti Republike. Desila se 129. god. p. n. e., nakon praznika *feriae Latinae*, četiri godine nakon umorstva Tiberija Grakha, prvog predvodnika popularskog pokreta i brata Sempronije, supruge

[48] *Feriae Latinae* su drevni rimski festival koji se održava u aprilu mjesecu.

[49] *Publius Cornelius Scipio Nasica Serapio* (živio cc. 183. – 132. god. p. n. e.; konzul za 138. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849:III, 751 – 752; PWRE, 1900, IV. 1, *col*. 1501 – 1504..Njegova majka je bila starija kćerka Scipiona Afrikanca Starijeg, znači da je on bio prvi rođak Tiberija Grakha, tj. oni su bili sinovi dvije sestre. O starijoj kćerci Scipiona Afrikanca Starijeg po imenu Kornelija Starija (*Cornelia Maior*) v. Smith W., 1849:III, 748; PWRE, 1900, IV. 1, *col*. 1592.

Scipiona Emilijana. Kao što će se pokazati ove dvije smrti su bile uzročno – posljedično vrlo povezane.

Fontes

Najraniji sačuvani podatci o smrti Scipiona Emilijana se nalaze u djelima Cicerona.

1. *Cic. Pro Lucio Murena*, 75 : *fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros et honestus homo et nobilis, Q. Tubero. is, cum epulum Q. Maximus P. Africani, patrui sui, nomine populo Romano daret, rogatus est a maximo ut triclinium sterneret, cum esset Tubero eiusdem Africani sororis filius. atque ille, homo eruditissimus ac Stoicus, stravit pelliculis haedinis lectulos Punicanos et exposuit vasa Samia, quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus et non divini hominis Africani mors honestaretur; quem cum supremo eius die maximus laudaret, gratias egit dis immortalibus quod ille vir in hac re publica potissimum natus esset; necesse enim fuisse ibi esse terrarum imperium ubi ille esset. huius in morte celebranda graviter tulit populus Romanus hanc perversam sapientiam Tuberonis*. („Bio je, u vrijeme naših predaka, učen čovjek i isto častan građanin i jedan od onih visokog ranga, Kvint Tuberon[50]. Kada je Kvint Maksim[51] priređivao pogrebnu gozbu rimskom narodu, u ime svoga strica /Scipiona Emilijana op. S.M./ Afrikanca /Mlađeg op. S.M./, on /Tuberon op. S.M./ je bio zamoljen od Maksima da pripremi kauč za banket pošto je Tuberon bio sin sestre istoga /Scipiona Emilijana op. S.M./ Afrikanca /Mlađeg op. S.M./. I on, kao najobrazovaniji čovjek i stoik, pokrio je za ovu priliku neke kauče, napravljene po kartaginskoj modi, sa jarećim kožama i izložio je neke samoske posude kao da je Diogen Kinik/Cinik bio mrtav, a ne da su odavali poštovanje pogrebu toga božanskog /Scipiona Emilijana op. S.M./ Afrikanca /Mlađeg op. S.M./, čovjeka od respekta za kojeg Maksim, kada izgovara svoj pogrebni govor na dan njegove smrti, izražava zahvalnost besmrtnim bogovima za to što su uzrokovali da je takav čovjek rođen u ovoj Republici iznad svih ostalih. Zato je bilo sasvim neizbježno da vlast nad svijetom mora pripadati državi čiji je on bio građanin. Na pogrebnoj svečanosti takvoga čovjeka rimski narod je bio veoma ogorčen na perverzne mudrosti Tuberona.“).

   Iako direktno ne govori o uzrocima smrti Scipiona Emilijana, ovaj Ciceronov podatak izrečen u govoru „*Pro Murena*“ daje određene informacije o pogrebu Scipiona Emilijana i ukazuje na činjenicu da su Scipionu Emilijanu njegovi prvi rođaci Kvint Maksim i Kvint Tuberon ipak organizirali značajnu pogrebnu manifestaciju. Tuberon je pogrebnu manifestaciju priredio u ciničkom i asketskom stilu, bez pompe, blještavila luksuza i razbacivanja. To izbjegavanje troškova ga je koštalo na izborima za pretora.

2. *Cic. Laelius de Amicitia* (“Lelije ili o prijateljstvu”), III (u dijelu rasprave koji Ciceron pripisuje govoru Gaja Lelija) : *moriendi autem sensum celeritas abstulit; quo de genere mortis*

[50] Kvint Elije Tuberon (*Quintus Aelius Tubero*, plebejski tribun za 130. god. p. n. e., možda je bio konzul sufekt u 118. god. p. n. e.) je bio talentirani stoički filozof i učenik Panetija sa Rodosa, dobar orator i znalac prava. Tuberon je bio nećak Scipiona Emilijana i pripadnik Scipionovog kružoka. O njemu v. Smith W., 1849:III, 1180; PWRE, 1894, I. 1, *col.* 535 – 537..

[51] Kvint Fabije Maksim Alobroški (*Quintus Fabius Maximus Allobrogicus*; konzul *ordinarius* za 121. god. p. n. e.) je bio sin Kvinta Fabija Maksima Emilijana (*Quintus Fabius Maximus Aemilianus*; konzul *ordinarius* za 145. god. p. n. e., o njemu v. Smith W., 1849:II, 994; PWRE, 1909, VI. 2, *col.* 1792 – 1794), biološkog brata Scipiona Emilijana. O njemu v. Smith W., 1849:II, 994 - 995; PWRE, 1909, VI. 2, *col.* 1794 – 1796.

difficile dictu est; quid homines suspicentur, videtis; hoc vere tamen licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos laetissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum senatu dimisso domum reductus ad vesperum est a patribus conscriptis, populo Romano, sociis et Latinis, pridie quam excessit e vita, ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur deos potius quam ad inferos pervenisse. ("A brza smrt ga /misli se na Scipiona Emilijana op. S.M./ je oslobodila patnji. Teško mi je govoriti o načinu kako je umro. Vi znate kakve sumnje o tome ljudi izražavaju. Ali ipak treba reći da je Publiju Scipionu /Emilijanu op. S.M./ od mnogih sretnih i slavnih dana koje je vidio u svome životu, onaj dan najsjajniji bio kada se navečer, poslije sjednice u Senatu, dan prije svoje smrti, vraćao kući u pratnji senatora, rimskog naroda, saveznika i Latina.[52] Tako da izgleda da je poslije visokog priznanja mogao otići prije među višnje bogove nego među pokojnike.").

Po ovom podatku Scipion Emilijan je umro u noći, nakon što se vratio sa sjednice Senata. Ciceron ne daje nikakve naznake o razlozima smrti, samo spomenuvši (preko govora Gaja Lelija) da postoje sumnje vezano za to.

3. *Cic. De Oratore ad Quintum fratrem libri tres* ("O govorniku, tri knjige za svoga brata Kvinta"), II, 170 - 171 : *ut olim Crassus adulescens: "non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem putabunt: simulasse te et aliquid quaesisse perspicuum est, quod Ti. Gracchi mortem saepe in contionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti,* ("Mi se sjećamo /Lucija Licinija op. S.M./ Krasa kako je argumentirao u svojoj mladosti /na suđenju Gaju Karbonu op. S.M./ : "Ovaj sud, Karbone, neće smatrati da si patriotski /raspoložen op. S.M./ građanin samo zato što si branio Opimija. Očito se samo pretvaraš i imaš nešto drugo na umu, budući da si u svojim govorima često žalio smrt Tiberija Grakha i imao udjela u umorstvu Publija Afrikanca /Scipiona Emilijana op. S.M./… ").

U ovom odjeljku Ciceron govori kako je Lucije Licinije Kras[53], još u svojoj mladosti, preciznije 119. god. p. n. e., podigao optužbu (nepoznatog povoda i sadržaja) protiv Gaja Papirija Karbona (*Caius Papirius Carbo*). Pošto je Karbon pretpostavio svoju osudu, on je izvršio samoubistvo. Da bi se bolje shvatila pozadina čitave ove optužnice protiv Karbona, potrebno je vratiti se u neka ranija razdoblja. Karbon je bio jedan od najistaknutijih popularskih vođa, koji je svojim oratorskim i političkim sposobnostima u priličnoj mjeri doprinio obnovi popularske frakcije nakon 133. god. p. n. e. i kapitolinskog pokolja i umorstva Tiberija Sempronija Grakha koji su se desili prilikom izbora za nove, plebejske tribune za 132. god. p. n. e. Posebno je u tom razdoblju ostao poznat po verbalnim, govorničkim sukobima sa Scipionom Emilijanom. Međutim, Karbon je kasnije promijenio stranu i kao konzul za 120. god. p. n. e. je zastupao interese optimatske frakcije. Karbon je tada branio djelo Opimija koji je bio konzul za 121. god. p. n. e. i koji je bio direktno odgovoran za brutalni obračun sa Gajem Grakhom, Fulvijem Flakom i njihovim

[52] U ovom periodu riječ Latin nema etničku, nego pravno – političku sadržinu. Latin je onaj ko je bio građanin latinskih kolonija (u rimskoj fluktuativnoj hijerarhiji najviši razred saveznika) bez obzira na etničko i narodnosno porijeklo..

[53] Lucije Licinije Kras (*Lucius Licinius Crassus*; živio 140. – 91. god. p. n. e.; konzul *ordinarius* za 95. god. p. n. e.) je smatran za jednog od najvećih rimskih govornika svoga doba. Njegov učenik je bio Ciceron. O njemu v. Smith W., 1867:I, 879 - 881; PWRE, 1926, XIII. 1, *col*. 252 - 268.

pristalicama. On je izjavio da je umorstvo Gaja Grakha bilo pravedno. Ali ta promjena "stranačkog dresa" nije donijela mnogo Karbonu, jer optimati ipak nisu mogli zaboraviti da se sumnjalo da je Karbon umiješan u "iznenadnu" smrt Scipiona Emilijana.

Sudeći po navedenom podatku Licinije Kras je bio rezolutan u tome da je Karbon imao udjela u umorstvo Scipiona Emilijana, ali ne precizirajući kakvu vrstu udjela. Pošto nije Karbona jasno eksplicitno optužio za ubistvo i "odveo" na sud, Licinije Kras ustvari nije raspolagao sa dokazima za jedan takav čin. Tako bi se izjava Licinija Krasa trebala primarno promatrati u kontekstu političke borbe, a ne poziva na sudbeno procesuiranje.

4. *Cic. Epistulae ad Familiares,* IX, 21, 3 : *Gaius accusante L. Crasso cantharidas sumpsisse dicitur: is et tribunus pl. seditiosus et P. Africano vim attulisse existimatus est* ("Gaj /Karbon op. S.M./, bijavši optužen od Lucija Krasa, govori se da je uzeo /smrtonosnu op. S.M./ dozu /otrova op. S.M./ kantarida. On nije bio samo agresivni plebejski tribun, nego je bio osumnjičen za ubistvo Publija Afrikanca /Scipiona Emilijana op. S.M./.").

U ovom Ciceronovom pismo upućenom Luciju Papiriju Petu,[54] se navodi da je Karbon bio osumnjičen za ubistvo Scipiona Emilijana. Sudeći po drugim vrelima, Karbon nije bio ofijelno osumnjičen, jer nije bilo zvanične istrage. Tako je ovdje riječ samo o privatnim sumnjama pojedinaca ili neodređenim sumnjama ili špekulacijama koje su cirkulirale u javnosti. Po svemu sudeći, Karbonu se nije moglo ništa dokazati, ili jer nije stvarno bio uključen u eventualno umorstvo Scipiona Emilijana, ili su dokazi za tako nešto bili dobro sakriveni ili obrisani. Na kraju je ostala samo sumnja.

5. *Cic. Epistulae ad Quintum Fratrem* II, 3, 3 : *Respondit ei vehementer Pompeius Crassumque descripsit dixitque aperte se munitiorem ad custodiendam vitam suam fore, quam Africanus fuisset, quem C. Carbo interemisset.* ("Pompej /Veliki op. S.M./ mu je /Katonu Mlađem op. S.M./ odgovorio odvažno sa prepoznatljivom aluzijom na Krasa, i rekao je otvoreno da "bi on uzeo bolje mjere opreza kako bi zaštitio svoj život nego Afrikanac /Mlađi Scipion Emilijan op. S.M./ što je učinio, koga je Gaj Karbon ubio.").

U ovom Ciceronovom pismu (datiranom na 12. II. 56. god. p. n. e.) upućenom bratu Kvintu se navodi da je Pompej u jednoj raspravi (na sjednici Senata) sa Katonom Mlađim, spomenuo i slučaj Scipiona Emilijana, kojega je Karbon ubio. Podatak ukazuje i na slabo ili nikakvo obezbjeđenje koje je imao Scipion Emilijan.

6. *Cic. Rep.* VI, 12 = *Somnium Scipionis,* II, 4 : *Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriae lumen animi, ingenii consiliique tui. Sed eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam cum aetas tua*

[54] *Lucius Papirius Paetus*.

septenos octiens solis anfractus reditusque converterit duoque hi numeri, quorum uterque plenus alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint, in te unum atque in tuum nomen se tota convertet civitas; te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur; tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus, ac, ne multa, dictator rem publicam constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. ("Tu ti, Afrikanče, treba da pokažeš domovini izvanredne osobine svoga duha, svoje obdarenosti i svoje odlučnosti. Ali mi izgleda kao da je krivudav put sudbine toga vremena. Jer kad tvoj vijek bude navršio sedam puta osam sunčevih zaokreta, i kada se ova dva broja, koja su oba savršena[55], svaki iz svoga razloga, prirodnim tokom budu dopunila za tebe sudbonosni zbir, tebi jedinom i tvome imenu okrenuće se cijela Država. U tebe će Senat, u tebe će čestiti građani, u tebe će saveznici, u tebe će Latini uprijeti svoje poglede. Ti ćeš biti onaj na koga će se oslanjati spas Države. I da ne dužim, u svojstvu diktatora trebaće Republiku da dovedeš u red, ukoliko umakneš zločinačkim rukama najbližih srodnika.")

U ovom Ciceronovom djelu iz političke filozofije i teorije, sumnja da su bili odgovorni za smrt Scipiona Emilijana je uperena na njegove "najbližih srodnika". Vjerojatno se misli na Semproniju (suprugu Scipiona Emilijana) i njenu majku Korneliju (punicu Scipiona Emilijana).

7. *Cic. Rep.* VI, 14 = *Somnium Scipionis,* II, 6 :*Hic ego, etsi eram perterritus non tam mortis metu quam insidiarum a meis, quaesivi tamen, viveretne ipse et Paulus pater et alii, quos nos exstinctos arbitraremur.* ("Na ovo ja, iako sam bio preplašen, ne toliko strahom od smrti, koliko zbog zamki mojih najbližih, zapitah : Da li on osobno još živi, da li moj otac Paul živi, kao i ostali za koje smo smatrali da su preminuli.").

I ovdje se ponavlja teza, istina na indirektan način, o odgovornosti najbližih srodnika za smrt Scipiona Emilijana.

8. Livije, 59. perioha (*periocha*)[56] : *Cum P. Scipio Africanus aduersaretur fortisque ac ualidus pridie domum se recepisset, mortuus in cubiculo inuentus est. Suspecta fuit, tamquam ei uenenum dedisset, Sempronia uxor hinc maxime quod soror esset Gracchorum cum quibus simultas Africano fuerat. De morte tamen eius nulla quaestio acta. Defuncto eo acrius seditiones triumuirales exarserunt.* ("Iako se on vratio kući u dobrom zdravlju, Publije Scipion /Emilijan S.M./ Afrikanac /Mlađi op. S.M./ je nađen mrtav u svojoj spavaćoj sobi nakon što se on suprotstavio /popularskim zastupnicima op. S.M./ prethodnog dana. Sumnjičila se njegova supruga da ga je otrovala, uglavnom zato što je Sempronija bila sestra Grakha, kome se Afrikanac /Mlađi op. S.M./ suprotstavljao. Ipak nije bilo sudske istrage ovoga slučaja. Nakon njegove

[55] Pitagorejci, a kasnije i drugi filozofi su isticali bitnost brojeva u postojanju, pa su im pripisava i posebna, izuzetna značenja. Naročito je bio važan broj sedam.

[56] Svoje djelo od 142 knjige, sam Livije je grupirao u cjeline barem kada su u pitanju događaji obuhvaćeni u prvih 40 knjiga. U grupi XVI. – XXX. knjiga su prikazani I. i II. punski rat, a u grupi XXXI – XL je obrađena historija do zaključno sa slomom antigonidske Makedonije. Od Livijevog djela je sačuvano u skoro kompletnoj formi 35 knjiga i to od prve knjige sa predgovorom do i sa 10. knjigom i knjige 21 – 45, te dio 91. knjige na jednom palimpsetu. Ostatak monumentalnog Livijevog djela je poznat djelimično na osnovi fragmenata, sažetaka i citata drugih pisaca. Sadržaj svih knjiga izuzev CXXXVI. i CXXXVII. knjiga je poznat na osnovi sažetaka/epitoma, a koje su i same kasnije (u IV st.n. e.) sažete (ali dosta neprecizno) u periohe/*periochae*. Epitome i periohe su nastale još u antičko doba. Izvodi, fragmenti iz nekih knjiga, sačuvani su i na nizu otkrivenih egipatskih papirusa, posebno onih iz *Oxyrhynchusa* (kratica *EpOX*).

smrti, trijumviratski /misli se na agrarnu Komisiju od tri člana op. S.M./ neredi /koje su navodno poticali članovi Komisije op. S.M./ su se pogoršali.").

U ovom Livijevom podatku se navodi da se Sempronija sumnjičila da je otrovala supruga, ali da nije bilo sudske istrage. I Livije potvrđuje da se smrt Scipiona Emilijana desila u noći nakon njegove verbalne svađe sa popularskim govornicima.

9. Velej Paterkul, II, 4 : *Reversus in urbem intra breve tempus, M.Aquilio C. Sempronio consulibus abhinc annos centum et sexaginta, post duos consulatus duosque triumphos et bis excisos terrores rei publicae mane in lectulo repertus est mortuus, ita ut quaedam elisarum faucium in cervice reperirentur notae. De tanti viri morte nulla habita est quaestio eiusque corpus velato capite elatum est, cuius opera super totum terrarum orbem Roma extulerat caput. Seu fatalem, ut plures, seu conflatam insidiis, ut aliqui prodidere memoriae, mortem obiit, vitam certe dignissimam egit, quae nullius ad id temporis praeterquam avit fulgore vinceretur. Decessit anno ferme sexto et quinquagesimo: de quo si quis ambiget, recurrat ad priorem consulatum eius, in quem creatus est anno octavo et tricesimo: ita dubitare desinet.* ("Vrativši se u grad u kratko je vrijeme, za konzula Manija Akvilija i Gaja Sempronija[57] - ima tomu sto i šezdeset godina - nakon dva konzulata i dva trijumfa i dvaput uklonjenih strahova države[58], ujutro u postelji pronađen mrtav, sa stanovitim znakovima davljenja na vratu. 0 smrti tako velika čovjeka nije provedena nikakva istraga, te je zastrte glave pokopano tijelo onoga čijim je trudom grad Rim izdigao svoju glavu nad cijelim svijetom. Bilo da je umro prirodnom smrću, kako je zabilježila većina, bilo smrću uzrokovanom zasjedom, kako su zapisali neki, proveo je zacijelo najdostojniji život, koji do tog vremena nije nadmašila ničija slava doli slava njegova djeda. Preminuo je gotovo u pedeset i šestoj godini života.[59] A ako ko o njemu dvoji, neka se vrati na njegov prvi konzulat, za koji je izabran u svojoj trideset i osmoj godini života. Tako će prestati dvojiti.").

Po Veleju Paterkulu, smrt Scipiona Emilijana treba datirati u 129. god. p. n. e. Po njemu, on je ujutro u postelji pronađen mrtav, sa stanovitim tragovima davljenja na vratu. Ali i pored toga, nije provedena nikakva zvanična istraga. Velej navodi da je po "većini" (vjerojatno pisaca čija je djela koristio kao izvore) Scipion Emilijan umro prirodnom smrću, ali on ne isključuje ni mogućnost da je ubijen kako su zapisali "neki".

10. Valerije Maksim, 12, 1: *Acerrime cum Scipione Africano Macedonicus dissenserat, eorumque ab aemulatione uirtutis profecta concitatio ad graues testatasque inimicitias progressa fuerat: sed tamen, cum interemptum Scipionem conclamari audisset, in publicum se proripuit maestoque uultu et uoce confusa 'concurrite, concurrite' inquit, 'ciues! moenia nostrae urbis euersa sunt: Scipioni enim Africano intra suos penates quiescenti nefaria uis allata est'. o rem publicam pariter Africani morte miseram et Macedonici tam humana tamque ciuili lamentatione felicem! eodem enim tempore et quantum amisisset principem et qualem haberet recognouit. idem filios suos monuit ut funebri eius lecto humeros subicerent, atque huic exequiarum illum honorem uocis adiecit, non fore ut postea id officium ab illis maiori uiro praestari*

[57] 129. god. p. n. e.

[58] Misli se na Kartaginu i Numanciju.

[59] Rođen je znači 185. god. p. n. e.

posset. ubi illa tot in curia iurgia? ubi tot [multae] pro rostris altercationes? ubi maximorum ciuium et ducum tantum non togata proelia? ("Makedonski /misli se na Kvinta Cecilija Metela Makedonskog[60] op. S.M./ se žestoko svađao sa Scipionom /Emilijanom op. S.M./ Afrikancem /Mlađim op. S.M./ i njegovom tvrdnjom, polazeći od suparništva u zaslugama je napredovala do ozbiljnog i osvedočenog neprijateljstva. Ipak, kada je on čuo da je Scipion /Emilijan op. S.M./ ubijen, on je zaplakao i pojurio u javnost sa žalosnim izrazom lica i zagrcnutim licem on je povikao : "Skupite se građani, skupite se, zidovi našega Grada su srušeni. Zločinačke ruke su se položile na Scipiona /Emilijana op. S.M./ Afrikanca /Mlađeg op. S.M./ dok je on spavao u svome domu" Republika, nesretna u smrti Afrikanca /Mlađeg op. S.M./, ali ne i manje sretna zbog naricanja Makedonskog, toliko je bio vrijedan kao čovjek i kao građanin. Zato što je u isto vrijeme spoznala kakvog velikog lidera je izgubila i kakvog velikog lidera još uvijek ima. On je takođe rekao svojim sinovima da uzmu na svoja ramena odar Scipiona /Emilijana op. S.M./ i do pogrebne počasti on je izrekao usmeno da oni neće nikada u budućnosti imati takvu dužnost za većeg čovjeka. Gdje su bile sve one svađe iz Senatske zgrade? Gdje su sve svađe na rostra ? Gdje su sve bitke u civilu, skoro doslovno, ovih velikih građana i zapovjednika?").

Sudeći po ovom podatku Valerija Maksima, rimski političar, državnik i vojskovođa Kvint Cecilije Metel Makedonski je bio uvjeren da je smrt Scipiona Emilijana bila rezultat zločina, odnosno umorstva. Ovaj podatak je vrijedan jer daje informacije o pogrebu Scipiona Emilijana.

11. Valerije Maksim, V, 3, 2 : *Nihilo virtute posterior Africanus avo minor, sed ne exitu quidem felicior: duabus enim urbibus, Numantia atque Karthagine, imperio Romano inminentibus ex rerum natura depulsis raptorem spiritus domi invenit, mortis punitorem in foro non repperit.* ("Kasniji Afrikanac /Scipion Emilijan op. S.M./ je bio ne manji čovjek od svoga /adoptivnog op. S.M./ djeda /Scipiona Afrikanca Starijeg op. S.M./, ali ne i više sretan u svome kraju. Uklonivši iz prirode stvari dva grada koja su prijetila rimskoj vlasti Numanciju i Kartaginu, on se sreo u svojoj kući sa"otimaćem njegovog daha" /misli se da je bio udavljen op. S.M./ I nije našao osvetnika svoje smrti na Forumu.").

U ovom podatku se nailazi na podatak da je Scipion Emilijan udavljen, ali i da nije bilo niti istrage niti osvete. Znači krivac se nije našao.

12. Valerije Maksim, VII, 5, 1 : *Q. Aelius Tubero a Q. Fabio Maximo epulum populo nomine P. Africani patrui sui dante rogatus ut triclinium sterneret lectulos Punicanos pellibus haedinis strauit et pro argenteis uasis Samia exposuit. cuius rei deformitas sic homines offendit, ut, cum alioqui uir egregius habe<re>tur comitiisque praetoriis candidatus in campum L. Paulo auo et P. Africano auunculo nixus descendisset, repulsa inde abiret notatus..:* ("Kvint Elije Tuberon je zamoljen od Kvinta Fabija Maksima, koji je priređivao pogrebnu gozbu za narod u ime svoga strica Publija /Scipiona Emilijana op. S.M./ Afrikanca /Mlađeg op. S.M./ da opremi blagovaonicu. On je pokrio punske kauče sa kožama koza i stavio je samoski

[60] *Quintus Caecilius Metellus Macedonicus* (živio cc. 210. – 116./115. god. p. n. e.), pretor u 148. god. p. n. e., konzul za 143. god. p. n. e., za cenzora je izabran 131. god. p. n. e. Nadimak "Makedonski" dobio je zbog pobjede nad pseudo – Filipom/Andriskom u IV. makedonskom ratu i pretvaranja Makedonije u rimsku provinciju. Predstavnik konzervativaca i veliki protivnik Tiberija Grakha i njegove djelatnosti kao plebejskog tribuna.. O njemu v. Smith W., 1849:II, 1057 - 1058; PWRE, 1897, III. 1, *col*. 1213 – 1216.

pribor umjesto srebrnog. Ovaj bijedni postupak je bio takva uvreda, da iako on je inače važio za odličnu osobu i otišao je na Polje kao kandidat na pretorskim izborima, oslanjajući se na djeda Lucija Paula i ujaka sa majčine strane Publija /Scipiona Emilijana op. S.M./ Afrikanca /Mlađeg op. S.M./ da je otišao sa stigmom odbijanja...”).

U ovom podatku, Valerije Maksim spominje pogrebnu svečanost u čast Scipiona Emilijana, ali u kontekstu stoičke skromnosti Elija Tuberona. Tako je Tuberon, skromnim uređenjem blagovaonice, izazvao ljutnju naroda radi čega je izgubio izbore za pretora.

13. Plinije Stariji, *Naturalis Historia*, VIII, 144 : *equidem et Africani sequentis inimicum fuisse inter calamitates duxerim, ipso teste Macedonico, siquidem dixit: ite filii, celebrate exequias, numquam civis maioris funus videbitis. et hoc dicebat iam Baliaricis, Diadematis, iam Macedonicus ipse.* (“A što se mene tiće, takođe, ja bih trebao gledati na to kao na broj njegovih /misli se na Kvinta Cecilija Metela Makedonskog op. S.M./ nedaća, da je bio neprijatelj drugoga Afrikanca /misli se na Scipiona Emilijana op. S.M./. Zaista, Makedonski /Cecilije Metel op. S.M./, u ovom slučaju, svjedoći protiv samoga sebe, jer je on rekao svojim sinovima /nakon iznenadne smrti Scipiona Emilijana op. S.M./ : “Idite, moja djeco, učinite zadnje dužnosti prema Scipionu /Emilijanu op. S.M./, nikada više nećete svjedočiti sahrani većeg građanina od njega.” I ovaj govor je učinio svojim sinovima, od kojih je jedan već zaslužio nadimak Balearski, a drugi Dijadematski, dok je on sam u to vrijeme nosio nadimak Makedonski.”).

I ovaj podatak Plinija Starijeg, koji ne ulazi o raspravu o razlozima iznenadne smrti, daje određene podatke o pogrebu Scipiona Emilijana i ugledu koji je uživao i među pojedinim svojim suparnicima.

14. Plinije Stariji, *Naturalis Historia*, XXXIII, 141 : *Triginta duo libras argenti Africanus sequens heredi reliquit idemque.* (“Mlađi Scipion /Emilijan op. S.M./ Afrikanac je ostavio svome nasljedniku 32 libre srebra”).

Vrlo zanimljiv podatak o tome da je Scipion Emilijan imao nasljednika svoje imovine. Ovdje se onda sukladno tome postavlja pitanje o kome je to riječ. On nije imao ni biološke ni adoptivne djece, ali mu je supruga Sempronija još uvijek živa.

15. Plutarh, Usporedni životopisi, Romul, 27 : οὐ δεῖ δὲ θαυμάζειν τὴν ἀσάφειαν, ὅπου Σκηπίωνος Ἀφρικανοῦ μετὰ δεῖπνον οἴκοι τελευτήσαντος οὐκ ἔσχε πίστιν οὐδ᾽ ἔλεγχον ὁ τρόπος τῆς τελευτῆς, ἀλλ᾽ οἱ μὲν αὐτομάτως ὄντα φύσει νοσώδη καμεῖν λέγουσιν, οἱ δ᾽ αὐτὸν ὑφ᾽ ἑαυτοῦ φαρμάκοις ἀποθανεῖν, οἱ δὲ τοὺς ἐχθροὺς τὴν ἀναπνοὴν ἀπολαβεῖν αὐτοῦ νύκτωρ παρεισπεσόντας. καίτοι Σκηπίων ἔκειτο νεκρὸς ἐμφανὴς ἰδεῖν πᾶσι, καὶ τὸ σῶμα παρεῖχε πᾶσιν ὁρώμενον ὑποψίαν τινὰ τοῦ πάθους καὶ κατανόησιν. (“A ne treba se čuditi toj neizvjesnosti. Iako je Scipion /Emilijan op. S.M./ Afrički /Mlađi op. S.M./ umro kod kuće poslije ručka, nije se našao uvjerljiv dokaz o načinu njegove smrti, nego jedni vele da je preminuo prirodnom smrću budući da je bio po naravni boležljiv, po drugima se sam otrovao, a po trećima noću su u kuću provalili njegovi protivnici pa ga zadavili. A ipak je Scipion ležao mrtav na odru svima naočigled, te je tijelo kod svih koji su ga gledali budilo neku sumnju i nagađanje o onome što se dogodilo. ”).

Ovaj Plutarhov jasno potvrđuje glavno činjenično stanje koje se tiće smrti Scipiona Emilijana, odnosno da je zbog nedostatka uvjerljivih dokaza ona nerazjašnjena i da je ostala predmet samo sumnji i nagađanja najrazličitijih vrsta. Tako su neki tvrdili da je umro prirodnom smrću jer je inače bio bolešljiv, neki da se on otrovao, a neki da je ubijen od onih koji su u toku noći provalili u kuću Scipiona Emilijana i ubili ga zadavivši ga.

16. Plutarh, Usporedni životopisi, Gaj Grakh, 10 : τοῦτο μάλιστα κατέλυε τὸν Γάϊον ἀπολαύοντα τοῦ μίσους, καὶ ὅτε Σκηπίων ὁ Ἀφρικανὸς ἐξ οὐδενὸς αἰτίου προφανοῦς ἐτελεύτησε καὶ σημεῖά τινα τῷ νεκρῷ πληγῶν καὶ βίας ἐπιδραμεῖν ἔδοξεν, ὡς ἐν τοῖς περὶ ἐκείνου γέγραπται, τὸ μὲν πλεῖστον ἐπὶ τὸν Φούλβιον ἦλθε τῆς διαβολῆς, ἐχθρὸν ὄντα καὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐπὶ τοῦ βήματος τῷ Σκηπίωνι λελοιδορημένον, ἥψατο δὲ καὶ τοῦ Γαΐου ὑπόνοια, καὶ δεινὸν οὕτως ἔργον ἐπ᾽ ἀνδρὶ τῷ πρώτῳ καὶ μεγίστῳ Ῥωμαίων τολμηθὲν οὐκ ἔτυχε δίκης οὐδὲ εἰς ἔλεγχον προῆλθεν: ἐνέστησαν γὰρ οἱ πολλοὶ καὶ κατέλυσαν τὴν κρίσιν ὑπὲρ τοῦ Γαΐου φοβηθέντες, μὴ περιπετὴς τῇ αἰτίᾳ τοῦ φόνου ζητουμένου γένηται: ταῦτα μὲν οὖν ἐγεγόνει πρότερον, ("Ta je veza /Fulvija Flaka i Gaja Grakha op. S.M./ više no išta drugo upropaštavala Gajev položaj /u političkom smislu op. S.M./ jer je dio mržnje protiv Fulvija padao i na njega. I kad je Scipion Africki /Emilijan op. S.M./ umro bez ikakva vidljiva uzroka i činilo se da su se na lešu pojavili nekakvi tragovi udaraca i nasilja, kako sam opisao u njegovu /izgubljenom op. S.M./ životopisu, sumnjičili su najviše Fulvija /Flaka op. S.M./ jer mu je bio neprijatelj i onoga ga je dana grdio sa govornice, ali se sumnja protegla i na Gaja /Grakha op. S.M./. I tako strašno nedjelo, drsko počinjeno na prvom i najvećem Rimljaninu, nije bilo kažnjeno, a čak nije bila provedena niti istraga. Narod se, naime, usprotivio i spriječio sudski postupak pobojavši se da Gaj /Grakh op. S.M./ ne potpadne pod optužbu ako se bude istraživalo tko je kriv za umorstvo. To se, međutim, dogodilo prije događaja o kojima se ovdje govori.").

Plutarh u diskurs o smrti Scipiona Emilijana uvodi i Fulvija Flaka i Gaja Grakha, sa tim da navodi da se najviše za iznenadnu smrt (ubistvo?) Scipiona Emilijana sumnjičio prvospomenuti, a da se onda ta sumnja zbog bliske suradnje Flaka i Gaja Grakha, protegnula i na potonjeg. Plutarhov životopis Gaja Grakha je jedini poznati danas izvor koji spominje Fulvija Flaka i Gaja u smislu da su bili više ili manje osumnjičeni za smrt Scipiona Emilijana. Međutim, sudeći po citiranom Plutarhovom podatku, sumnja na Flaka i Gaja Grakha je ostala ne samo nedokazana, nego izgleda i ne ispitana. U ovom kontekstu i našoj istrazi gubitak Plutarhovog životopisa Scipiona Emilijana se pokazuje kao veliki nedostatak.

17. Plutarh, *Regum et imperatorum apophthegmata,* LXXXII, 1 :Σκιπίωνα τὸν νεώτερον λέγουσιν ἔτεσι πεντήκοντα καὶ τέτταρσιν, οἷς ἐβίωσε, μηδὲν πρίασθαι μηδὲν ἀποδόσθαι μηδὲν οἰκοδομῆσαι, λίτρας δὲ ἀργύρου τρεῖς καὶ τριάκοντα μόνας ἐν οὐσίᾳ μεγάλῃ δύο δὲ χρυσίου καταλιπεῖν καὶ ταῦτα Καρχηδόνος κύριον ὄντα καὶ μάλιστα τῶν στρατηγῶν πλουτίσαντα τοὺς στρατιώτας. ("Izvještava se da Scipion /Emilijan op. S.M./ Mlađi nikada nije kupio niti prodao niti izgradio bilo koju stvar za 54 godine svoga života i da od tako velikoga imanja, on je ostavio za sobom samo 33 libre srebra i 2 libre zlata, iako je on bio gospodar Kartagine i obogatio svoje vojnike više nego drugi zapovjednici").

Sudeći po ovome podatku zaostavština Scipiona Emilijana nije bila velika, tako da u slučaju da se desilo ubistvo, motivacija sigurno nije bila imovinsko koristoljublje. Znači, ako je i smrt Scipiona Emilijana bila nasilna i rezultat ljudskog faktora, onda je razloge umorstva moguće tražiti u tadašnjim zategnutim političkim odnosima. Sudeći po dostupnim podacima

koji i govore da je došlo do provale u noći kada je Scipion Emilijan umro, iz njegove kuće nije bilo ništa otuđeno. To bi značilo da ako je bilo provale u kuću Scipiona Emilijana, upadaći nisu bili usmjereni na krađu, nego na profesionalno obavljeno ubistvo.

18. Plutarh, *Regum et imperatorum apophthegmata,* LXXXIII, 3 : Σκιπίωνι δὲ ζῶντι πολεμῶν, ἀποθανόντος ἠχθέσθη, καὶ τοὺς μὲν υἱοὺς ἐκέλευσεν ὑποδύντας ἄρασθαι τὸ λέχος, τοῖς δὲ θεοῖς ἔφη χάριν ἔχειν ὑπὲρ τῆς Ῥώμης, ὅτι παρ᾽ ἄλλοις οὐκ ἐγένετο Σκιπίων. (“On /Kvint Cecilije Metel Makedonski op. S.M./ je bio žestoko suprotstavljen Scipionu /Emilijanu op. S.M./ dok je Scipion /Emilijan op. S.M./ bio živ. Ali je /Metel Makedonski op. S.M./ bio veoma žalostan kada je ovaj /Scipion Emilijan op. S.M./ umro i naredio je svojim sinovima da pomognu u sprovodu. I rekao je da bogovima zahvaljuje, za korist Rima, što se Scipion /Emilijan op. S.M./ nije rodio među drugim narodima.”).

I ovaj podatak govori o nekim detaljima vezanim za pogreb Scipiona Emilijana, vezanim za odnos Metela Makedonskog prema Scipionu Emilijanu.

19. Apijan, Građanski ratovi, I, 20 : ὧν ὁ δῆμος ἀκροώμενος ἐδεδίει, μέχρις ὁ Σκιπίων, ἑσπέρας παραθέμενος ἑαυτῷ δέλτον, εἰς ἣν νυκτὸς ἔμελλε γράψειν τὰ λεχθησόμενα ἐν τῷ δήμῳ, νεκρὸς ἄνευ τραύματος εὑρέθη, εἴτε Κορνηλίας αὐτῷ, τῆς Γράκχου μητρός, ἐπιθεμένης, ἵνα μὴ ὁ νόμος ὁ Γράκχου λυθείη, καὶ συλλαβούσης ἐς τοῦτο Σεμπρωνίας τῆς θυγατρός, ἣ τῷ Σκιπίωνι γαμουμένη διὰ δυσμορφίαν καὶ ἀπαιδίαν οὔτ᾽ ἐστέργετο οὔτ᾽ ἔστεργεν, εἴθ᾽, ὡς ἔνιοι δοκοῦσιν, ἑκὼν ἀπέθανε συνιδών, ὅτι οὐκ ἔσοιτο δυνατὸς κατασχεῖν ὧν ὑπόσχοιτο. εἰσὶ δ᾽ οἳ βασανιζομένους φασὶ θεράποντας εἰπεῖν, ὅτι αὐτὸν ξένοι δι᾽ ὀπισθοδόμου νυκτὸς ἐπεισαχθέντες ἀποπνίξαιεν καὶ οἱ πυθόμενοι ὀκνήσαιεν ἐξενεγκεῖν διὰ τὸν δῆμον ὀργιζόμενον ἔτι καὶ τῷ θανάτῳ συνηδόμενον. Σκιπίων μὲν δὴ τεθνήκει καὶ οὐδὲ δημοσίας ταφῆς ἠξιοῦτο, μέγιστα δὴ τὴν ἡγεμονίαν ὠφελήσας: οὕτως ἡ παραυτίκα ὀργὴ τῆς ποτὲ χάριτος ἐπικρατεῖ. καὶ τόδε ὂν τηλικοῦτον οἷα πάρεργον ἐπὶ τῇ Γράκχου στάσει συνέπεσε. („Kada je narod to čuo, uplaši se. Onda se dogodi da je Scipion nađen mrtav bez rane, onako kako je uveče prinio tablicu uz krevet na koju je namjeravao da u toku noći napiše ono što će govoriti narodu. Možda je to bilo djelo /Tiberijeve op. S.M./ Grakhove majke (da se ne bi Grakhov zakon /*Lex Sempronia Agraria* op. S.M./ poništio) uz pomoć njene kćeri Sempronije, koja je bila udata za Scipiona /Emilijana op. S.M./. Ali zbog ružnoće i neplodnosti, niti je on nju volio niti ona njega. Možda je, kako neki misle, on sam sebi smrt nanio vidjeći da neće moći učiniti ono što je obećao. Ima ih koji govore da su robovi, kada su bili ispitivani mučenjem, rekli da su ga /Scipiona Emilijana op. S.M./ strani ljudi, ušavši noću preko zadnjeg trijema, udavili. Oni koji su to znali, oklijevali su da iznesu, da se ne bi narod, ljut na njega, i njegovoj smrti radovao. Tako je umro Scipion /Emilijan op. S.M./ i nije udostojen državne sahrane mada je najviše zaslužan što se rimska vlast proširila. Tako je trenutni gnjev nadvladao nekadašnju ljubav. I to djelo, kao uzgredna stvar, povećalo je Grakhovu bunu.“)

Najdetaljniji opis smrti Scipiona Emilijana koji je danas poznat, je onaj koji daje Apijan. Opis samo iznosi niz sumnji i indicija koje su vladale u tadašnjem rimsko – italskom svijetu o smrti Scipiona Emilijana, ali daje i jasniji kontekst zbivanja u okvirima kojih se desila smrt Scipiona Emilijana. Tako se smrt Scipiona Emilijana postavlja u okvir intenzivne političke i „stranačke“ borbe u Rimu, vezano za pitanje Sempronijevog agrarnog zakona. Smrt je nastupila u noći koja je prethodila danu kada se Scipion Emilijan namjeravao obratiti kontioni. Apijan u prethodnom,

devetnaestom poglavlju prve knjige „Građanskih ratova“ govori o tome kako je Scipion Emilijan svojim političkim djelovanjem u priličnoj mjeri ne samo otežavao popularima u njihovim aktivnostima, nego je oštricu usmjerio i prema samome Sempronijevom agrarnom zakonu, stožernoj osnovi popularskog pokreta i njihove političke platforme. Scipion Emilijan je najzaslužniji bio da Senat ingerencije za arbitražu, suđenja i presuđivanja u spornim situacijama prilikom podjele zemlje sa triumvirske agrarne Komisije prenese na konzula Sempronija Tuditana. Ovakvo razvlaštavanje Komisije, koja se bavila procesom realizacije i redistribucije zemljišta na osnovi *Lex Sempronia Agraria* je predstavljalo veliki udarac za populare. Sasvim je logičnim bilo pretpostaviti da je među popularima i njihovim pristalicama i simpatizerima zavladalo snažno uvjerenje da je Scipion Emilijan značajna prepreka njihovom radu, pa čak su sumnjali da je on odlučio da potpuno derogira agrarni zakon iz 133. god. p. n. e.

Iako u ovom odjeljku nigdje ne daje izvore za svoje podatke, Apijan navodi indicije po kojima je smrt Scipiona Emilijana možda bila uzrokovana željama njegove punice Kornelije, uz pomoć Sempronije. Isto tako navodi da ima i onih koji govore da je on izvršio samoubistvo jer je spoznao da neće moći ispuniti ono što je obećao. Ova teorija o samoubistvu Scipiona Emilijana je malo vjerojatna, i moguće je da su kao neku vrstu spina širili njegovi tadašnji politički protivnici, želeći ne samo da utiču na eventualnu istragu nego i da pokažu da je čitava ta aktivnost da se suzbije popularski pokret i derogira agrarni zakon besmislena. Sa tom pričom da je nemoguće ispuniti neko obećanje o derogaciji agrarnog zakona (što eto nije uspio učiniti ni moćni i utjecajni Scipion Emilijan), želio se obeshrabiti svaki drugi pojedinac da pokuša učiniti nešto takvo. Uostalom, da je namjeravao izvršiti samoubistvo Scipion Emilijan sigurno ne bi pored svoga kreveta ostavio tablicu na koju je namjeravao da u toku noći napiše ono što će govoriti narodu. Vjerojatno je prije nego što zapiše svoj govor za sutrašnje javno obraćanje, Scipion Emilijan planirao da se odmori, bilo spavanjem ili samo drijemanjem. U tome periodu odmora, kada se trebao osvježiti i napuniti energijom, Scipiona Emilijana je zadesila smrt.

Ono što je u Apijanovom opisu indikativno jeste svjedočanstvo ispitivanih robova (vjerojatno iz kućanstva Scipiona Emilijana), koji su rekli da su neki nepoznati ljudi, noću preko zadnjeg trijema ušavši u kuću Scipiona Emilijana ubili ga udavivši ga. Nažalost nepoznata su vrela koja je koristio Apijana za podatak o tome da su neki provalnici, stranci udavili Scipiona Emilijana. Ono što u čitavoj priči zapanjuje jeste činjenica da Scipion Emilijan nije imao nikakvo obezbjeđenje (u vidu neke vrste tjelesnih čuvara) koje bi brinulo o njegovoj sigurnosti. Čak ni njegovi robovi u kućanstvu izgleda nisu bili obučeni niti su imali tu funkciju. Scipion Emilijan je izgleda bio i previše samopouzdan i uvjeren u svoju sigurnost, da je smatrao da mu ne treba značajnija zaštita.

20. Kasije Dion, Rimska historija, fr. XXIV, 84, 1 : ὅτι Σκιπίων ὁ Ἀφρικανὸς φιλοτιμίᾳ πλείονι παρὰ τὸ προσῆκον τό τε ἁρμόζον τῇ ἄλλῃ αὐτοῦ ἀρετῇ ἐχρῆτο. οὐκοῦν οὐδὲ τῶν ἀντιστασιωτῶν1 τις αὐτῷ θανόντι ἐφήσθη, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι, καίπερ βαρύτατον αὐτόν σφισι νομίζοντες εἶναι, ἐπόθησαν: χρήσιμόν τε γὰρ πρὸς τὰ κοινὰ ἑώρων, καὶ δεινὸν οὐδὲν οὐδ᾽ ἂν σφεῖς παθεῖν ἀπ᾽ αὐτοῦ ”(„Scipion /Emilijan op.

S.M./ Afrikanac /Mlađi op. S.M./ je prepustio svoje ambicije više nego da pogoduje ili budu u skladu sa njegovom izvrsnoću/njegovim vrlinama. Zbog toga niko od njegovih suparnika nije uživao u njegovoj smrti, ali iako su ga smatrali velikom preprekom u svome djelovanju, čak su i oni osjećali njegov gubitak. I oni su vidjeli da je on bio vrijedan za državu i nikada nisu očekivali da bi on uzrokovao bilo koji ozbiljniji problem za njih").

Sudeći po tekstu ovoga podatka koji potiće iz djela Kasija Diona, moglo bi se zaključiti da je Scipion Emilijan umro prirodnom smrću i da su čak i njegovi politički protivnici žalili zbog gubitka Scipiona Emilijana.

21. Pseudo – Sekst Aurelije Viktor, *De viris illustribus Romae*, 58, 1, 10 – 11 : *Suscepta agrariorum causa domi repente exanimis inuentus obuoluto capite elatus, ne liuor in ore appareret. Huius patrimonium tam exiguum, ut XXXII libras argenti, duas et semilibram auri reliquerit.* ("Sumnjiva smrt : Nakon što je /Scipion Emilijan op. S.M./ bio napadnut /verbalno, ne nasilno op. S.M./ od agrarnih trijumvira /odnosno člana Komisije op. S.M./, pronađen je odmah u kući bez znakova života, i odnesen pokrivene glave, kako mu se ne bi vidjela modra boja lica. Njegova zaostavština je bila tako tanka da je ostavio za sobom samo trideset dvije libre srebra i dvije i pol libre zlata.").

Navedeni podatak anonimnog pisca se kao da suzdržava od iznošenja direktnog mišljenja o razlozima smrti, izuzev toga da mu postmortem lice bilo modre boje.

22. Orozije, Sedam knjiga povijesti protiv pagana, V, 10, 9 – 10 : *C. Sempronio Tuditano et M. Acilio consulibus P. Scipionem Africanum pridie pro contione de periculo salutis suae contestatum, quod sibi pro patria laboranti ab improbis et ingratis denuntiari cognouisset, alio mane exanimem in cubiculo suo repertum non temere inter maxima Romanorum mala recensuerim, praesertim cum tantum in ea urbe Africani uigor et modestia ualeret, ut facile uiuo eo neque sociale neque ciuile bellum posse exsistere crederetur. hunc quidam uxoris suae Semproniae, Gracchorum autem sororis, dolo necatum ferunt, ne scelerata ut credo familia ad perniciem patriae suae nata inter impias seditiones uirorum non etiam facinoribus mulierum esset immanior*. („Ne oklijevam da kažem da se najgora sramota koja se može pripisati Rimljanima desila za vrijeme konzulata Gaja Sempronija Tuditana i Manija Akvilija /u originalu se navodi kao M. Acilije op. S.M./. Dan prije svoje smrti, Publije Scipion /Emilijan op. S.M./ Afrikanac /Mlađi op. S.M./ saznao je da bi on mogao biti optužen na sudu od zlih i nezahvalnih ljudi, bez obzira na napore koje je učinio u ime svoje zemlje /misli se na Republiku op. S.M./. On je dakle na kontioni posvjedočio da je njegov život bio u opasnosti. Rano, sljedećeg dana, on /Scipion Emilijan op. S.M./ je nađen mrtav u njegovoj sopstvenoj sobi. Ja /Orozije op. S.M./ sam napravio posebno spominjanje ovoga zato što je Afrikanac /Mlađi op. S.M./ uživao tako velik ugled u Gradu zbog snage i umjerenosti da je narod jednostavno vjerovao da da je on poživio da ne bilo bilo savezničkog rata niti bilo kojeg građanskog rata. Uobičajeno se govorilo da je Afrikanac /Mlađi op. S.M./ bio zavjerenički ubijen od svoje supruge Sempronije, sestre Grakha. Oni su govorili to, ja vjerujem, tako da familija /misli se na familiju, potomke Kornelije op. S.M./ već ogrezla u zločinu i sa sudbinom da donese propast vlastitoj zemlji može imati, usred zlih nemira podignutih od svojih ljudi /pristalica op. S.M./, reputaciju čak više monstruozniju zbog zločina počinjenih od svojih žena.").

Orozije slijedi tradiciju aristokratske literature, koja na jednoj strani uzdiže kao ideal državnika Scipiona Emilijana, a na drugoj se negativno odnosi prema Grakhima. Orozije, od sačuvane građe, i najoštrije i najgnusnije govori o demokratskim elementima koji su djelovali

na prijelazu iz Srednje u Kasnu Republiku. On na njih svaljuje svu krivicu za propast Republike. Orozije je posebno prezir i mržnju usmjerio prema ženama familije Grakha. Tu se očitava i abrahamističko – kršćansko uvjerenje Orozija, pa tako on koristi i tu situaciju da pokaže „krivicu" žena. On, odnosno njegova vrela, odgovornim za ubistvo smatraju njegovu suprugu Semproniju, kćerku Kornelije i sestru Tiberija i Gaja Grakha.

23. *Scholia Bobiensia,* 118 : *Cum P. Africano domi suae conquiescenti. Hic P. Scipio Aemilianus, ut in proxumae orationis commentario iam locutus sum, cum Latinorum causam societatis iure contra C. Gracchum triumvirum eiusque collegas perseveranter defensurus esset, ne ager et ipsorum divideretur, repentina morte domi suae interceptus est non sine infamia et ipsius C. Gracchi et uxoris suae Semproniae. Qui excessit vita sex et quinquaginta annos natus, in eiusque faucibus vestigia livoris inventa sunt. Super eius laudibus exstat oratio C. Laeli Sapientis, qua usus videtur Q. Fabius Maximus in laudatione mortui Scipionis; in cuius extrema parte haec verba sunt: 'Quapropter neque tanta diis immortalibus gratia haberi potest, quanta habenda est, quod is cum illo animo atque ingenio hac e civitate potissimum natus est, neque [tam] moleste atque aegre ferri quam ferendum est, [quod] numero mortem obiit et in eo tempore periit, cum et vobis et omnibus, qui hanc rem p. [salvam] volunt, maxime vivo opus est, Quirites'.* ("Za Milona, 16, Kada je Publije /Scipion Emilijan op. S.M./ Afrikanac /Mlađi op. S.M./, dok je ležao u svome domu. Kao što sam ja već rekao u mome komentaru na prethodni govor, Publije Scipion Emilijan je bio spreman da gorljivo brani stvar Latina, zbog njihovog saveza, protiv triumvira /u agrarnoj Komisiji op. S.M./ Gaja Grakha i njegovih kolega, tvrdeći da zemlja od Latina ne bi trebala biti podijeljena na parcele. Ali on je bio spriječen iznenadnom smrti u /svome op. S.M./ domu, i neka sumnja o krivici je pala na samoga Gaja Grakha i njegovu /od Scipiona Emilijana op. S.M./ suprugu Semproniju. Scipion /Emilijan op. S.M./ je bio 56 godina star kada je umro, i tragovi modrica su bili nađeni na njegovom vratu. Govor Gaja Lelija Sapiensa u slavu Scipiona /Emilijana op. S.M./ je sačuvan /u ranom srednjem vijeku je bio poznat, ali je danas još uvijek nepoznat op. S.M./, i izgleda da je ovo bio govor koji je Kvint Fabije Maksim iskoristio u svome pogrebnom govoru u slavu Scipiona /Emilijana op. S.M./. Ove riječi se pojavljuju u završnom dijelu govora : "Mi nikada nećemo moći zahvaliti besmrtnim bogovima dovoljno, da je čovjek takvoga duha i genija rođen u ovome Gradu, niti vi možemo čak dovoljno izraziti kako strašno i gorko je da je on umro na takav način i da je nestao u takvo vrijeme, kada, da je on poživio, on mogao biti od najveće koristi za vas, moji sugrađani, i svakome ko brine za dobrobit ove Republike").

Po anonimu iz samostana Bobbio, Scipion Emilijan je umro iznenadnom smrću u svojoj kući, a sumnja je pala na Gaja Grakha i Semproniju. Tragovi modrica, odnosno unutarnjih podliva su bili vidljivi na njegovom vratu. Monah iz samostana Bobbio je raspolagao sa respektabilnom izvornom građom, uključujući i onu koja je nestala. On koristeći danas nepoznatu izvornu građu daje i određene podatke o pogrebu Scipiona Emilijana, i pogrebnom govoru održanom u njegovu čast i sjećanje.

Sermo

Iz izloženih podataka iz poznate izvorne građe, već od samog početka, odnosno od trenutka saznanja o smrti Scipiona Emilijana, taj događaj je izazivao kontroverze koje su producirale čitav niz verzija razloga njegove iznenadne smrti. Takvo stanje se zadržalo u toku cjelokupnog

antičkog perioda. Vrela tako prenose da se pretpostavljalo i da je riječ o prirodnoj smrti i o samoubistvu i o ubistvu. Oni koji su izražavali određene sumnje da se ipak desilo ubistvo, kao jedan od načina toga čina su uglavnom zastupali mišljenje da je Scipion Emilijan bio zadavljen u toku noći. Moglo bi se tvrditi da je jedan od glavnih uzroka takve inflacije kontroverzi povodom slučaja iznenadne smrti Scipiona Emilijan, činjenica da nije provedena nikakva oficijelna istraga koja bi donijela određene zaključke. Tako je praktično ostavljeno javnosti da sama donosi zaključke, što je doprinosilo i produkciji teorija zavjera, niza špekulacija i optuživanja, i to sve bez iznošenja relevantnijih dokaza. Dodatni problem u modernom istraživanju uzroka smrti Scipiona Emilijana, jeste činjenica da što se uopće ne navode vrela koja su za kreiranje svojih podataka o smrti i pogrebu Scipiona Emilijana koristili ranije citirani autori. Nijedan dostupni podatak nije od osoba koje su bile više – manje suvremene sa istraživanim događajem.

U prvom dijelu ovoga rada navedena su 23 izvorna podatka od 11 autora, a koji na neki način govore o smrti Scipiona Emilijana.

Autor	Podataka	Spominje se smrt Scipiona Emilijana	Spominje se samo pogreb Scipiona Emilijana ili njegovo nasljedstvo
1. Ciceron	7	6	1
2. Livije	1	1	
3. Velej Paterkul	1	1	
4. Valerije Maksim	3	2	1
5. Plinije Stariji	2		2
6. Plutarh	4	2	2
7. Apijan	1	1	
8. Kasije Dion	1	1	
9. Pseudo – Sekst Aurelije Viktor	1	1	
10. Orozije	1	1	
11. Anonim iz samostana *Bobbio*	1	1	

Autor	Potencijalni uzroci smrti kao i osumnjičenjici

1. Ciceron	Osumnjičeni za umorstvo : 1. Gaj Karbon, 2. najbliži srodnici,
2. Livije	Osumnjičeni za umorstvo : 1. Sempronija,
3. Velej Paterkul	Prirodna smrt; Ubijen.
4. Valerije Maksim	Ubijen zločinačkom rukom
5. Plinije Stariji	--------
6. Plutarh	Prirodna smrt; Samoubistvo; Zadavljen od svojih političkih protivnika; Osumnjičeni za umorstvo : 1. Fulvije Flak i indirektno Gaj Grakh.
7. Apijan	Osumnjičeni za umorstvo : 1. Kornelija i Sempronija;, 2. strani ljudi koji su provalili u kuću; Samoubistvo.
8. Kasije Dion	Prirodna smrt
9. Pseudo – Sekst Aurelije Viktor	---------
10. Orozije	Osumnjičeni za umorstvo : 1. Sempronija.
11. Anonim iz samostana *Bobbio*	Osumnjičeni za umorstvo : 1. Gaj Grakh i Sempronija.

U dostupnim vrelima pet se osoba spominje poimenično kao osumnjičenici za uzrokovanje smrti Scipiona Emilijana i to : Kornelija i njena djeca Sempronija i Gaj Grakh, Gaj Karbon i Fulvije Flak. Pored njih kao konkretni izvršitelji se navode i provalnici u dom Scipiona Emilijana. Međutim, sve ove sumnje su sudeći po dostupnim podacima obične indicije, špekulacije ili su služile u političkoj i stranačkoj borbi. Dostupna izvorna građa ne spominje niti bar upućuje direktno ni indirektno ni na jedan konkretni dokaz o eventualnom umorstvo i njegovim počiniteljima. Glavni razlog zašto se u izvornoj građi ne spominju nikakvi relevantni dokazi je u već spomenutoj činjenici što nije provedena nikakva zvanična istraga. Plutarh u životopisu Gaja Grakha navodi da zvanične istrage nije bilo zato što je narod to spriječio. Ustvari, najvjerojatnije je da su popularski agitatori bili protiv otvaranja istrage. Činjenica je da u dijelu tadašnje javnosti postojao snažan odium prema Scipionu Emilijanu o čemu ilustrira činjenica da nije udostojen državne sahrane. Apijanov podatak o uskraćivanje javne sahrane, a koji je i sam preuzet iz ranijih vrela, vrlo jasno pokazuje koliko je svojim izrazito negativnim stavom prema djelu Tiberija Grakha ali i prema samom narodu, Scipion Emilijan je izgubio i proigrao povjerenje i popularnost koju je ranije uživao kod dobrog dijela rimskog građanstva. A to nije sebi smio dozvoliti.

Apijanov izričaj da je narod bio ljut na Scipiona Emilijana, da se radovao njegovoj smrti i da Scipion Emilijan nije udostojen državne sahrane u nekoj mjeri je kontradiktoran sa podatkom koji donosi Ciceron (*de Amic* 3) : *Quam*

autem civitati carus fuerit, maerore funeris indicatum est. .(„A žalost na pogrebu pokazala je koliko je bio omiljen kod građana.“). Zbog snage tadašnjih popularskih agitatora, Republika se nije usudila da priredi oficijelnu sahranu za Scipiona Emilijana, pa su sahranu o privatnom trošku preuzeli njegovi rođaci. Sahrana je privukla veliki broj pristalica, prijatelja Scipiona Emilijana, ali i njegovih nekadašnjih suparnika ali koji su ga i cijenili.

Kada se raspravlja o mogućnosti da je Scipion Emilijan umoren, potrebno je imati na umu ko bi imao najviše motiva za takav čin. U prvom redu, to su oni kojima bi najviše smetala politička aktivnost Scipiona Emilijana, i koji su spriječili i oficijelnu istragu i državnu sahranu. U tom slučaju, u obzir za krivce bi došli svi ranije nabrojani osumnjičenici. Možda je smrt Scipiona Emilijana inicirala majka Grakha, Kornelija, uz pomoć svoje kćerke Sempronije, koju Scipion Emilijan zbog ružnoće i neplodnosti nije volio, ali ni ona njega. Njih dvije su imale i najviše motiva za ubistvo Scipiona Emilijana. Nije u pitanju bila samo osveta zbog smrti sina i brata, nego je moguće i da je i Kornelija bila ta koja je djelovala kao siva eminencija stranke populara, i ubistvo njenog zeta, koji je mogao predstavljati nepremostivi problem za populare jer je namjeravao da potpuno obori *lex Sempronia*, nametalo se kao neophodno sredstvo. A pošto je njegov brak sa Sempronijom bio sada čista formalnost, bez djece, bez ljubavi, ali zato sa nabijenom mržnjom i netrpeljivosti između dvoje supružnika, nijedan emotivni razlog nije stajao na putu naručivanja smrti zeta. Ako bi se prihvatila teza o ubistvu, krivci su mogli biti i Karbon i Fulvije Flak i Grakh i to iz istih motiva kao i Kornelija. Realna je i opcija, da ako se desilo ubistvo Scipiona Emilijana, da je možda ono bilo djelo udruženog poduhvata, a ne samo čin Karbona, Fulvija Flaka, Gaja Grakha, Kornelije i Sempronije. Naravno, ako su i oni pojedinačno ili skupno učestvovali u zavjeri, sam čin umorstva sigurno niko nije od njh osobno izvršio. Vjerojatno su to učinile profesonalne ubojice.

Pored umorstva u vrelima se spominje kao opcija smrti i samoubistvo. Iz ranije u tekstu navedenih razloga, potrebno je isključiti samoubistvo kao opciju.

U slučaju da je riječ o prirodnoj smrti, u obzir dolaze moždani ili srčani udar. O toj opciji postoje određene i stručne medicinske ekspertize.

I. Worthington u svome kraćem radu o smrti Scipiona Emilijana smatra da je riječ o prirodnoj smrti : “Death is most likely to have occurred as result of natural causes (although not because of general ill-health as Plutarch in the Romulus would have us believe), and this is the argument of this paper.” Worthington analzira i druge predložene uzroke iznenadne smrti (naručeno ubistvo od Kornelije i Sempronije ili od određenih slojeva rimsko – italskog društva ili samoubistvo) i uz iznesenu argumentaciju ih i odbacuje. Njegova rekonstrukcija zbivanja u noći koji su doveli do smrti Scipiona Emilijana je vrlo zanimljiva : “We know that Scipio was under much political pressure; his successful stand against Carbo`s proposal in 131 or 130 to allow reelection to the tribunate along with his favouring of the non-Romans had earned him intense unpopularity, and on the day of his death we learn from Plutarch (CG; cf. Appian, BC 1,19) that Fulvius Flaccus had abused him in the Senate. It is quite likely that Scipio arrived home, ate and drank far too much after a particularly “hard day” and realizing that he was in no fit condition to compose his speech for the next day `s Senate went to bad with the intention of writing it after a few hours`

sleep, hence the materials by his bedside. However, during the night be vomited, and drowned when the vomit entered the trachea and through that to the lungs, as is medically possible. He would not have awakened owing to the sedatory effects of the alcohol consumed. Such an unpleasant end would not leave any visible sings on the body, and this is confirmed by Appian, whilst Plutarch (CG) tells us that certain bruises and other marks of violence were only thought to be (ἔδοξεν) on Scipio`s body.”

Nakon smrti Scipiona Emilijana u međusobnim odnosima dva nepomirljiva i sada i krvavo zavađena dva rimska politička bloka je u toku par godina (od 129. do 125. god. p. n. e.) zavladalo neko zlokobno zatišje. Čekao se samo novi momenat kako bi se ponovo pokrenula neumitna lavina. Iznenadna smrt Scipiona Emilijana je imala dalekosežne posljedice po političku situaciju u tadašnjoj Republici. Da je poživio sigurno bi bio predvodnik optimatske frakcije, pa u tome slučaju ova frakcija ne bi toliko skrenula u „desni ekstremizam“ kao što se desilo. Međutim, smrt Scipiona Emilijana je oslabila te liberalnije, umjerenije elemente optimatske frakcije. Gubitak Scipiona Emilijana se osjetio i u odnosima između Rimljana i njegovih saveznika. On je bio osoba koja je uživala značajan ugled među italskim saveznicima, koja je da je poživjela mogla utjecati na to da jaz između Rimljana i ostalih Italika koji se počeo pojavljivati ne poprimi dramatične oblike koji će kulminirati u Savezničkom ratu. Uostalom, u rimskoj javnosti je vladalo uvjerenje da ne bi došlo do građanskih ratova i savezničkog rata da je Scipion Emilijana poživio još neko vrijeme i da je svojom politikom i autoritetom uspio amortizirati sve jače stranačko – frakcijske i ideološke sukobe.

I bez obzira poradi kojih razloga je došlo do njegove smrti, činjenica je da je Scipion Emilijan, čovjek koji je dva puta bio izabran za konzula, koji je slavio dva trijumfa, razorio dva grada koja su smatrana u njegovo vrijeme glavnim neprijateljima Republike, koji se borio se i u bitkama na bojnom polju i u političkoj areni, koji je spadao u red najobrazovanijih ljudi svoga vremena, umro u svome krevetu pod nerazjašnjenim okolnostima. I pored različitih vijesti o njegovoj smrti, nikada se nije uspjelo tačno saznati šta se dogodilo te noći u kući Scipiona Emilijana.

Skraćenice

LCL The Loeb Classical Library, London: William Heinemann LTD - Cambridge Mass.: Harvard University Press

MH Matica Hrvatska, Zagreb.

MS Matica Srpska, Novi Sad

PWRE[61] Paulys - Wissowa Real-Enzyclopädie der classischen altertumswissenschaft, Stuttgart

Odabrana izdanja izvora/vrela

Amijan Marcelin 1935; 1939-1940.: *Ammianus Marcellinus,* Roman History, J. C. Rolfe, LCL

Amijan Marcelin 1998.: *Amijan Marcelin, Istorija,* Milena Milin, Beograd : Prosveta.

Ampelije 1854.: *Ampelius*, *Liber Memorialis,* ed. Edward Wölfflin, Lipsiae/Leipzig : Teubner.

Apijan 1899.: *Appian, The Foreign Wars, The Illyrian Wars*, http://www.perseus.tufts.edu/, bazirano na ed. Appian. The Foreign Wars. Horace White. New York. The Macmillan Company. 1899.

Apijan 1879.: *Appiani, Historia Romana,* Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae: Teubneri

[61] Za istraživanja klasične civilizacije je nezaobilazna Paulys - Wissowa Real-Enzyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (BHS: „Pauli - Visova Realna enciklopedija klasične nauke o starini“)) ili Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft ili Pauly-Wissowa takođe i Pauly-Wissowa-Kroll (pored PWRE, skraćenice i P.-W. ili RE). Riječ je o obimnoj i sveobuhvatnoj njemačkoj enciklopediji antičkog svijeta i helensko – rimske klasične civilizacije koja je izlazila od 1893. do 1978. PWRE je bila zamišljena kao potpuna dopuna i prerada ranijeg djela pod nazivom Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft in alphabetischer Ordnung (BHS:“Realna enciklopedija klasnične nauke o starini uređena po alfabetskom redosledu“), čiji je autor bio August Fridrih Pauli (kojem se pridružilo još 17 autora) i koja je pokrenuta 1837. god., a nastavljena i nakon smrti Paulija (1845. god.) sve do 1852. god. Na osnovi ovoga originalnog enciklopedijsko – leksikografskog djela započeo je Georg Visova sa izdavanjem svoje edicije, a nakon njega su taj posao nastavili Vilhelm Krol, Karl Mitelhaus, Konrat Cigler i Hans Gartner. PWRE ima 66 tomova, 15 sveski dopuna i dva registra koji su objavljeni 1980. god., dok je 1997. god. izašao konačni registar u dva dijela po alfabetskom redu i sistemtiziran. Svaki članak u PWRE pisali su priznati stručnjaci za odgovarajuću oblast. Neke članke s obzirom na dužinu mogu se smatrati kao manje monografije. Neki članci su bili izdati samostalno. Pored toga, od 1964. do 1975. je izlazila skraćeno, modernizovano i svima dostupno izdanje — Der Kleine Pauly Lexikon der Antike. Auf Grundlage von Pauly's Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Konrat Ziegler, Walther Sontheimer und Hans Gärtner. (tzv, „Mali Pauly“). Od 1996. izašlo je 12 tomova Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike (tzv. „Novi Pauly“), koji su prošireni sa tri toma historije recepcije i historije nauke, kao i jednom serijom dodataka. Osim antike Novi Pauly u svojim sadržajima bavi se i temama iz osnovne grčko-rimske civilizacije u staroorijentalnim kulturama kao i egipatskoj kulturi kao i kulturama okolnih naroda i vizantistikom. U saglasnosti sa savremenim trendovima Novi Pauly više prati transformacije starovekovnog sveta u kasnoj antici i proširuje svoje posmatranje sve do godine 600. pa i dalje. Specifikum za projekat Novog Paulija je izdanje posebnih svezaka koje se odnose na historiju izučavanje antike i klasičnih civilizacija. Najpre je bilo u vidu izdavanje 12 tomova Leksikona antike, 3 toma ka Recepciji antike i jedan registar. Umesto 16 tomova na kraju je izašlo 19. Svezak dopuna je izašao 2002. god., a dalji (6 zasada) su u pripremi. Od 2002. u izdavaštvu Bril izlazi i engleska verzija Novog Paulija.

Apijan 1967.: *Apijan, Građanski ratovi,* Bogdan M. Stevanović, Beograd: Kultura

Atenej 1961.: *Athenaeus, The Deipnosophists*, Charles Burton Gulick, LCL

Aul Gelije 1927.: *Aulus Gellius, Attic Nights,* J. C. Rolfe, LCL

Ciceron, Govor protiv Lucija Kornelija Pisona.: *Ciceron, Govor protiv Lucija Kornelija Pisona*, www.thelatinlibrary.com i www.perseus.tufts.edu, bazirano na ed. *M. Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero,* C. D. Yonge, B. A. London. George Bell & Sons, York Street, Covent Garden. 1891.

Ciceron, *Oratio de haruspicum responso*.: *Ciceron, Oratio de haruspicum responso* www.thelatinlibrary.com i www.perseus.tufts.edu, bazirano na ed. M. Tullius Cicero. M. Tulli Ciceronis Orationes: Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Albertus Curtis Clark. Albert Clark. Oxonii. e Typographeo Clarendoniano. 1909. Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis.

Ciceron 1840.: Middleton – Melmoth – Heberden, *The Life and Letters of Marcus Tullius Ciceron*, London : Edward Moxon, Dover Street

Ciceron 1853.: *Treatises of M. T. Cicero, The Nature of the Gods, On Divination, On Pate, On the Republic, On the Laws, And on Standing for the Consulship,* C.D. Yonge, London : Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden.

Ciceron 1913.: *On Duties,* Miller, Walter, LCL

Ciceron 1914.: *On Ends,* Rackham, H., LCL

Ciceron 1923.: *On Old Age. On Friendship. On Divination,* W. A. Falconer, LCL

Ciceron 1923.: *Pro Archia. Post Reditum in Senatu. Post Reditum ad Quirites. De Domo Sua. De Haruspicum Responsis. Pro Plancio,* Watts, N. H., LCL

Ciceron 1927.: *Tusculan Disputations*, King, J. E., LCL

Ciceron 1927.: *Pro Lege Manilia. Pro Caecina. Pro Cluentio. Pro Rabirio Perduellionis Reo*, Hodge, H. Grose, LCL

Ciceron 1928.: *The Verrine Orations, Volume I: Against Caecilius. Against Verres, Part 1; Part 2, Books 1-2,* Greenwood, L. H. G., LCL

Ciceron 1928.: *On the Republic. On the Laws,* Keyes, Clinton W., LCL

Ciceron 1930.: *Pro Quinctio. Pro Roscio Amerino. Pro Roscio Comoedo. On the Agrarian Law,,* Freese, J. H., LCL

Ciceron 1931.: *Pro Milone. In Pisonem. Pro Scauro. Pro Fonteio. Pro Rabirio Postumo. Pro Marcello. Pro Ligario. Pro Rege Deiotaro,* Watts, N. H., LCL

Ciceron 1933.: *On the Nature of the Gods. Academics*, Rackham, H., LCL

Ciceron 1935.: Cicero, *The Verrine Orations, Volume II: Against Verres, Part 2, Books 3-5*, Greenwood, L. H. G., LCL

Ciceron 1939.: *Brutus. Orator*, G. L. Hendrickson - H. M. Hubbell, LCL

Ciceron 1942.: *On the Orator: Book 3. On Fate. Stoic Paradoxes. On the Divisions of Oratory* H. Rackham, LCL

Ciceron 1948.: *On the Orato*r *book 1 - 2*, E. W. Sutton - H. Rackham, LCL

Ciceron 1949.: *Cicero, On Invention. The Best Kind of Orator. Topics*, Hubbell, H. M., LCL

Ciceron 1954 .: *Cicero, Rhetorica ad Herennium*, Caplan, Harry, LCL

Ciceron 1955.: Ciceron: *O dužnostima,* III, Vasilije Tomović, Beograd : Kultura.

Ciceron 1958.: *Pro Caelio. De Provinciis Consularibus. Pro Balbo* R. Gardner, LCL

Ciceron 1958.: *Cicero, Pro Sestio. In Vatinium,* Gardner, R.LCL

Ciceron 1961.: *Cicero : De Re Publica, De Legibus*, Clinton Walker Keyes, LCL

Ciceron, 1976.: *Cicero, In Catilinam 1-4. Pro Murena. Pro Sulla. Pro Flacco*, Macdonald, C., LCL

Ciceron 1987.: *Ciceron, Filozofski spisi (Lelije ili razgovor o prijateljstvu, O starosti, O dužnostima, Scipionov san),* Branko Gavela – Vasilije Tomović, MS

Ciceron 1998 -1999.: *Cicero, Letters,* D. R. Shackleton Bailey, LCL

Ciceron 1999.: *Cicero, Letters to Atticus, Volume I – IV*, D. R. Shackleton Bailey, LCL

Ciceron 2001.: *Cicero, Letters to Friends, Volume I – III,* D. R. Shackleton Bailey, LCL

Ciceron 2002.: *Marko Tulije Ciceron, O Govorniku*, MH.

Ciceron 2002.: *Cicero, Letters to Quintus and Brutus. Letter Fragments. Letter to Octavian. Invectives. Handbook of Electioneering*, D. R. Shackleton Bailey, LCL

Ciceron 2004.: *Marko Tulije Ciceron, Besede,* Beograd : Mono & Manana.

Ciceron 2010.: *Cicero, Orations, Philippics 1-6,* D. R. Shackleton Bailey, LCL

Ciceron 2010.: *Cicero, Orations, Philippics 7-14*, D. R. Shackleton Bailey, LCL

Diodor 1933.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume I: Books 1-2.34*, C.H, Oldfather, LCL

Diodor 1935.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume II: Books 2.35-4.58*, C.H, Oldfather, LCL

Diodor 1939.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume III: Books 4.59-8*, C.H, Oldfather, LCL

Diodor 1946.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IV: Books 9-12.40*, C.H, Oldfather, LCL

Diodor 1950.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume V: Books 12.41-13*, C.H, Oldfather, LCL

Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VI: Books 14-15.19*, C.H, Oldfather, LCL

Diodor 1952.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VII: Books 15.20-16.65*, Sherman Charles L., LCL

Diodor 1963.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VIII: Books 16.66-17*, Welles, C. Bradford, LCL

Diodor 1947.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IX: Books 18-19.65*, C.H, Geer, Russel M., LCL

Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume X: Books 19.66 - 20*, Geer, Russel M., LCL

Diodor 1957.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XI:Fragments of Books 21 – 32,* walton Francis R., LCL

Diodor 1967.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XII: Fragments of Books 33 - 40*, Walton, Francis R., LCL

Homer, Odiseja 1990.: *Homer, Odiseja,* Miloš Đurić, MS.

Horacije 1926.: *Horace: Satires, Epistles and Ars Poetica*, H. Rushton Fairclough, LCL

Horacije 1958.: *Horacije, Satire i Epistule*, Juraj Zgorelec, MH

Horacije 2004.: *Horace, Odes and Epodes*, Niall Rudd, LCL

Horacije 2011.: *Horace: Odes IV and Carmen Saeculare*, Richard F. Thomas, Cambridge Greek and Latin Classics

Elijan Klaudije 1997, : *Aelian, Historical Miscellany,* Wilson, Nigel G., LCL

Eutropije 1886.: *Eutropius's Abridgement of Roman History*, John Selby Watson, London : George Bell and Sons, York street, Covent Garden.

Eutropije 1993.: *Eutropius, Breviarium,* H.W. Bird, Liverpool : Liverpool University Press.

Flor 1947.: *Lucius Annaeus Florus, Epitome of Roman History,* Edward Seymour Forster, LCL

Flor 2005.: *Lucije Anej Flor, Dvije knjige izvadaka iz Tita Livija o svim ratovima u sedam stotina godina*, Josip Miklić, Zagreb : Latina et Graeca.

Frontin 1950.: *Frontinus, The Stratagems,* Charles E. Bennett, LCL

Sv. Jeronim 1842.: Sancti Eusebii Hieronymi Stridonesis Presbyteri Opera omnia 1, D.Vallarsius-T.Maffeus, PL 22

Sv. Jeronim 2005.: *The Chronicle of St. Jerome*, preuzet engleski prijevod sa **http://www.tertullian.org/fathers/jerome_chronicle_00_eintro.htm**

Julijan Apostata 1913.: *Julian, Orations 1-5,* Wright, Wilmer C.LCL

Julijan Apostata 1913.: *Orations 6-8. Letters to Themistius, To the Senate and People of Athens, To a Priest. The Caesars. Misopogon,* Wright, Wilmer C.LCL

Justin 1886.: *Justin's Epitome Of The History Of Pompeius Trogus*, John Selby Watson, London : George Bell And Sons, York Street, Covent Garden.

Justin 1997.: *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus 1*. Yardley, J. C. - Heckel, Waldemar, Oxford: Oxford University Press.

Justin 2010.: *Iustinus. Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma*, Nabu Press

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume I:Books 1 - 11,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume II:Books 12 - 35,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume III:Books 36 - 40,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL

Kasije Dion 1916.: *Dio Cassius, Roman History, Volume IV:Books 41 - 45,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL

Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume V:Books 46 - 50,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL

Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VI:Books 51 - 55,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL

Kasije Dion 1924.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VII:Books 56 - 60,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL

Kasije Dion 1925.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VIII:Books 61 - 70,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL

Kasije Dion 1927.: *Dio Cassius, Roman History, Volume IX:Books 71 - 80,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL

Kasiodor 1894.: *Cassiodori Senatoris Chronica ad a.DXIX.*, Theodor Mommsen

Kasiodor 1992.: *Cassiodorus: Variae*, S.J.B. Barnish, Liverpool: University Press

Kvintilijan 2006.: *Quintilian: The Lesser Declamations I,* D. R. Shackleton Bailey, LCL

Kvintilijan 2006.: *Quintilian: The Lesser Declamations II,* D. R. Shackleton Bailey, LCL

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume I: Books 1-2*, Donald A. Russell, LCL

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume II: Books 3-5*, Donald A. Russell, LCL

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume III: Books 6-8*, Donald A. Russell, LCL

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume IV: Books 9-10*, Donald A. Russell, LCL

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume V: Books 11-12*, Donald A. Russell, LCL

Livije 1912.: *Livius, Ab urbe condita*, Canon Roberts, New York.

Livije 1919.: *Livy, History of Rome, Volume I: Books 1-2*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1922.: *Livy, History of Rome, Volume II: Books 3-4*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1924.: *Livy, History of Rome, Volume III: Books 5-7*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1926.: *Livy, History of Rome, Volume IV: Books 8-10*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1929.: *Livy, History of Rome, Volume V: Books 21-22*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1940.: *Livy, History of Rome, Volume VI: Books 23-25*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1943.: *Livy, History of Rome, Volume VII: Books 26-27*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1949.: *Livy, History of Rome, Volume VIII: Books 28 - 30*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume IX: Books 31 -34*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume X: Books 35-37*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1936.: *Livy, History of Rome, Volume XI: Books 38-39*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1938.: *Livy, History of Rome, Volume XII: Books 40-42*, Sage, Evan T.-Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1951.: *Livy, History of Rome, Volume XIII: Books 43-45*, Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1959.: *Livy, History of Rome, Volume XIV: Summaries. Fragments. Julius Obsequens. General Index*, Schlesinger, Alfred C.-Julius Obsequens, LCL.

Livije 1987.: *Livy XIV*, Alfred C. Schlesinger, LCL.

Livije 1991. : *Istorija Rima od osnivanja Grada,* Miroslava Mirković, Beograd : Srpska književna zadruga.

Livije 1995. : *Istorija Rima od osnivanja Grada, drugo petoknjižje,* Miroslava Mirković, Beograd : Srpska književna zadruga.

Lukijan iz Samostate 1921.: *The Dead Come to Life or The Fisherman. The Double Indictment or Trials by Jury. On Sacrifices. The Ignorant Book Collector. The Dream or Lucian's Career. The Parasite. The Lover of Lies. The Judgement of the Goddesses. On Salaried Posts in Great Houses,* Harmon, A. M., LCL.

Lukijan iz Samostate 1925.: *Anacharsis or Athletics. Menippus or The Descent into Hades. On Funerals. A Professor of Public Speaking. Alexander the False Prophet. Essays in Portraiture. Essays in Portraiture Defended. The Goddesse of Surrye,* Harmon, A. M., LCL.

Lukijan iz Samostate 1936.: *The Passing of Peregrinus. The Runaways. Toxaris or Friendship. The Dance. Lexiphanes. The Eunuch. Astrology. The Mistaken Critic. The Parliament of the Gods. The Tyrannicide. Disowned,* Harmon, A. M., LCL.

Lukijan iz Samostate 1959.: *How to Write History. The Dipsads. Saturnalia. Herodotus or Aetion. Zeuxis or Antiochus. A Slip of the Tongue in Greeting. Apology for the "Salaried Posts in Great Houses." Harmonides. A Conversation with Hesiod. The Scythian or The Consul. Hermotimus or,* Kilburn, K, LCL.

Lukijan iz Samostate 1961.: *Dialogues of the Dead. Dialogues of the Sea-Gods. Dialogues of the Gods. Dialogues of the Courtesans,* MacLeod, M. D, LCL.

Lukijan iz Samostate 1967.: *Soloecista. Lucius or The Ass. Amores. Halcyon. Demosthenes. Podagra. Ocypus. Cyniscus. Philopatris. Charidemus. Nero,* MacLeod, M. D, LCL.

Pseudo – Lukijan 1913.: *Lucian : Long Lives (Macrobii)*, A.M.Harmon, http://www.attalus.org/translate/macrobii.html#12

Nonije Marcel 1888.: *Noni Marcelli. Compendiosa doctrina, pars I,* Leipzig/Lipsiae: Teubner.

Nonije Marcel 1888.: *Noni Marcelli. Compendiosa doctrina, pars II,* Leipzig/Lipsiae: Teubner.

Orozije 1976.: *Historia adversus paganos*, Verona: Fondazione Lorenzo Valla/Arnoldo Mondadori

Pausanija 1913.: *Description of Greece,* James Frazer (edited with commentary and translated).

Pausanija 1989.: *Pauzanija, Opis Helade*, Uroš Pasinij, Split: Logos

Plinije Stariji 1866.: *Naturalis historia,* Berlin: ed. Weidmannos

Plutarh, 1914.: *Lives, Volume I: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1914.: *Lives, Volume II: Themistocles and Camillus. Aristides and Cato Major. Cimon and Lucullus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1916.: *Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1916.: *Lives, Volume IV: Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1917.: *Lives, Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1918.: *Lives, Volume VI: Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paulus, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VIII: Sertorius and Eumenes. Phocion and Cato the Younger*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1920.: *Lives, Volume IX: Demetrius and Antony. Pyrrhus and Gaius Marius*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1921.: *Lives, Volume X: Agis and Cleomenes. Tiberius and Gaius Gracchus. Philopoemen and Flamininus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1926.: *Lives, Volume XI: Aratus. Artaxerxes. Galba. Otho. General Index*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh 1927.: Moralia, Volume I : *The Education of Children. How the Young Man Should Study Poetry. On Listening to Lectures. How to Tell a Flatterer from a Friend. How a Man May Become Aware of His Progress in Virtue*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1928.: Moralia, Volume II: *How to Profit by One's Enemies. On Having Many Friends. Chance. Virtue and Vice. Letter of Condolence to Apollonius. Advice About Keeping Well. Advice to Bride and Groom. The Dinner of the Seven Wise Men. Superstition*, Frank Cole Babbitt, LCL

Plutarh 1931.: Moralia, Volume III: *Sayings of Kings and Commanders. Sayings of Romans. Sayings of Spartans. The Ancient Customs of the Spartans. Sayings of Spartan Women. Bravery of Women*, Frank Cole Babbitt, LCL

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume IV: Roman Questions. Greek Questions. Greek and Roman Parallel Stories. On the Fortune of the Romans. On the Fortune or the Virtue of Alexander. Were the Athenians More Famous in War or in Wisdom?*, Frank Cole Babbitt, LCL

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume V: Isis and Osiris. The E at Delphi. The Oracles at Delphi No Longer Given in Verse. The Obsolescence of Oracles*, Frank Cole Babbitt, LCL

Plutarh 1939.: *Moralia, Volume VI: Can Virtue Be Taught? On Moral Virtue. On the Control of Anger. On Tranquility of Mind. On Brotherly Love. On Affection for Offspring. Whether*

Vice Be Sufficient to Cause Unhappiness. Whether the Affections of the Soul are Worse Than Those of the Body. Co, Helmbold, W. C., LCL

Plutarh 1959.: *Moralia, Volume VII: On Love of Wealth. On Compliancy. On Envy and Hate. On Praising Oneself Inoffensively. On the Delays of the Divine Vengeance. On Fate. On the Sign of Socrates. On Exile. Consolation to His Wife*, De Lacy, Phillip H. - Einarson, Benedict, LCL

Plutarh 1969.: *Moralia, Volume VIII: Table-talk, Books 1-6,* Clement, P. A. - Hoffleit, H. B., LCL

Plutarh 1961.: *Moralia, Volume IX: Table-Talk, Books 7-9. Dialogue on Love*, Minar, Edwin L. - Sandbach, F. H. - Helmbold, W. C., LCL

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume X: Love Stories. That a Philosopher Ought to Converse Especially With Men in Power. To an Uneducated Ruler. Whether an Old Man Should Engage in Public Affairs. Precepts of Statecraft. On Monarchy, Democracy, and Oligarchy. That We Ought Not to Borrow. Lives*, Fowler, Harold North, LCL

Plutarh 1965.: *Moralia, Volume XI: On the Malice of Herodotus. Causes of Natural Phenomena*, Pearson, Lionel - Sandbach, F. H., LCL

Plutarh 1957.: *Moralia, Volume XII: Concerning the Face Which Appears in the Orb of the Moon. On the Principle of Cold. Whether Fire or Water Is More Useful. Whether Land or Sea Animals Are Cleverer. Beasts Are Rational. On the Eating of Flesh*, Cherniss, Harold - Helmbold, W. C., LCL

Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII: Part 1: Platonic Essays*, Cherniss, Harold, LCL

Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII: Part 2: Stoic Essays*, Cherniss, Harold, LCL

Plutarh 1967.: *Moralia, Volume XIV: That Epicurus Actually Makes a Pleasant Life Impossible. Reply to Colotes in Defence of the Other Philosophers. Is "Live Unknown" a Wise Precept? On Music,* Einarson, Benedict - De Lacy, Phillip H., LCL

Plutarh 1969.: *Moralia, Volume XV:Fragments*, Sandbach, F. H., LCL

Plutarh 2004.: *Moralia, Volume XVI:Index*, O'Neil, Edward N., LCL

Plutarh 1978.: *Plutarh, Slavni likovi antike II*, Miloš N.Đurić, MS.

Plutarh 1988.: *Plutarh, Usporedni životopisi* (I - III) Zdeslav Dukat, Zagreb: A. Cesarec.

Polibije 1988.: *Polibije, Istorije,* Marijana Ricl, MS

Polibije 2010.: *The Histories, Volume I: Books 1-2*, Paton, W. R., LCL

Polibije 2010.: *The Histories, Volume II: Books 3-4*, Paton, W. R., LCL

Polibije 2011.: *The Histories, Volume III: Books 5-8*, Paton, W. R., LCL

Polibije 2011.: *The Histories, Volume IV: Books 9-15*, Paton, W. R., LCL

Polibije 2012.: *The Histories, Volume V: Books 16-27*, Paton, W. R., LCL

Polibije 2012.: *The Histories, Volume VI: Books 28-39*, Paton, W. R., LCL

Polijen 1994.: *Polyaenus: Stratagems of War, Books I-V,* Peter Krentz - Everett L. Wheeler, Chicago : Ares Publishers

Polijen 2009.: *Polyaenus's Stratagems Of War (1793),* Richard Shepherd, Kessinger Publishing, LCL

Salustije, Jugurtin rat 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela,* Josip Miklić, MH

Salustije, Katilin rat (O zavjeri Katiline) 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela,* Josip Miklić, MH.

Salustije, Historije 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela,* Josip Miklić, MH

Salustije, Dvojbena djela 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela,* Josip Miklić, MH

Scholia Bobiensia[62] 1907.: *Scholia in Ciceronis orationes bobiensia,* Paul Hildebrant, Leipzig.

Scholia Bobiensia 1912.; *Ciceronis orationum scholiastae,* Thomas Stangl. Leipzig

Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004.: *ORIGO GENTIS ROMANAE. The Origin of the Roman Race,* Kyle Haniszewski - Lindsay Karas - Kevin Koch - Emily Parobek - Colin Pratt - Brian Serwicki, Buffalo, New York : Canisius College Translated Text.

Sekst Aurelije Viktor; *Sextus Aurelius Victor*, edd. F.Pichlmayr i R. Gruendel, Leipzig

Sekst Aurelije Viktor 1984.: *Sextus Aurelius Victor: A Historiographical Study*, H.W. Bird, Francis Cairns Publications

Sekst Aurelije Viktor 2000.: *A Booklet About the Style of Life and the Manners of the Imperatores. Abbreviated from the Books of Sextus Aurelius Victor.* Thomas M. Banchich, Buffalo, New York : Canisius College.

Sekst Pompej Fest 1839 i 1880.: *Sexti Pompei Festi De verborum significatione quae supersunt cum Pauli Epitome*. Leipzig. *reprint*. Hildesheim: Olms. 1975.

Sekst Pompej Fest, 1846.: *Festus grammaticus, De la signification des mots Livres I et II / Sextus Pompeius Festus*, trad. pour la première fois en français par M. A. Savagner, Panckoucke.

Sekst Pompej Fest 1889.: *De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome. Edidit Aemilius Thewrewk de Ponor. Pars 1*. Budapest: Acad. litt. Hungarica.

---

[62] *Scholia Bobiensia* je komentar govora Cicerona. Ovaj dokument je sačuvan samo u palimpsetu koji je bio napisan u VII. st. u manastiru Bobbio u italijanskoj pokrajini Emilia – Romagna od strane anonimnog šolijarha. Sačuvan je samo dio komentara.

Sekst Pompej Fest 1913.: *Sexti Pompei Festi De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome*. Leipzig: Teubner.*reprint*. Hildesheim: Olms. 1965.

Seneka Stariji 1974.: *Declamations, Volume I: Controversiae, Books 1-6*, Winterbottom, Michael, LCL

Seneka Stariji 1974.: *Declamations, Volume II: Controversiae, Books 7-10. Suasoriae. Fragments,* Winterbottom, Michael, LCL

Seneka Mlađi 1920.: *Seneca: Epistles 66-92,* Richard M. Gummere, LCL.

Seneka Mlađi, Epistule 1917.: *Epistles, Volume I: Epistles 1-65,* Richard M. Gummere, LCL

Seneka Mlađi, Epistule 1920.: *Epistles, Volume II: Epistles 66-92,* Richard M. Gummere, LCL

Seneka Mlađi, Epistule 1925.: *Epistles, Volume III: Epistles 93-124,* Richard M. Gummere, LCL

Seneka Mlađi, *de ira* 1928.: *Moral Essays, Volume I: De Providentia. De Constantia. De Ira. De Clementia*, John W. Basore, LCL

Seneka Mlađi 1971.: *Natural Questions, Volume I, Books 1-3,* Thomas H. Corcoran, LCL.

Seneka Mlađi 1972.: *Natural Questions, Volume II, Books 4-7*, Thomas H. Corcoran, LCL.

Seneka Mlađi 1986.: *Seneca. The Apocolocyntosis*, Penguin Books.

Seneka Mlađi, O kratkoći života, Odabrana pisma Luciliju, 2005.: *Seneka i Epiktet*, Zoran Peh, Nova Akropola, Zagreb

Suda/Σοῦδα[63] on line .: http://www.stoa.org/sol/

Strabon 1917.: *Strabo, Geography, Volume I: Books 1-2,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1923.: *Strabo, Geography, Volume II: Books 3-5,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1924.: *Strabo, Geography, Volume III: Books 6-7,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1927.: *Strabo, Geography, Volume IV: Books 8-9,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1928.: *Strabo, Geography, Volume V: Books 10-12,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1929.: *Strabo, Geography, Volume VI: Books 13-14,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1930.: *Strabo, Geography, Volume VII: Books 15-16,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1932.: *Strabo, Geography, Volume VIII: Books 17. General Index,* Jones, Horace Leonard, LCL.

[63] Za antičku literarnu i drugu baštinu značajnu vrijednost ima i romejska enciklopedija Σοῦδα/*Suda,* nastala stoljećima nakon završetka rimske historijske epohe. Ova masivna leksikografska enciklopedija sa oko 30 000 natuknica o drevnom mediteranskom svijetu je možda završena krajem X. st. Ona u sebi sadrži i pozivanje na mnoga drevna djela i izvore, uglavnom sa grčkog jezičkog područja, koji su sada izgubljeni ili prilično fragmentirani.

Strabon 1954.: *The Geography of Strabo,* H. L. Jones, LCL

Svetonije 1914.: *Lives of the Caesars, Volume I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius. Caligula*, Rolfe, J. C., LCL.

Svetonije 1914.: *Lives of the Caesars, Volume II: Claudius. Nero. Galba, Otho, and Vitellius. Vespasian. Titus, Domitian. Lives of Illustrious Men: Grammarians and Rhetoricians. Poets (Terence. Virgil. Horace. Tibullus. Persius. Lucan). Lives of Pliny the Elder and Passienus Crispus,* Rolfe, J. C., LCL.

Svetonije 1978.: *Gaj Svetonije Trankvil, Dvanaest rimskih careva*, Stjepan Hosu, Zagreb: Naprijed.

Tacit, Anali,1970.: *Tacit, Anali*, Jakov Kostović, MH

Terencije 2001.; *Terence, I, The Woman of Andros. The Self-Tormentor. The Eunuch,* John Barsby, LCL.

Terencije 2002.; *Terence, II, Phormio. The Mother-In-Law. The Brothers,* John Barsby, LCL.

Valerije Maksim 2000.: *Valerius Maximus,* Memorable Doings and Sayings, Volume I: Books 1-5, D. R. Shackleton Bailey, LCL

Valerije Maksim 2000.: *Valerius Maximus,* Memorable Doings and Sayings, Volume II: Books 6 - 9, D. R. Shackleton Bailey, LCL

Velej Paterkul 1955.: *Velleius Paterculus, Compendium of Roman History*, Frederick W. Shipley, LCL

Velej Paterkul 2006.: *Gaj Velej Paterkul, rimska povijest,* Josip Miklić, Zagreb : Latina & Graeca.

Zonara 2009.: *The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great*, Thomas Banchich, Eugene Lane, New York : Routledge

Zonara, 1868/1869/1870.: ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, □πιτομ□ □στορι□ν/ IOANNIS ZONARAE, Epitome Historiarum, Vol. I – III, Ludovicus Dindorfius, Lipsiae: Teubneri

Odabrana Literatura

Astin, A.E., 1967, *Scipio Aemilianus* , Oxford University Press.

Lindsay, W. M., 1928. Terence and Scipio, *Classical Quarterly* 22 (2), 119.

Lintott, Andrew, 1992, *Judicial reform and land reform in the Roman Republic,* Cambridge University Press.

Mattingly, Harold B., 1986,. Scipio Aemilianus' Eastern Embassy, *Classical Quarterly* 36 (02).

Mesihović, Salmedin, 2011, *Revolucije stare Helade i Rimske Republike,* Sarajevo : Filozofski fakultet.

Mesihović, Salmedin, 2015, ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije), Sarajevo.

Millar, Fergus, 1998, *The Crowd in Rome in the Late Republic*, University of Michigan Press.

Miller, Fergus, 2002, *Rome, The Greek World and the East, vol. I* Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Miller, Fergus, 2002, *Rome, The Greek World and the East, vol. II,* Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Miller, Fergus, 2002, *Rome, The Greek World and the East, vol. III,* Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Mousourakis, George, 2003, *The Historical and Institutional Context of Roman Law*, Ashgate.

Mousourakis, George, 2007, *A Legal History of Rome,* London – New York : Routledge.

Mouritsen, Henrik, 2001, *Plebs and Politics in the Late Roman Republic* (Cambridge University Press.

Person, Émile, 1877, *De P. Cornelio Scipione Æmiliano Africano Et Numantino Thesim.*

Scullard, H. H., 1970, *Scipio Africanus: Soldier and Politician.* Thames &Hudson, (Cornell University Press, 1970).

Smith, William[64], 1849, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, *Vol. I – III,* London : Taylor, Walton, and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row : John Murray, Albemarle Street.

[64] William Smith (20. V. 1813. – 7. X.1893. god.) je bio britanski leksikograf koji je najzaslužniji za objavljivanje niza epohalanih leksikografskih rječnika koji su se bavili baštinom klasične grčko – rimske civilizacije:

1. Prvo je 1842. god. objavljen „A Dictionary of Greek and Roman Antiquities". Drugo veće i poboljšano izdanje je iz 1848, a i kasnije izlazio u editiranim izdanjima sve do 1890. Veći dio ovoga rječnika za grčke i rimske starine je sam William Smith napisao.
2. Zatim je 1849. slijedio „Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology" u tri volumena. Ustvari ovo djelo je originalno objavljeno 1844. pod nešto drugačijim naslovom. Uz urednika W.Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske biografije i mitologije je učestvovalo još 35 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.
3. I na kraju „Dictionary of Greek and Roman Geography". Prvi tom rječnika za grčku i rimsku geografiju je izašao 1854, a drugi tom 1857. god. Uz urednika W.Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske geografije je učestvovalo još 17 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.

William Smith je zaslužan i za objavljivanje nekoliko školskih rječnika, zatim seriju „Principia" za učenje starogrčkog i latinskog jezika, „Student's Manuals of History and Literature", „Latin–English Dictionary based upon the works of Forcellini and Freund" (završeno 1855. god.), „Dictionary of the Bible" (1860–1865), „Dictionary of Christian Antiquities" (1875–1880), „Dictionary of Christian Biography" (1877–1887), „The Atlas" (1875).

Smith, William, 1859, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston : Little, Brown and Company.

Smith, William, 1867, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, *Vol. I – III,* Boston : Little, Brown and Company.

Stevenson Seth William - Smith C. Roach – Madden Frederic W. – Fairholt F. W., 1889, *A Dictionary of Roman Coins, Republican and Imperial*, London : George Bell and Sons.

Stockton, David, 1979, *The Gracchi*, Clarendon Press, Oxford.

Toynbee, Arnold, 1973, *Constantine Porphyrogenitus and his world*. Oxford.

Worthington, Ian, 1989, The Death of Scipio Aemilianus, *Hermes 117. Bd., H. 2,* 253-256.

Ž i v o t o p i s

Prof. dr. sc. Salmedin Mesihović je rođen 5. IV. 1975. god., u Sarajevu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U akademskoj 1995/1996. god. upisuje studij historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na kojem je i diplomirao u oktobru 1999. god., na temu „Glasinačka kultura“ pod mentorstvom prof. dr. sc. Envera Imamovića. Od aprila 2000. god. zaposlen je na istom Odsjeku kao asistent na nastavnom predmetu Opća historija starog vijeka. Poslijediplomski studij iz arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je krajem 2001. god., i magistrirao na temu «Problem kulturne i etničke zajednice Autarijata» 7. VI. 2004. god. u Zagrebu pod mentorstvom prof. dr. sc. Aleksandra Stipčevića. Naredne 2005. god. nastavio je školovanje na jednogodišnjem doktorskom studiju iz stare povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doktorirao je na temi «Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba» 30. I. 2007. god. u Zagrebu pod komentorstvom prof. dr. sc. Brune Kuntić Makvić i prof. dr. sc. Borisa Olujića. U martu 2009. god. izabran je u zvanje docenta na oblast stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta. U periodu april 2009. – septembar 2012. god. obnašao je dužnost šefa Katedre za arheologiju Odsjeka za historiju. Prof. dr. sc. Mesihović Salmedin je u periodu 2012/2013. bio i kontakt - osoba EU projekta TEMPUS BIHERIT. Član je Redakcije za izdavačku djelatnost Filozofskog fakulteta u Sarajevu od 2011. god. Nastavno – naučno vijeće Filozofskog fakulteta u Sarajevu je 5. IX. 2013. god. donijelo Odluku broj : 02 – 01/289 o izboru dr. Salmedina Mesihovića u zvanje vanredni profesor za oblast starog vijeka na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Prof. dr. sc. Salmedin Mesihović se aktivno služi engleskim jezikom, a pasivno italijanskim i latinskim jezikom.

Prof. dr. sc. Salmedin Mesihović je i duži vremenski period aktivan u društveno – političkom životu Bosne i Hercegovine. U okviru te aktivnosti prof. dr. sc. Salmedin Mesihović je ili bio ili je trenutno rukovodilac u određenim organizacijama toga tipa, a objavio je i više desetina »angažiranih« članaka na temu općedruštvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih procesa u Bosni i Hercegovini i okruženju u periodikama (časopis Novi Plamen), dnevnim novinama (Oslobođenje) i portalima (AbrašMedia, Tacno.net).

U dosadašnjem radu objavio je veliki broj radova i studija, te sljedeće knjige :

1. „ANTIQVI HOMINES BOSNAE“,
2. „Revolucije stare Helade i Rimske Republike“,
3. „Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba“,
4. „Progresivizam“,
5. „Popratna djela. Sabrani članci, opservacije, 34 komentara“ ,
6. „Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta“, koautorstvo,

7. „Historija Autarijata“,
8. “PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES.Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije”,
9. “Ilirike”,
10. “ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije)”,
11. “Filipike”,
12. “Historija Ilira”, koautorstvo sa Amrom Šačić.